

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Århus Stifts Årbøger 2006

HISTORISK SAMFUND FOR ÅRHUS STIFT

HISTORISK SAMFUND, der er stifter i 1907, har siden som et af landets ældste amtsamfund virket i Østjylland med at vække og værne sansen for hjemstavns historie samt udbrede oplysning af historisk art inden for stiftets område.

HISTORISK SAMFUND udsender hvert år i fint udstyr en righoldig årbog med populært skrevne artikler om historiske emner.

HISTORISK SAMFUND arrangerer hver sommer udflugter for medlemmer til historisk interessante steder, der forevises under kyndig vejledning.

HISTORISK SAMFUND afholder i vintersæsonen foredrag, fremvisning af lysbilleder og film om historiske emner.

Enhver med interesse for historie, der under hyggelige former ved møder og på udflugter kunne ønske at træffe andre mennesker med samme interesse, bør indmelde sig i

HISTORISK SAMFUND FOR ÅRHUS STIFT

Indmeldelse modtages af formanden

Arkivar *Erik Korr Johansen*,
Østervangen 34, Skovby, 8464 Galten
Tlf. 86 94 34 35
hellerik@wanadoo.dk

eller hos nedennævnte bestyrelsesmedlemmer:

Leif Dehnits,
Rønnehaven 27,
8520 Lystrup
Tlf. 86 22 66 96
lde@aakb.bib.dk

Holger N. Garner,
Strandvejen 5, Sejs
8600 Silkeborg
Tlf. 87 88 00 16
garner@thomsen.mail.dk

Arkitekt *Claus Navntoft*,
Fasanvej 30, 8210 Århus V.
Tlf. 86 15 30 80.
fasan@mail.stofanet.dk

Advokat *Ole Koefoed Nielsen*,
Jens Baggesens Vej 12,
8660 Skanderborg.
Tlf. 86 52 14 40.
okn@os.dk

Adjunkt *Lisbeth Ruby Vedel-Smith*,
Hvedevangen 24,
8200 Århus N.
Tlf. 86 10 20 27.
lisbeth.vedel-smith@mail.dk

Jeppé Norskov Stokholm,
Nordborggade 42, st.m.f.,
8000 Århus C.
Tlf. 60 61 454 22
lisjenk@hum.au.dk

Hjemmeside:
www.lokalhistorieaarhus.dk/histsamf/

ÅRHUS
STIFTS
ÅRBØGER
2006

89. BIND

ÅRHUS STIFTS ÅRBØGER 2006

Udgivet af
Historisk Samfund for Århus Stift

89. bind

Ry Bogtrykkeri, 2006

REDIGERET AF

*Erik Korr Johansen
Jeppe Norskov Stokholm*

REDAKTIONENS ADRESSE

*Østervangen 34, Skovby
8464 Galten
Tlf. 86 94 34 35
E-mail: hellerik@wanadoo.dk*

OMSLAGSBILLEDE

I september 1934 var et af Aarhus Motor Compagnis reklamefremstød 50 timers økonomikørsel med Ford Junior-bilen, der her ses efter løbet, omgivet af beundrere.

Foto af Aage Fredslund Andersen i Lokalhistorisk Samling, Århus.

© Forfattere og Historisk Samfund
for Århus Stift

ISSN: 0108-7940

ISBN: 87-990541-2-4

INDHOLD

<i>Peter Sørensen:</i> Aarhus Motor Compagni A/S – den største Ford-forretning i Europa.....	7
<i>Viggo Lovdal :</i> Århus har haft tre banegårde.....	31
<i>Morten Oddershede:</i> Mølleengen – et indflytterkvarter i Århus 1925	37
<i>Aage Andersen:</i> Omkring Hans Stygges erhvervelse af Holbækgård i 1540'erne	53
<i>Kenn Tarbensen:</i> Lystrup-fabrikanten G.A.L. Thorsen – værnemager, industrimand og jordspekulant	63
<i>Ole Bech Knudsen/ Kirstin Nørgaard Pedersen:</i> Den skotske kvindes dødsår - En kommentar/- og en replik.....	86
<i>Kenn Tarbensen:</i> Udvalgt litteratur om Østjylland 2005-06	89
Historisk Samfund 2005-2006.....	115
Årbogens forfattere	118

HISTORISK SAMFUND FOR ÅRHUS STIFT

Bestyrelse:

Arkivar *Erik Korr Johansen*, Skovby, formand.

Arkitekt *Claus Navntoft*, Århus.

Tidl. museumsleder *Holger N. Garner*, Sejs.

Advokat *Ole Koefoed Nielsen*, Skanderborg, næstformand.

Bibliotekar *Leif Dehnits*, Lystrup.

Adjunkt *Lisbeth Ruby Vedel-Smith*, Århus, kasserer.

Ph.d./historie *Jeppe Norskov Stokholm*, Århus

Redaktionsudvalg:

Erik Korr Johansen.

Jeppe Norskov Stokholm

Revisor:

Revisor *Ivan Madsen*

Aarhus Motor Compagni A/S

– den største Ford-forretning i Europa

Af Peter Sørensen

Indledning

Albert Eduard Hansen blev direktør for Aarhus Motor Compagni A/S på hjørnet af Grønnegade og Klostergade i Århus i 1928. Ford-bilforretningen, der ni år senere flyttede ind i nyopførte bygninger på Havnepladsen lige over for Aarhus Katedralskole, var i slutningen 1930'erne ikke blot den største Ford-bilforretning i Skandinavien, men tillige den største og mest moderne Ford-forretning i Europa. Forretningen beskæftigede på det tidspunkt omkring 200 mennesker. I årene fra 1948 til 1951 opførte Eduard Hansen en stor maskinfabrik ("A.M.C. Maskin Compagni A/S") ved siden af bilhuset.

I 1957 overtog sønnen Jarl Harton Hansen Aarhus Motor Compagni A/S og maskinfabrikken. Sønnen blev især kendt, da han startede et dramatisk forhandleroprør mod ledelsen i Ford Motor Company A/S i København. Jarl Hansen udvidede Ford-forretningen med flere datterselskaber og afdelinger i Århus og i området uden for Århus. Han beskæftigede i alt ca. 425 mennesker, da det gik bedst. Den 3. oktober 1980 standsede bilforretningerne, og en konkursbehandling begyndte.

I artiklen behandles Aarhus Motor Compagni A/S fra stiftelsen i 1925 og frem til standsningen i oktober 1980. Det

er første gang, at der redegøres for denne udvikling.¹ Aarhus Motor Compagni A/S' arkiv, samtaler med flere centrale personer, herunder især Jarl Hansen, og forfatterens bidrag til en Ford-bog (2003) er hovedkilderne til fremstillingen.²

Fords samlefabrik i København 1919

Henry Ford sendte sin danskfødte rådgiver William S. Knudsen til Europa i april 1919 for at undersøge mulighederne for at etablere samlefabrikker. Knudsen, der delte Europa op i seks regioner, anbefalede en samlefabrik i København i den såkaldte region Nord. Samlefabrikken skulle ikke blot forsyne Danmark med biler, men også Sverige, Norge, Finland, Polen, fristaden Danzig, de baltiske lande, Sovjetunionen, Tyskland og Holland.

Motiverne til etableringen af en samlefabrik i Danmark fremgår af Knudsens indstilling til Henry Ford efter rejsen til Europa. For det første var de danske myndigheder i modsætning til de svenske myndigheder villige til at sænke tolden på bildele fra USA. For det andet lå København ideelt med gode havnefaciliteter og en frihavn. Infrastrukturen i Danmark var også i top. For det tredje var levestandarden høj og arbejdskraften veluddannet. Og endelig for det fjerde opfattedes

Ford Motor Company A/S' bil nr. 100.000 – en Ford Tutor Sedan – blev af samlefabrikken i København leveret til salg hos Århus-forhandleren i 1926. Det blev der naturligvis gjort et stort reklamenummer ud af, som det fremgår af dette avisbillede, der viser jubilæumsbilen foran Aarhus Motor Compagnis forretning i Grønnegade efter transporten af den tværs gennem landet. Illustration i Ford Nyheder 2.2.1927

Danmark som et politisk stabilt land, hvilket Ford-koncernen lagde stor vægt på.

I juni 1919 begyndte Fords samlefabrik i Heimdalsgade, og da året var omme, havde de første 800 *Ford T.* forladt samlebåndet. Den danske økonomi boomed, og efterspørgselen efter Ford-bilerne var stor. Snart var kapaciteten i fabrikken i Heimdalsgade for lille, og der blev derfor opført en ny samlefabrik i Sydhavnen i 1924. Denne fabrik blev beskrevet som ”den mest moderne og rationelle fabrik i Europa”. Produktionen nåede hurtigt 225 biler om dagen, mens produktionen i Heimdalsgade havde været 140 biler.

Ford Motor Company A/S lagde fra starten stor vægt på at opbygge et forhandlernet i Danmark. Ford ønskede ikke at begrænse forhandlerne til de i forvejen etablerede. F. Bülow, der havde været Fords agent i Danmark siden 1907,

fik således kun tildelt forhandlerrettighederne i de tre største danske byer: København, Odense og Århus. Bülow havde nok regnet med at få forhandlerrettighederne i alle danske byer. Da han ikke fik disse rettigheder, blev Bülow så rasende, at han brød med Ford i 1924 og gik over til General Motors, der netop havde bygget en samlefabrik i København.

Der var 84 forhandlere i Danmark i 1924, og der var indgået og underskrevet kontrakter mellem Ford Motor Company A/S og disse forhandlere. Fords generelle politik var at dele forhandlerne ind i tre kategorier (A, B og C), men det skete aldrig i Danmark, fordi de danske forhandlere satte prisen på biler på samme måde.

Selv om der var 84 Ford-forhandlere i Danmark i 1924, kom der først en Ford-forretning i Århus den 24. marts 1925.³ Aarhus Motor Compagni A/S blev stiftet

af grosserer Sofus Scavenius Nellemann, Randers, grosserer Johannes Nielsen, Århus, og overretssagsfører Jens Christian Hald, Århus. Aktiekapitalen var 100.000 kr.⁴

Albert Eduard Hansen bliver Fords direktør i Århus

Albert Eduard Hansen blev født den 31. januar 1898 i Vejle, hvor hans far var smed og tobakshandler. Eduard Hansen kom i lære hos *S. Petersen & Co. Dansk Maskinfabrik* i Kolding, hvor han arbejdede på lageret og kontoret. Han fik en kontoruddannelse på maskinfabrikken i Kolding. I 1925 blev han headhunted til Ford-forretningen i Kolding, der havde været en central del af *S. Petersen & Co. Ford-forretningen* i Kolding, der startede 1. april 1920, var en af de ældste Ford-forretninger i Danmark.⁵

I begyndelsen af 1928 fik Eduard Hansen et tilbud fra Ford i København gennem Sofus S. Nellemann om at blive direktør for Ford-forretningen i Århus. Nellemann var medlem af bestyrelsen i Aarhus Motor Compagni A/S og selv Ford-forhandler i Randers. Baggrunden for tilbuddet var, at Ford-forretningen i Århus havde haft underskud siden starten i 1925,⁶ og selskabets første direktør havde skuffet fælt. De økonomiske vanskeligheder var så store, at man seriøst overvejede at opløse selskabet.⁷ Eduard Hansen tog straks imod Fords tilbud og flyttede med familien til Høegh Guldbergs Gade i Århus.⁸

Eduard Hansen begyndte den 1. marts 1928 som direktør for Aarhus Motor Compagni A/S på hjørnet af Grønne-

Direktør Eduard Hansen havde ud over sit erhvervs-mæssige virke også andre lederposter i byen, bl.a. som formand for Jydsk Væddeløbsbane og for Børnenes Kontor. Hans myndige udstråling fik tegneren Eiler Krag karakteriseret på en ret originale måde i forbindelse med en tegning af ham i Aarhuus Stiftstidende: En jydsk regent-type, som de antagelig har set ud fra før Gorm den Gamle. En blændende fysik og eminente talegaver. I fysiognomiet noget stærkt, ubetvingeligt. Han ligner prins Axel.
Foto i Lokalhistorisk Samling, Århus.

gade og Klostergade. Hansen var netop fyldt 30 år. Forretningen var på ingen måde imponerende. Hansen karakteriserede senere forholdene i Grønnegade som "beskedne".⁹ Ford-forretningen havde dengang et udstillingslokale, et kontor og en benzintank. Forretningen fik senere et godt værksted. Der var omkring 20 ansatte.

Salget af Ford-biler gik fra 1928 stadig fremad og var direkte "forrygende" i 1930'erne. Man skulle ellers tro, at bilbranchen var lammet af krisen i 1930'erne, men Eduard Hansens succes var i fin overensstemmelse med det generelle billede. Ford-samlefabrikkens salg af biler i Danmark gik således overraskende godt i 1930'erne. Der solgtes ca. 4.500 biler om året alene i Danmark.¹⁰

Det lykkedes Eduard Hansen at vende skuden og gøre Aarhus Motor Compagni A/S til en overskudsforretning. Regnskabet for 1928 udviste for første gang et overskud, og året efter var overskuddet efter afskrivninger vokset til knap 40.000 kr.

Aarhus Motor Compagni A/S' indtjening 1925-39 (efter afskrivninger)

1925	-7.743 kr.
1926	-14.885 kr.
1927	-46.531 kr.
1928	4.811 kr.
1929	37.631 kr.
1930	22.374 kr.
1931	24.623 kr.
1932	15.958 kr.
1933	19.938 kr.
1934	46.969 kr.
1935	50.634 kr.
1936	59.433 kr.
1937	58.805 kr.
1938	74.424 kr.
1939	66.501 kr.

Kilde: Aarhus Motor Compagni A/S' regnskaber. Se også grafen sidst i artiklen, hvor tallene i faste priser vises.

Eduard Hansen fik sin stilling i selskabet yderligere styrket, da han blev indvalgt i bestyrelsen på en generalforsamling den 24. juni 1930.¹¹

Selv om direktør Hansen klarede det usædvanlig fint under de vanskelige politiske og økonomiske forhold i 1930'erne, fik han ikke desto mindre på et bestyrelsesmøde en stor "næse". Da det viste sig, at direktør Hansen stod i debet for et beløb på 11.994, 65 kr., indskærpede bestyrelsen prompte, at direktør Hansen "ikke under nogen omstændigheder uden bestyrelsens sanktion måtte opføre beløb til debet fra direktionen. Samtidig med "næsen" bevilgede bestyrelsen direktør Hansen et ekstraordinært beløb på 5.400 kr., som han skulle afdrage på sin gæld til firmaet.¹²

Eksemplet viser, at Aarhus Motor Compagni A/S havde en klog bestyrelse. Man kunne naturligvis ikke have en direktør, der havde gæld til firmaet. Da direktøren var fantastisk dygtig, måtte man hjælpe ham med at komme af med gælden. I sin "næse" til direktør Hansen betonedede bestyrelsen, at når de 5.400 kr. var afbetalt på gælden, skulle den resterende gæld "snarest muligt indbetales til selskabet."¹³

Aarhus Motor Compagni A/S var lejer af lokalerne i Grønnegade og Klostergade, men det lykkedes den smarte Hansen i 1930 at formå ejerne af ejendomsselskabet A/S Boreas til at bekoste en ombygning på 65.000 kr. mod at den årlige leje blev sat op til 20.000 kr. Motor Compagniet skulle selv betale gulvene i de nye udstillingslokaler, og Hansen og bestyrelsen,

Eduard Hansen var ivrig efter at finde udstillingslokaler til Aarhus Motor Compagnis biler, da der var for ringe plads i Grønnegade/Klostergade. I 1934 lykkedes det ham at leje et udstillingslokale på Lille Torv 2. Udnyttelsen af lokalet i forbindelse med julen var genial. En bil til hele familien fra far. Foto af Åge Fredslund Andersen i Erhvervsarkivet.

der var omkostningsbevidste, ville ikke lægge fliser.¹⁴ Senere på året udvidedes forretningen, således at den også omfattede lokaler i Klostergade 87-89.¹⁵ I 1934 lejede direktør Hansen desuden et udstillingslokale på Lille Torv.¹⁶

Selv om ombygningen og udvidelsen skete på Aarhus Motor Compagni A/S' initiativ, var Ford Motor Company A/S involveret, idet tegninger og lejekontrakt m.v. blev fremsendt til selskabet i København.¹⁷

Forholdet til Ford Motor Company A/S

Forholdet mellem Ford-forhandlerne og ledelsen i Ford Motor Company A/S i København var dengang usædvanligt godt. Eduard Hansen var således "gode venner" med direktør H.C. Møller (1929-48) og direktør Arthur Beck (1948-59) i Ford i

Danmark. De kom sammen privat både i København og Århus - og følte sig som én familie. Sønnen Jarl husker, at Møller var festlig og sjov, og at Beck var højtidelig og talte et stilfuldt sprog. Møller var en markant personlighed. Da tyskerne dukkede op på Ford-fabrikken i Sydhavnen den 9. april 1940, gjorde Møller, der fysisk var en stor mand, det krystalklart for tyskerne, at man ikke ville lave våben og ammunition til dem.

Selv om Eduard Hansens havde et enestående forhold til Ford Motor Company A/S i København, var det ledelsen i København, der suverænt fastlagde vilkårene for salget af biler hos Ford-forhandlerne. Der var kun lidt told på samlefabrikkens biler - og avancen var ret stor. En Ford T. hos Aarhus Motor Compagni A/S kostede ca. 3.000 kr. i 1930'erne, og fortjenesten var 450 kr. - altså en avance på hele 15 %.

Selv om forholdet mellem Ford Motor Company A/S og Aarhus Motor Compagni A/S var usædvanligt godt, foregik der alligevel et spil mellem de to. Da Ford i København i november 1930 sendte en kontrakt til "Grønnegade" om to Lincoln-biler for året 1931, fremlagde direktør Hansen kontrakten for bestyrelsen. Den vedtog ikke at underskrive kontrakten, men opfordrede direktør Hansen til mundtligt at meddele Ford Motor Company A/S, at selskabet efter råd fra Privatbanken ikke turde påtage sig en sådan forpligtelse. Selskabet ville imidlertid altid være villig til at have én Lincoln-bil på lager, hvilket ikke kostede Aarhus Motor Compagni noget og gav stor prestige.

Hansens idérigdom og handlekraft var stor. Han meddelte således bestyrelsen den 15. november 1934, at han "forsøgsvis havde begyndt en fabrikation af motorbåde". Han havde bygget en større båd og to mindre, og han forventede, at selskabet kunne få en "betydelig forretning hermed".

Bestyrelsen afviste imidlertid kategorisk hans nye ideer og vedtog, at han ikke skulle foretage sig mere i den sag.¹⁸

Aarhus Motor Compagni A/S var dengang eneste Ford-forhandler i Århus, og konkurrencen fra de andre bilforhandlere var ikke særlig hård. Den alvorligste konkurrent var General Motors' forhandler, F. Bülow. Bülow var som nævnt oprindelig agent og forhandler for Ford, men var gået over til "fjenden". Bülow fik ansvaret for salget af GM-biler i Aarhus.

Bilhuset ved Havnen

Aarhus Motor Compagni A/S fik tilbud om at købe ejendommene i Grønnegade og Klostergade, men pladsforholdene var for ringe til den stadig ekspanderende forretning, og direktør Hansen havde derfor planer om at opføre et stort bilhus ved Havnen. I august 1936 havde han et udkast klar til en kontrakt med Aarhus Havn vedrørende leje af et areal på 4.520 m². Arealet lå ved Skolebakken og Skibbrovej lige over for Aarhus Katedralskole.

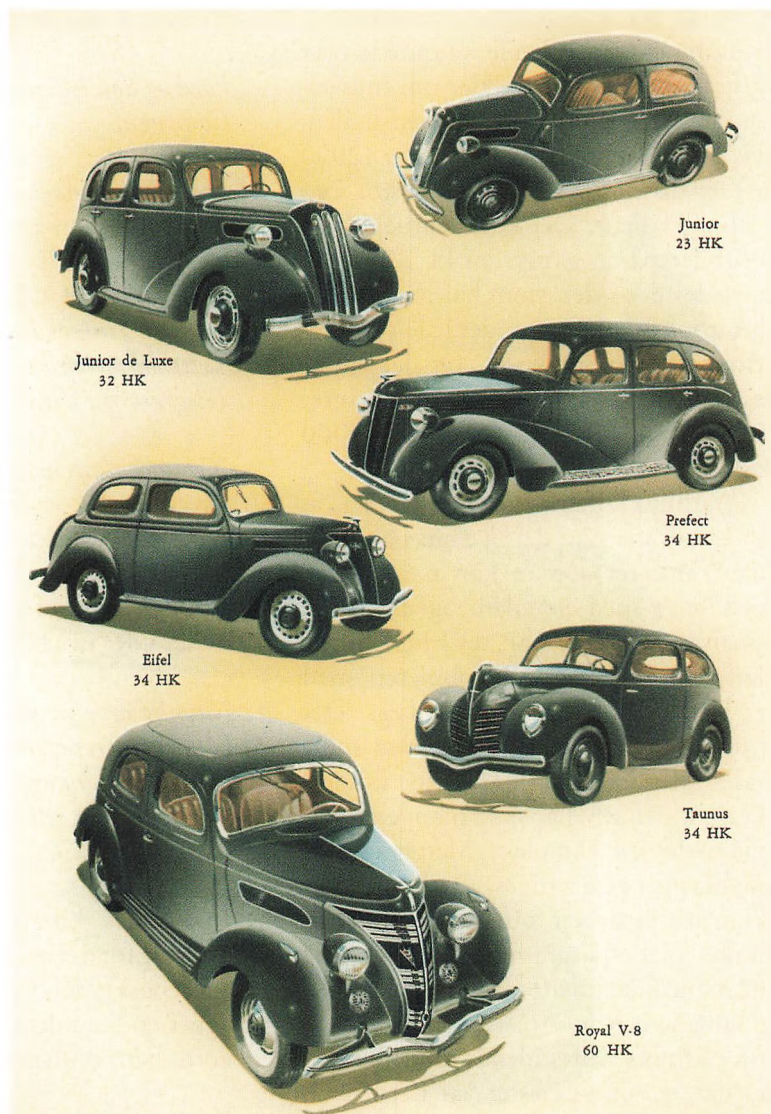
Bestyrelsen var enig om, at det var rigtigt at flytte virksomheden ned til arealet på Havnepladsen. Den vedtog derfor enstemmigt at underskrive udkastet til en lejekontrakt, således at lejemålet tog sin begyndelse fra den dag, da kontrakten blev godkendt af Ministeriet. Kontrakten var uopsigelig fra Kommunens side i 35 år og fra selskabets side i 10 år. Årslejen var fastsat til 18.080 kr. Denne leje kunne reguleres af Havne-Udvalget hvert 5. år.

Bestyrelsen accepterede Aarhus Privatbanks tilbud om finansiering af byggeriet. Tilbuddet bestod dels af en byggekredit straks på 300.000 kr. til 6 % og dels nogle lån, når byggeriet var færdigt, og installationen af maskiner var sket. Lånets rente var 6 % og afviklingstiden 20 år.

Bestyrelsen udarbejdede et projekt til opførelse af bilhuset og lagde i den forbindelse stor vægt på, at der blev anvendt århusianske firmaer og arbejdskraft og især selskabets private kunder. Direktør E. Hansen blev bemyndiget til at føre tilsyn med opførelsen af bygningerne og betale udgifterne.¹⁹

Bilhuset på Havnepladsen var ikke blot

*Et udvalg af 1930'ernes
Ford- modeller.
Efter Carl Thalbitzer:
Bogen om Ford 1944.*

Nordens, men tillige Europas største bilhus. Det rummede det hele: Udstillingslokaler, kontorer og værksteder m.m.

Indvielsen af "Ford-komplekset", som bilhuset kaldtes i dagbladene, blev markeret med en gigantisk fest torsdag den

16. december 1937, hvor der var inviteret 4.000 gæster, deriblandt direktionen for Ford-fabrikken i København med direktør H.C. Møller i spidsen samt firmaets kunder og de håndværkere, der havde været med til at bygge bilhuset. Borgmester

og Byråd deltog også i festivitassen.

Aarhus Stiftstidende kammede over og bragte fem store artikler om indvielsen.²⁰ Festen afholdtes i Værkstedshallen, hvis gulvflade var 95 x 22 meter (2090 m²), byens største og dobbelt så stor som Aarhus-Hallens. Der kunne arbejdes på 100 biler på én gang. Fra kl. 22 til 23 dansedes der i den store hal med musik af Aarhus Byorkester under ledelse af kapelmester Thomas Jensen. Og der sluttedes af med natmad, idet der blev serveret 12.000 stykker smørrebrød og 10.000 flasker øl og sodavand.

I Aarhus Stiftstidende hed det bl.a., at ”alt er automatisk i det nye hus og stærkt amerikaniseret – man kan næsten sige Ford’iseret med højtalere og elektriske signalsystemer, der kan ses i hele huset. Højtaleranlægget er kombineret med et Telefunken-Grammofonanlæg. Det er dog ikke meningen, at det skal spille under arbejdet, oplyste direktør Eduard Hansen, der selv har haft mange af ideerne til det nye kompleks. Men grammofofanlægget skal bruges, når klokken er 17 og arbejdsdagen forbi. Så sætter vi en munter plade på grammofofonen, så vore 102 mand kan forlade virksomheden med en sang på læben.”²¹

I Aarhus Stiftstidende understregedes det, at 4.000 gæster var i stil med, hvad Henry Ford ville have lavet, hvis han skulle arrangere indvielsen.²¹ Da Ford præsenterede de nye 1937-modeller, inviterede Henry Ford således USA’s 8.000 forhandlere til Detroit og viste dem bilerne under en storslået banket.

Den 21. december 1937 kunne århu-

sianerne læse i Aarhus Stiftstidende:

Ford og Søn lykønsker Aarhus Motor Compagni

Fra i Dag er Aarhus Motor Compagnis værksteder i Nybygningen på Havnepladsen taget i brug, og fra Morgenstunden var humøret højt. Og direktør Eduard Hansens Humør blev ikke mindre, da han på sit Skrivebord i Morges fandt følgende Telegram fra selveste Ford’erne i Detroit:

”Congratulations and best wishes for great success.

Henry and Edsel Ford.”

Samme dag omtalte avisen hektisk aktivitet i det nye bilhus:

Navnlig det nye vaskesystem på transportbåndet interesserer bilisterne. Der blev vasket utroligt mange vogne i formiddagens løb, og det nye system bestod prøven med glans.

Aarhus Stiftstidendes næsegruse beundring for det nye bilhus er slående, men det er også tydeligt, at der bag denne tillige ligger en beundring for personen Henry Ford, hans bilfirma - og landet USA.

Besættelsen

Den 9. april 1940 besøgte en tysk generalmajor og nogle tyske soldater Aarhus Motor Compagni. Generalmajoreren forlangte, at virksomheden fremover skulle arbejde for tyskerne. Aarhus Motor Compagni A/S kom derfor til at udføre

forskelligt arbejde for tyskerne i de følgende år – et arbejde, der først sluttede i januar 1945.²²

Tyskerne tog de maskiner, som de kunne bruge. F. eks. beslaglagde de krumtapmaskiner. Ellers krævede tyskerne som regel, at maskinværkstedet i Aarhus Motor Compagni A/S skulle lave et parti af små dele. F. eks. 100 stk. gearhjul, hvor tyskerne omhyggeligt angav de præcise mål.

Arbejdet for tyskerne medførte, at der tre gange blev udøvet sabotage mod Aarhus Motor Compagni på Havnepladsen, og hver gang blev nye dele af bygningerne ødelagt.

Eduard Hansen blev tvunget til at handle med tyskerne, og han kunne derfor ikke ”udstå” dem. Han undgik tyskerne og indsatte en direktør, Martin Jensen, der tog sig af dem.²² Eduard Hansen var aktiv i modstandskampen, og han forsynede nedkastningschef Tolstrup med biler. Da tyskerne fandt ud af det, mødte Gestapo en morgen kl. 6 på privatboligen i Havnegade 8 for at arrestere Eduard Hansen. Familien kunne imidlertid oplyse, at han ikke var i lejligheden, og at man ikke vidste, hvor han var.

Eduard Hansen havde anet uråd og skjult sig i et lejet hus i Tranbjerg, der lå lidt uden for Århus. Tyskerne var rasende over ikke at kunne få fat i Hansen og besatte derfor hans Ford-forretning den 1. februar 1945. Kontoret nåede lige at flytte til Eduard Hansens lejlighed i Havnegade 8.

Kontorchef S.V. Hansen gav en række centrale informationer på bestyrelsesmø-

det den 24. marts 1945. Han oplyste, at direktør Eduard Hansen var ”bortrejst”. Kontorchefen oplyste endvidere, at ”Værnemagten havde overtaget hele fabriksanlægget. Inventar og reservedelslager var delvist bortfjernet. Af disse grunde var virksomheden fuldkommen indstillet.”

Kontorchef Hansen oplyste endelig, at man i banken og på giro havde et indestående på ca. 300.000 kr., og at der muligvis vil indgå yderligere 100.000 kr. Kreditorernes tilgodehavender udgjorde ca. 120.000 kr., og lønningerne indtil opsigelse kan ske ca. 70.000 kr., og der var derfor disponibel kapital nok til at imødegå disse krav.

Besættelsen betød en indskrænkning i Aarhus Motor Compagnis aktiviteter. Salget af personbiler gik i stå, da der ikke kunne skaffes benzin, og da privat bilkørsel var forbudt. Derimod skaffede Aarhus Motor Compagni A/S sig en god fortjeneste ved at fremstille generatorer, som de solgte rigtig mange af. Størrelsen af handelen med tyskerne fremgår ikke af materialet.

Aarhus Motor Compagni A/S' fortjeneste 1940-45 (efter afskrivninger):

1940	599 kr.
1941	46.265 kr.
1942	148.218 kr.
1943	130.842 kr.
1944	124.710 kr.
1945	29.197 kr.

Kilde: Aarhus Motor Compagni A/S' regnskaber

I november 1942 udvidedes selskabets

aktiekapital med 100.000 kr. til 200.000 kr.²³ Det fremgår ikke af materialet, hvorfor en aktiekapitaludvidelse var påkrævet, men det skyldtes formentlig virksomhedens forholdsvis høje aktivitetsniveau.

Efterkrigstiden

Bygningerne var ”helt forfærdelige” ved krigens afslutning dels på grund af sabotagen, og dels fordi bilhuset havde været flygtningehjem for polakker i krigens sidste måneder.

Efter krigen blev bilhuset istandsat – og der byggedes en maskinfabrik i 1948 - *A.M.C. Aarhus Maskin Compagni A/S*. Selskabet var selvstændigt med en aktiekapital på 250.000 kr. Direktør Hansen havde haft en mindre maskinafdeling i bilhuset, hvor han havde eksperimenteret med og produceret maskiner. Maskinfabrikken indviedes i 1949, hvor direktør Beck fra Ford i København deltog sammen med 150 andre prominente gæster. Maskinfabrikken i tre etager blev færdig i 1951.²⁴

Eduard Hansen havde igennem sin gode ven, direktør Schack Eyber fra Aarhus Privatbank, lånt 1 mio. kr. på favorable vilkår til finansiering af maskinfabrikken.

Med maskinfabrikken gik en drøm i opfyldelse for Eduard A. Hansen. Som omtalt havde han fået en kontoruddannelse i Kolding. Men Eduard Hansen ville gerne have været ingeniør – og han havde udpræget ”teknisk snilde”. Det kom til udtryk inden for motorer, maskiner, krumtapmaskiner og cylindermaskiner. I maskinafdelingen modtog han dele til

maskiner fra USA – og Eduard Hansen ikke blot samlede dem selv, men han forbedrede ofte de amerikanske maskiner.²⁵

Den nye maskinfabrik fremstillede næsten udelukkende maskiner til eksport (99 %), og Eduard Hansen havde agenter i hele verden (ca. 80 lande). Maskinfabrikken producerede motorer til dieselmotorer samt krumtappe til biler og skibe. Det var ofte kvinder, der pakkede maskinerne i trækasser, og de blev transporteret i containere.

I slutningen af 1951 var der 150 ansatte på maskinfabrikken i Århus.

25 års jubilæum – en hyldelse til Eduard Hansen

Aarhus Motor Compagni fejrede sit 25 års jubilæum fredag den 24. marts 1950. Der var reception i bilhuset om formiddagen og frokost på Hotel Royal, hvor 65 personer deltog. Direktør Hansen gennemgik udviklingen i Aarhus Motor Compagnis historie - og talte om ”fremtidens planer, der krævede indsats af alle”.

Direktør Hjalmar Mortensen fra Ford Motor Company A/S i København holdt en personlig tale for Hansen, hvorefter han overrakte ham et telegram fra formanden Stanford Cooper samt et brev fra bestyrelsen i København.

Borgmester Unmack Larsen takkede Hansen for hans indsats, der var til gavn for byen og borgerne. Bankdirektør Schack Eyber, der var Hansens mangeårige, personlige ven, takkede for det fine samarbejde mellem Motor Compagniet og Privatbanken.

Direktør K. Madsen, Ford-forhandler

Det imponerende bilhus på Havnepladsen, der blev indviet i 1937(og nedrevet 1999), ses her på et billede fra 1955. Nord for bilhuset ligger maskinfabrikken i tre etager. Den blev bygget i årene 1948-1951. Den store bygning bag Ford-komplekset er Korn og Foderstof Kompagniets foderblandingsfabrik Karens mølle. Bilerne var endnu ikke enerådende i byens trafik på dette tidspunkt, som det fremgår af køretøjet i krydset. Foto i Lokalhistorisk Samling, Århus.

i Herning, rettede en personlig tak til direktør Hansen for ”den høje standard, der var til gavn for hele branchen”. I selskabets protokol sammenfattedes talerne: ”Alle talere udtrykte sig på en måde, så det blev til en personlig hyldest til Hansen.”

Efter krigen gik det hurtigt fremad med Ford-forretningen – og Eduard Hansen tjente gode penge i 1950’erne. Jubilæumsåret 1950 blev rekordår med et overskud på 349.057 kr. Direktør Hansen fremhævede ”det særdeles gode Resultat, der var opnået i Maskinfabrikken.”²⁶ Det var ikke kun firmaet, men også direktør

Hansen personligt, der tjente gode penge. Ud over sin løn og udbytte fik han for året 1950 udbetalt 25 % i tantieme, hvilket svarede til 69.811 kr.

I Ford-forretningen var der efterhånden 200 ansatte.

*Aarhus Motor Compagni A/S’
indtjening 1946-1957
(efter afskrivninger):*

1946	156.756 kr.
1947	151.454 kr.
1948	191.524 kr.
1949	115.680 kr.

1950	349.057 kr.
1951	121.000 kr.
1952	183.264 kr.
1953	133.215 kr.
1954	110.519 kr.
1955	251.779 kr.
1956	241.406 kr.
1957	277.368 kr.

Kilde: Aarhus Motor Compagni A/S' regnskaber

Markedsføringen

E. Hansen begyndte at annoncere mere massivt for sine Ford-biler, især i Århuus Stiftstidende: Hver dag var der stort set en ny annonce i avisen.²⁷ Hansen havde også ansat en reklamechef, Leif Rytter, der skulle tage sig af markedsføringen.

Når der skulle introduceres en helt ny Ford-bil, stod Ford i København for annoncerne, og der er mange eksempler på, at Ford har indrykket store annoncer i aviserne i Århus. Ofte slog Ford Motor Company A/S på navnet Ford og den kvalitet, som dette verdensnavn var berømt for.

Aarhus Motor Compagni A/S havde adskillige opfindsomme annoncer. Her er et eksempel:

Ford Zephyr 6 Cyl. Alle tekniske Erfaringer er nedlagt i denne nye Konstruktion. Den kører lige så godt som de store amerikanske Biler, men den er økonomisk som de mindre europæiske Biler.

Det er den helt ideelle Bil i Dag - kom ind og se på den hos os.

En noget mere kontant annonce lød:

I Dag passer Pengene til Ford:

Ford Anglia 9.125 kr.

Ford Prefect 10.660 kr.

Ford Taunus 12.825 kr.

Ford Consul 15.040 kr.

Ford Zephyr 17.760 kr.

Alle Priser inkluderer Omsætningsafgift og Levering

Det har altid været god Økonomi at køre Ford

Sikkerhed

Service

Tillid

Aarhus Motor Compagni benyttede sig af meget forskellige metoder til at slå Ford-navnet fast i folks bevidsthed. I efteråret 1951 udskrev bilfirmaet således en konkurrence om det bedste slagord til Taunus de luxe '51. Førstepræmien var en rejse for to med SAS – til Ford-fabrikken i Köln.²⁸ Under overskriften ”Dollargrin til Dollar-turister” udlejede Aarhus Motor Compagni dollargrin (luksus Ford-biler) til udflugter for en uge for 97\$.²⁹

”Nyt Milion-Byggeri ved Aarhus Havn i Sommer: Aarhus Motor Compagni udvider og moderniserer”. Denne overskrift kunne læses på forsiden af Aarhus Stiftstidende den 9. maj 1951.

Efterspørgselen efter maskinfabrikens varer var efterhånden så stor, at man længe havde ønsket at udvide. Udvidelsen kunne realiseres, da Gregers Petersens Trælastfa-

brik, der lå mellem maskinfabrikken og bilhuset, flyttede. Den nye bygning, der skulle udvide maskinfabrikken, kostede 1 ½ mio. kr. Samtidig med udvidelsen af maskinfabrikken benyttede Aarhus Motor Compagni lejligheden til at modernisere bilhuset. Der blev bl.a. foretaget en ombygning af reparationsværkstederne og bygget nye udstillingslokaler i bilhusets sydende.

Eduard Hansens sidste år

I foråret 1956 fik Eduard Hansen stillet diagnosen lungekræft, og han blev opereret på Kommunehospitalet i august 1956. Eduard Hansen blev på hospitalet efter operationen og styrede sine forretninger fra sygesengen. "Det var et mareridt", husker sønnen Jarl. Eduard Hansen gjorde sønnen til teknisk leder af maskinfabrikken den 1. juni 1956.

Det gik dårligere med forretningerne, mens Eduard Hansen lå på Kommunehospitalet. Det var naturligvis svært, når chefen ikke selv var til stede. En bror til Eduard Hansen blev salgsdirektør, men det var ingen succes. Broderen var en udmærket sælger, men egnede sig ikke til at være direktør.

Den unge Jarl Hansen, han var 28 år, måtte tage sig af mange af problemerne. En dag i august 1957 spurgte han lægen om faderens chancer. "Han dør!", lød svaret – og det skete den 26. august 1957.

Eduard Hansen var en meget dygtig, idérig³⁰ og energisk forretningsmand. Samtidig var han en udpræget ledertype. Ford-forretningen i Grønnegade blev hurtigt for lille, og E. Hansen opførte der-

---

☆☆☆ *Ford* ☆☆☆

De nyeste Automobil-Finesser 1951
– 3 Aar forud i Teknik

CONSUL 4 CYL.

ZEPHYR 6 CYL.

*Verdens nyeste og mest moderne Automobile
kan ses i vort Udstillingslokale nu — og Leve-
ringstidspunkt er kort.*

AARHUS MOTOR COMPAGNI

*En af de mange annoncer i Aarhus Stiftstidende,
der reklamerede for de nye 50'er-dollargrin. Denne
er fra den 13. august 1951.*

for Europas største Ford-forretning ved Havnen. Eduard Hansen kom ikke uden vanskeligheder igennem Besættelsen, og han byggede efter krigen en stor maskinfabrik ved siden af Ford-forretningen, der var blevet i renoveret. Maskinfabrikken stod hans hjerte nær og blev en stor succes med eksport af maskiner til hele verden. Begge virksomheder, Ford-forretningen og maskinfabrikken, skaffede arbejde til omkring 350 mennesker i Århus.

Eduard Hansen var teknisk begavet, og han burde have været ingeniør. Som leder var han afholdt, men nok noget autoritær. Hans søn fortæller, at faderen praktiserede ”oplyst enevælde”.³¹ Eduard Hansens ord var lov, og han regerede efter princippet ”kæft, trit og retning!” Denne ledelsesstil ramte også sønnen Jarl Hansen.

Eduard Hansen var aktiv modstandsmand under Besættelsen, og han var god til at skabe nære relationer til sine forretningsforbindelser. Det gælder først og fremmest Ford-direktørerne i København og direktøren for Privatbanken i Aarhus. Eduard Hansen var med sønnens ord en topfigur i Århus - kendt og respekteret

Jarl Harton Hansen tager over

Efter faderens død blev sønnen Jarl Harton Hansen administrerende direktør for Aarhus Motor Compagni A/S og A.M.C. Maskin Compagni A/S. Spørgsmålet var oppe til diskussion på et bestyrelsesmøde 28. september 1957.

Formanden, landsretssagfører Knud Rønnow, foreslog, at afdødes søn Jarl Hansen, omgående tiltrådte stillingen. Han motiverede ansættelsen dels med henvisning til det af afdøde mundtligt udtalte ønske: at han blev ansat som direktør i begge selskaber, og dels – og navnlig – med, at ingeniør Jarl Hansen efter hans opfattelse var kvalificeret til at påtage sig hvervet.

Eduard Hansen havde ellers i sit testamente af 12. juni 1952 bestemt, at hans bror, kontorchef Regnar Hansen, skulle efterfølge ham som direktør. Men alle var enige om, at denne bestemmelse ikke var i

overensstemmelse med afdødes senest udtalte ønske. Regnar Hansen var enig i, at afdødes sidst udtalte ønske skulle respekteres. Og bestyrelsen valgte derfor Jarl Hansen til administrerende direktør.³²

Jarl Hansen ønskede oprindeligt at blive kirurg, men det var ”dødssygt” efter faderens mening. Jarl Hansen blev matematisk student fra Aarhus Katedralskole i 1947, og faderen skaffede ham en plads på en maskinfabrik i Kolding. Jarl Hansen var den ældste af alle lærlingene, men han havde det godt i Kolding, hvor han blev sat til at hente bajere som den sidst ankomne og fik gode venner. Jarl Hansen tog svendeprøve på faderens maskinfabrik i Århus og blev ingeniør fra Odense Teknikum. Jarl Hansen var glad for militæret, hvor han bl.a. kontrollerede våben og granater for NATO, og han overvejede at forsætte eller i det mindste forlænge sin militærtjeneste med et halvt år. ”Er du tosset!”, sagde faderen. ”Du skal til udlandet!”

Jarl Hansen kom på en af de berømteste Ford-fabrikker, nemlig fabrikken i Köln, hvor han fik ansættelse i eksportafdelingen. En dansker var her teknisk direktør. Der var 20.000 ansatte på fabrikken i Tyskland. Ledelsen var ”branddygtig”, og der tjentes penge. Jarl Hansen vidste, at det var et aktiv for ham at have været på fabrikken i Köln.

På det tidspunkt var modellen Taunus populær, og der blev leveret ca. 100 stk. om dagen til København. Ford-fabrikken i Köln var således en konkurrent til Ford Motor Company A/S, idet den tyske Taunus var særlig eftertragtet, bl.a. på grund af en effektiv rustbehandling.³³

I december 1955 begyndte Jarl Hansen i reservedelsafdelingen på Ford-fabrikken i København. Efter knap et halvt år kaldte faderen ham imidlertid hjem til Århus, fordi han var blevet alvorlig syg.

De første år

Jarl Hansen måtte først løse nogle vanskelige problemer vedrørende ejerskabet til virksomhederne, før han kunne koncentrere sig 100 % om driften. Ejerskabet til Aarhus Motor Compagni A/S og maskinfabrikken var efter faderens død ordnet således, at Jarl Hansen fik 51 % af aktierne, hans søster 39 %, mens de to selskaber havde de resterende 10 % af aktierne.³⁴ Søsteren ville imidlertid gøre sin mand, der var kontorassistent i firmaet, til administrerende direktør. På bestyrelsesmøderne stemte hun imod, at Jarl Hansen blev administrerende direktør. Der var også medarbejdere i de to selskaber, der var imod, at Jarl Hansen blev direktør. Jarls Hansens bedste støtte i denne konflikt var Schack Eyber fra Privatbanken, faderens gamle ven.

Jarl Hansen blev som nævnt administrerende direktør for begge virksomheder, og han købte søsteren ud i løbet af et år. Jarl Hansen var altså enejer af de to selskaber i 1958.

I bestyrelsen den 29. november 1957 tog Jarl Hansen fat på en række forretningsmæssige problemer. Han forklarede nedgangen i salget af nye biler med de udeblevne leverancer fra Ford i København. Nedgangen havde især gjort sig gældende for de biler, der var fremstillet i USA, idet der kun var solgt to amerikan-

ske vogne i modsætning til et væsentligt større antal sidste år.

Jarl Hansen bemærkede, at hovedsalget var kommet til at ligge på den engelske Anglia. Dette salg gav kun en lille fortjeneste, mens den store fortjeneste lå på de amerikanske vogne og lastbiler.

Den nye direktør konstaterede med tilfredshed, at salget af brugte biler var gået frem. Jarl Hansen nævnte i den forbindelse, at man for at være med i konkurrencen utvivlsomt måtte gå mere aktivt ind i salget af brugte biler, også selv om det skulle vise sig, at de brugte biler i et vist omfang måtte sælges uden fortjeneste. Gjorde man ikke mere ud af salget af brugte biler, løb man risikoen for, at de andre firmaer tog flere og flere ordrer fra Ford.

Bestyrelsen var enig i Jarl Hansens betragtninger.

Hansen forklarede tilbagegangen i salget af Vespa-scootere med nye mærker og det forhold, at der var tre Vespa-forhandlere i Århus.

Jarl Hansen fastslog til slut, at samtlige afdelinger var under meget nøje observation, og at ændringer allerede var foretaget for at organisere forholdene på en ny og mere tilfredsstillende måde.

Knap et år senere kunne Jarl Hansen konstatere, at det gik fantastisk godt. Der var fremgang på alle punkter: salg af nye og brugte vogne, reservedele, benzinsalg og hvad angik værkstedet.³⁵

Hansen oplyste, at mens salget af nye Ford personvogne, vare- og lastvogne isnit udgjorde en markedsandel på ca. 22 %, lå procenten for Aarhus Motor Compagnis

vedkommende på mellem 15 og 16 %. Jarl Hansen gav Ford skylden for den lave procent, idet han fremhævede, at der havde været betydelige leveringsvanskeligheder fra Ford med hensyn til Taunus 17 M. Aarhus Motor Compagni kunne utvivlsomt have solgt et meget betydeligt antal vogne, hvis Ford havde været i stand til at levere.

I bestyrelsen den 31. marts 1958 oplyste direktør Jarl Hansen, at han havde ført forhandlinger med repræsentanter for Ford i København om tilrettelæggelsen af salget af biler. De havde besluttet, at der skulle knyttes to nye repræsentanter til Aarhus Motor Compagni A/S. Den ene skulle virke i Århus, og den anden i Skanderborg og omegn.

Forhandleroprøret

Det harmoniske forhold mellem Ford-forhandlerne og Ford Motor Company A/S i København ændredes fra slutningen af 1950'erne. Baggrunden for denne ændring var, at Ford Motor Company A/S begyndte at stramme vilkårene for at handle med Ford-biler. Kredittiden hos Ford reduceredes til tre måneder og 20 dage, og Ford stillede krav til forhandlerne om udvidelser, opkøb – og større salg og markedsandele m.m. Den senere direktør i Ford Motor Company A/S, Willy Krawack, oplyser, at Jarl Hansen ikke solgte nok biler.³⁶ Årsagen til Fords skærpede krav til forhandlerne var, at konkurrencen var blevet langt hårdere inden for bilhandelen.

Jarl Hansen var meget stærkt interesseret i organisatoriske spørgsmål, og han

blev derfor medlem af Ford Forhandlerne Forening (FFF) i 1959 og formand i november 1965. FFF skulle varetage forhandlerne interesser over for Ford Motor Company A/S i København.

Amerikaneren Robert M. Rice ("Bob Rice") blev administrerende direktør i Ford Motor Company A/S i 1962. Der havde ellers udelukkende været danske direktører siden H.C. Møller i 1929 (Møller, Beck og Jensen). Den nye amerikanske direktør indledte en hårdere og mere aggressiv, forretningsmæssig linie, idet han især forlangte, at Ford-forhandlerne i Danmark skulle sælge mere og erobre stadig større markedsandele.

Disse krav sammen med Rices "ubehøvede og sjofle facon" gjorde, at der rejste sig et oprør mod ham blandt de førende Ford-forhandlere i Danmark.³⁷ Jarl Hansen fra Aarhus Motor Compagni A/S i Aarhus stillede sig i spidsen for dette forhandleroprør. Oprøret omfattede foruden Jarl Hansen den kendte Anders Thybo i Odense samt syv forhandlere i København. Oprørerne gik under navnet "De 9", og de mødtes en gang om måneden over en længere periode på Nyborg Strand.

På generalforsamlingen den 27. april 1965 tørnede Rice og Hansen sammen. Ford Motor Company A/S i København udsendte i oktober 1965 nogle nye serviceinstrukser, der forværrede forhandlerne vilkår. Som formand for FFF truede Hansen åbent med at præsentere de danske forhandlerne synspunkter for Ford i USA.

Forhandlerne udarbejdede i begyndel-

Direktør Jarl Hansen fremviser på en biludstilling i april 1962 en af Fords store modeller, en Zodiac, for den engelske konsul, brygger Vagn Klæbel, Ceres. Foto af Aage Fredslund Andersen i Lokalthistorisk Samling, Århus.

sen af 1966 en *Hvidbog*, der blev afleveret til ledelsen i København.³⁸ Efter først at have konstateret, at forholdet mellem forhandlerne og Ford i København var blevet stadig dårligere igennem de sidste år, præciseredes deres krav:

1. Bedre avance
2. Samme garantier for biler som General

Motors gav (1 år/20.000 km.)

3. Forbedring af forholdet til Ford Motor Company A/S.
4. Fjernelse af Robert M. Rice i løbet af en eller to måneder.

I april 1966 tilspidsedes situationen, da en række Ford-forhandlere og Rice besøgte Ford i Detroit i USA. Under festmiddagen ville Jarl Hansen have holdt en tale om problemerne med Ford-ledelsen i Danmark. Hansen havde imidlertid fået selveste vicedirektøren i Ford-koncernen til bords og valgte i stedet at give ham sit manuskript til talen.³⁹

Da Jarl Hansen kom tilbage til Danmark, blev han straks indkaldt til et møde på Hotel D'Angleterre, hvor Rice krydsforhørte ham og skældte ham ud. Rice var komplet "bindegalt", husker Jarl Hansen.

Rice forlod Danmark senere på året, men det var ikke på grund af forhandleroprøret, men fordi Ford ophørte med at samle biler i København og i stedet gik over til at fremstille grøftegravere og landbrugsmaskiner.

Ekspansionen

Konkurrencen var benhård blandt bilforhandlerne i Århus i 1960'erne og 1970'erne. Der var kommet flere bilmærker og forhandlere. De hårdeste konkurrenter for Aarhus Motor Compagni A/S var fortsat GM-forhandlerne (Bülow og Niels Andersen på Kystvejen) samt Aage Heidemann i Eckersbergsgade. Sidstnævnte solgte de billige Folkevogne og den populære Citroën.

Eduard Hansen havde oprindeligt be-

tinget sig, at han var eneforhandler af Ford-biler i Århus. Dette krav fastholdt sønnen. Det indebar den åbenlyse fordel, at der ikke var andre Ford-forhandlere i Århus, men det betød også, at Ford Motor Company A/S mente, at selskabet kunne stille flere krav til Jarl Hansen.

Selv om man konkurrerede hårdt, kunne man dog samarbejde på nogle områder. F. eks. kunne forhandlerne i Århus godt lave aftaler om prisen for brugte biler samt priser for værkstedsarbejde.

Vilkårene for bilhandel var blevet langt hårdere end i 1930'erne. Hvis en bil kostede 200.000 kr. var bruttoavancen 4.000 kr. – altså bare 2 %. Derfra skulle så trækkes udgifter til annoncer m.m. Salg af reservedele gav en god fortjeneste, men der var også konkurrence her. Mens Jarl Hansen var direktør, lå salget af biler i Aarhus Motor Compagni A/S nogle år under 1.000 biler – og de fleste år over 1.800 biler. Salget af brugte biler fulgte samme mønster.

Jarl Hansen ekspanderede i 1960'erne og 1970'erne. I slutningen af 1958 købte han Frederiksbjerg Autohandel, der lå i Jægergårdsgade og omfattede udstillingslokale, kontor og lagerlokale. Herfra forhandlede Aarhus Motor Compagni A/S brugte vogne.⁴⁰ Salget af brugte biler blev hurtigt ”en meget stor succes”, som Jarl Hansen erklærede på en generalforsamling.⁴¹

Jarl Hansen kom som nævnt fint fra start, idet han skabte flotte resultater i 1957 og 1958.⁴² Den Danske Automobilforenings salgsanalyse viste, at Aarhus Motor Compagni A/S i Århus havde ”det

mest rentable salg af samtlige forhandlere i Danmark.”⁴³

I 1960 etablerede Jarl Hansen en ny Ford-forretning i Viby (Aarhus Motor Compagni A/S i Viby) med 25 medarbejdere, og han etablerede en mindre Ford-forretning i Lystrup (dvs. salg, værksted, og reservedelsafdeling).

Senere etablerede han ”Mercury” – en marineafdeling – med speedbåde og påhængsmotorer på Grenåvej i Egå. Det var højeste mode dengang, og forretningen gik udmærket. Men Ford i København kunne ikke lide Jarl Hansens ”Nebengeschäft” - og krævede hans fulde koncentration om biler (biler og lastbiler). Det er i øvrigt interessant, at Jarl Hansen også havde interesse for både. Hans far havde haft store planer om salg af både, som han så en betydelig forretning i.

Da General Motors lastbilforretning – Aarhus Bil Centrum i Risskov – blev til salg i 1972, pressede Ford i København Jarl Hansen til at købe forretningen for 2 mio. kr. Hansen ville ellers ikke købe forretningen, da han vidste, at lastbiler altid gav underskud. Der var ansat 25 mennesker i lastbilforretningen, og det lykkedes Hansen ”at få den op at stå”. Ud over en garanti bakkede Ford ikke hans lastbilforretning op, og der blev kun solgt få lastbiler. Det gav underskud og tærede på likviditeten. Lastbilforretningen blev ”en dyr forretning” for Jarl Hansen.

Endelig forsøgte Jarl Hansen sig med udstillingslokaler uden for Århus. F. eks. havde han en mindre forretning og udstillingslokale i Skanderborg i 1960'erne. A. Møller var leder og sælger, og der var 7

til 8 ansatte.

På højdepunktet var der ca. 425 ansatte i Jarl Hansens mange virksomheder.

Ned ad bakke

Jarl Hansens koncern omfattede flere virksomheder og afdelinger. I 1965 kom det første underskud i Aarhus Motor Compagni A/S' historie under Eduard og Jarl Hansen, og allerede to år senere, nemlig i 1967, var der igen tab. Samtidig var overskuddene ret beskedne (se grafen efter artiklen). Det fremgår også af regnskaberne, at det gik tilbage med salget af nye og brugte biler.

I 1974 var der en tilbagegang alene i salgsafdelingen i bilhuset på knap 300 biler og i salget af brugte biler på 160. Det svarede til en reduceret omsætning på knap 8,5 mio. kr. Netop i 1974 var der ellers ofret hele 160.000 kr. på reklamer og udstillinger, det største beløb i selskabets historie. Datterselskabet Aarhus Bil Centrum fik et underskud på 1.904.000 kr. i 1974, og datterselskabets aktiekapital på tre mio. kr. blev nedskrevet til 0!

I årene 1974 og 1979 havde Aarhus Motor Compagni A/S de største underskud i selskabets historie, idet de røde tal på bundlinien var henholdsvis 3.650.623 kr. og 7.504.799 kr. Jarl Hansen forsøgte at rette skuden op ved dels at frasælge ejendomme og grunde, og dels ved at afhænde nogle af koncernens mange afdelinger. F. eks. blev Marineafdelingen afhændet den 1. november 1975, og Skanderborg-afdelingen blev solgt i 1979 med et tab på 309.000 kr.

Aarhus Motor Compagni A/S' indtjening 1958-80 (efter afskrivninger):

1958	173.848 kr.
1959	140.493 kr.
1960	339.107 kr.
1961	313.050 kr.
1962	407.876 kr.
1963	268.557 kr.
1964	73.024 kr.
1965	-93.199 kr.
1966	56.101 kr.
1967	-98.091 kr.
1968	48.251 kr.
1969	11.303 kr.
1970	40.077 kr.
1971	56.373 kr.
1972	161.546 kr.
1973	80.911 kr.
1974	-3.650.623 kr.
1975	5.160.196 kr.
1976	2.958.148 kr.
1977	-92.525 kr.
1978	734.382 kr.
1979	-7.504.799 kr.
1980	-4.281.000 kr.

Nye tiltag

Krisen var meget alvorlig, og der blev iværksat en række foranstaltninger til imødegåelse af den. Fra midten af 1979 blev der udarbejdet et hav af interne og eksterne rapporter, notater og diverse handlingsplaner.

Hovedproblemerne i koncernen var:

1. For ringe indtjening
2. For svag ledelse
3. For dårligt fungerende registrerings- og rapporteringssystemer

4. For stram likviditet

For at skabe større indtjening skulle ”salgsindsatsen styrkes og intensiveres.” Der skulle føres bedre kontrol med brugt-vognshandelen, og varelagrene skulle nedbringes.

For at få en stærkere ledelse skulle direktør C. Ingwersen fra maskinfabrikken indtræde i ledelsen af bilforretningen. Til yderligere styrkelse af ledelsen ville man ansætte en ny administrerende direktør. Man havde allerede fundet en person, der havde 30 års erfaring inden for bilbranchen.

Under diskussionerne om en stærkere ledelse forsvarede Jarl Hansen sig med, at han havde haft mindre tid til egentlige ledelsesopgaver, fordi han måtte påtage sig økonomichefens arbejde.⁴⁴ Af det dengang fortrolige materiale fremgår det som noget helt nyt, at Aarhus Motor Compagni A/S førte forhandlinger med Brdr. Friis-Hansen om salg af ”hoveddelen” af koncernen.⁴⁵

Netop på grund af Aarhus Motor Compagni A/S’ ledelses- og styringsproblemer besluttede man i begyndelsen af 1980 at danne en Styringsgruppe, der bestod af Jarl Hansen, direktør C. Ingwersen, direktør Ove Rindbo, landsretssagfører Holger Bennetsen og statsautoriseret revisor Harry Aamann.

På et møde i bestyrelsen den 11. februar 1980 havde Ove Rindbo et længere indlæg om genrejsningen af koncernen. Det var i realiteten en handlingsplan. Rindbo fastslog først, at Ford var ”meget nærtagen” over for nedadgående salgskurver, og der-

for burde Aarhus Motor Compagnis salg af Ford-biler være af samme størrelse som gennemsnittet af de øvrige Ford-forhandlere i Danmark. Aarhus Motor Compagnis salg i 1978 og 1979 var gået knap 15 % tilbage. Denne negative udvikling kunne kun ændres ved hjælp af et aktivt, målrettet salgsarbejde, hvilket krævede en salgsstab på otte sælgere og en salgsschef. Salgsålet for de tre bilforretninger var 1397 biler i 1980.⁴⁶ I den forbindelse var der afsat 590.000 kr. til annoncer.⁴⁷

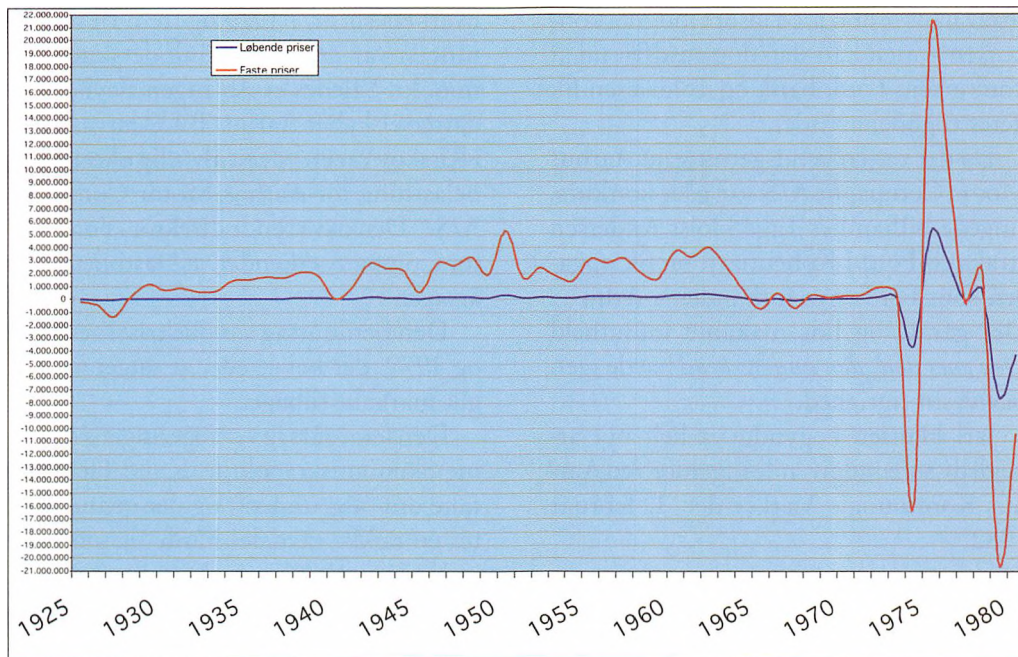
Rindbo nævnte, at for at forbedre indtjeningen på brugtbiler var det nødvendigt med en lagerpolitik, der skulle nedsætte lagertiden til maksimalt 90 dage.

I regnskabsafdelingen skulle der laves om på de rutiner, der var ineffektive.

Med hensyn til likviditetsproblemet foreslog Rindbo, at man skulle forsøge at få Provinsbanken til at forhøje kassekrediten til 10 mio. kr. ”Vi har en meget stram likviditet, der vanskeliggør det daglige arbejde og har optaget meget af den arbejdskraft, som jeg skal sætte ind for at kunne få denne virksomhed rigtigt op på skinner igen.”

På Styringsgruppens møde den 9. april 1980 argumenterede landsretssagfører Holger Bennetsen, at det var ”nødvendigt” med en udvidelse af bestyrelsen med nogle topfolk fra erhvervslivet. Finn Stubkjær fra *Date Point* blev nævnt.⁴⁸

Resultaterne var imidlertid så dårlige i de første måneder af 1980, at ledelsen besluttede at standse betalingerne den 28. april 1980 for Aarhus Motor Compagni A/S, Viby Motor Compagni A/S og Aarhus Bil Centrum A/S.

Aarhus Motor Compagnis resultater 1925-1980.

Diagrammet viser indtjeningen dels i løbende priser, dels omregnet til et fast prisindeks (2005-priser), der giver mulighed for en bedre sammenligning af resultaterne gennem hele perioden.

De tre bilforretninger kørte dog videre trods betalingsstandsningen.

For at styrke bestyrelsen i Aarhus Motor Compagni A/S blev højesteretssagfører Georg Løber valgt til næstformand i begyndelsen af juni 1980.⁴⁹ På generalforsamlingen den 16. juni 1980 gav den administrerende direktør Jarl Hansen udtryk for "optimisme for 1980 og fremtiden". Denne optimisme byggede han på en dygtig og stabil medarbejderstab, et moderne og avanceret produktionsanlæg og et håb om en snarlig løsning af firmaets problemer."

Konkursen

3. oktober 1980 gik Jarl Hansens tre bilforretninger imidlertid konkurs. Maskinfabrikken klarede sig derimod "sædeles godt". Jarl Hansen lod landsretssagfører Kristian Mogensen, som han kendte personligt, hjælpe med at afvikle sine virksomheder.

Bilforretningen ved Havnen ophørte,⁵⁰ mens Viby Motor Compagni A/S blev solgt til en af selskabets egne værkførere. Maskinfabrikken blev solgt billigt til en af faderens tidligere lærlinge, og han overtog i en periode også lastbilforretningen i Risskov. Jarl Hansen blev "ribbet for alt"

– selv hans indbo med løsøre indgik i konkursen – men han slap dog gældfrit ud af konkursen. Ford, bank og Toldvæsen fik deres tilgodehavender.⁵¹

Da det var en kendsgerning, at Aarhus Motor Compagni A/S var gået konkurs, ringede bilhandler Tage Holst Andersen straks til Ford i København og fik opgaven som Fords nye forhandler i Århus.⁵² Det gamle og lidt makabre mundheld *Den enes død, den andens brød* havde igen bevist sin rigtighed.

Jarl Hansen begyndte et helt nyt arbejdsliv som rådgivende ingeniør ved Aarhus Kommune Værker den 1. februar 1982.

Analyse

Aarhus Motor Compagni A/S ophørte definitivt den 3. oktober 1980 efter 55 års virksomhed. Hvad var årsagerne? Der kan peges på syv årsager. Jarl Hansen nævner selv, at bilsalget gik i stå i 1980. Bilmarkedet var helt dødt. Aarhus Motor Compagni A/S havde købt mange biler i foråret 1980, men da salget gik i stå, betød det, at selskabet ikke fik kontanter til at betale de indkøbte biler. Betalingen til Ford skulle falde senest 3 måneder og 20 dage efter købet.

Den anden årsag var, at kassekreditten var brugt op, og bankerne sagde nej til flere lån. Det var umuligt at låne flere penge i bankerne.

Den tredje årsag var, at købet af GM's lastbilforretning i Risskov, som Ford havde tvunget igennem, blev en stor underskudsforretning. Med undtagelse af 1976 havde datterselskabet underskud

hvert eneste år. I 1979 og frem til standsningen var det samlede underskud på 3 mio. kr. Således er der ingen tvivl om, at datterselskabet Aarhus Bil Centrum A/S i Risskov var en yderst alvorlig økonomisk belastning for Aarhus Motor Compagni A/S.⁵³ Den daværende direktør i Ford Motor Company erkender, at "lastbilerne var årsagen".⁵⁴

Den fjerde årsag var oliekriserne i 1973 og 1979, der bevirkede, at salget af biler gik markant tilbage.

Den femte årsag var regeringens stramme økonomiske politik. Knud Heinesen talte om "afgrunden", og der gennemførtes en række særdeles hårde økonomiske indgreb i 1970'erne. Der blev således indgået et økonomisk forlig i Folketinget i september 1977. Det betød store afgiftsforhøjelser, der ramte automobilbranchen meget hårdt. Disse afgiftsforhøjelser omfattede momsens, der steg fra 15 % til 18 %, og indregistreringsafgiften, der ligeledes blev sat væsentligt op. Allerede et år senere blev momsens sat yderligere op med 2,25 %. Dertil kom, at der førtes pris- og avancepolitik. Avanceforhøjelser var begrænset til maksimalt 0,33 %.⁵⁵

En sjette årsag var den stigende konkurrence inden for bilhandelen. Mens konkurrencen var forholdsvis begrænset i mellemkrigstiden, blev den benhård i 1960'erne og 1970'erne, hvor mange nye bilmærker kom til, især de japanske.

Endelig var den syvende årsag, at Jarl Hansen ikke var dygtig nok som forretningsmand og leder af den store koncern. Under krisen blev det direkte foreslået, at Hansen skulle fratræde sin stilling

som administrerende direktør. Raymond Cailloux, der var distriktschef for Ford Motor Company A/S i mange år og bl.a. havde opsynet med Århus, hævder, at Jarl Hansen var alt for flink – det var den rene slendrian. Folk gik på værtshus i arbejdstiden. Faderen var dygtig, men Jarl Hansen egnede sig ikke.⁵⁶ Jarl Hansens konflikt med Ford Motor Company i København under forhandleroprøret gjorde det bestemt ikke nemmere for Aarhus Motor Compagni.

Der var andre Ford-forhandlere, der klarede sig udmærket trods vanskelighederne i branchen. Jarl Hansens interesser og engagement lå utvivlsomt andre steder. Han brændte især for sine tillidsposter inden for bilbranchen. Jarl Hansen var medlem af FFF 1959-65, formand for FFF 1965-67, formand for Motorbranchens Arbejdsgiverforening 1964-80 og formand for Automobilbranchen i Aarhus. Flere af hans kolleger siger samstemmende, at han ydede en fin indsats som tillidsmand.

Grafen viser, at efter de første tre år havde Aarhus Motor Compagni en økonomisk stabil periode med pæne overskud helt frem til 1965, hvor selskabet igen fik underskud. I 1970'erne var udsvingene til gengæld kolossale med tilbagegang i 1974 og 1979, men fremgang i 1975. Tilbagegangen i 1974 og 1979 er forklaret. Fremgangen i 1975 med det største overskud i selskabets historie skyldtes nok især salget af den populære Fiesta.

Betingelserne for bilhandel var yderst forskellige for Eduard og Jarl Hansen. Bilbranchen var blevet langt hårdere på Jarl

Hansens tid. Ford i Detroit og Bruxelles pressede Ford i København, der igen pressede Jarl Hansen.

”Forretningseventyret” varede kun to generationer og var således i realiteten kortvarigt. Mens Aarhus Motor Compagni A/S virkede, var selskabet en betydelig arbejdsplads og til stor gavn for byen og borgerne.

Noter og henvisninger

1. Der er skrevet en lille artikel: *Aarhus Motor Compagni. En Mønstervirksomhed for Europa* i: Aarhus. Jyllands Hovedstad, Udvikling og Erhvervsliv, Fønnesbergs Forlag, 1945, s. 244-46. Aarhus Motor Co. A/S er nævnt i Peter Sørensen, Kurt Pedersen, Jesper Strandskov og Per Boje: *Ford Denmark and the Scandinavian Market*, i: Ford. The European History 1903-2003, Paris, P.L.A.G.E. 2003, kapitel 18, s. 267-319.
2. Aarhus Motor Compagni A/S' arkiv er på Erhvervsarkivet. Samtaler med Jarl Hansen 27. september 2002 samt 1. og 8. oktober 2002. De øvrige interviewede personer henvises der til, når de inddrages i fremstillingen.
3. Jysk Automobil-Import v/ Chr. Andersen var Fords forhandler i Århus fra 1. april 1924 (Dealers' Sales Records Denmark – Manager, 1919-1926, Ford Motor Company A/S' arkiv i Ballerup). Om Chr. Andersen havde en Ford-forretning i Århus, eller om virksomheden var et agentur, vides ikke.
4. Nellemann og Nielsen ejede hver aktier for 40.000 kr., mens Hald havde en aktie på 1.000 kr. De resterende 19.000 kr. aktier var tegnet ”underhånden”.
5. Dealers' Sales Record Denmark - Manager, 1919-26, Ford Motor Company A/S' arkiv i Ballerup.
6. Bestyrelsesprotokoller (herefter bs-prot.) 1925 og 1926. Underskuddene var henholdsvis 7.743 kr. og 14.885 kr.
7. Bs-prot. 1.6.1928.
8. Eduard Hansen havde tilsyneladende været direktør i Kolding, da han omtales som ”direktør Hansen, Kolding” i forbindelse med ansættelsen i Århus (generalforsamlingsprotokol (herefter gf-prot.) 1.6.28).
9. Hansens tale ved 25 års jubilæet 24.3.1950 (bs-prot. 24.3.50).
10. Ford-bogen (2003), s. 280 og 286.
11. Gf-prot. 24.6.1931.

12. Gf-prot. 16.2.1932.
13. Gf-prot. 16.2.1932.
14. Bs-prot. 29.1.1930, gf-prot. 8.2.1930 og bs-prot. 6.11.1930.
15. *Aarhus Motor Compagni* (1945), s. 244.
16. Bs-prot. 15.11.1934.
17. Bs-prot. 29.1.1930.
18. Bs-prot. 15.11.1934.
19. Bs-prot. 12.8.1936.
20. *Aarhus Stiftstidende* (herefter AS) 11.12., 15.12., 16.12., 17.12., 21.12.1937.
21. AS 16.12.1937.
22. Samtale med Jørn Gerløw 6.10.2006. Gerløw, der var på kontoret, havde et godt kendskab til E. Hansen, idet han var chauffør for ham.
23. Hansen tegnede aktier for 90.000 kr., mens Hald og kontorchef S.V. Hansen hver tegnede aktier for 5.000 kr. (gf-prot. 9.11.1942).
24. E. Hansen, R. Hansen og K. Rønnow stod som stiftere. Maskinfabrikken skulle købe maskinerne af Aarhus Motor Compagni A/S (gf-prot. 9.3.51).
25. Samtale med Jarl Hansen (herefter JH).
26. Gf-prot. 9.3.1951.
27. JH har et album med annoncer fra året 1955.
28. AS 17.9.1951.
29. AS 27.5.1951.
30. Det er fascinerende at se, hvordan Albert Eduard Hansen eksperimenterede med sin underskrift i forhandlingsprotokollerne.
31. AS 7.5.1959.
32. JH, der havde været medlem af bestyrelsen siden 1954, deltog ikke i afstemningen.
33. Samtale med Willy Krawack 25.10.2002.
34. Eduard Hansens aktieposter var 146.000 kr. i hvert af de to selskaber. Aktierne vurderedes til 1.650.000 kr.
35. Bs-prot. 8.8.1958.
36. Samtale med Willy Krawack 25.10.2002.
37. Samtale med JH 8. oktober 2002. Willy Krawack oplyser, at Rice kunne være "lidt hård", men at han var dygtig, vidende og inde i sit stof (samtale med Krawack 25.10.2002).
38. Hvidbogen er fundet i Fords arkiv i Dearborn, USA.
- Derimod findes den ikke hos JH, FFF og Ford Motor Compagni A/S.
39. JH har ikke en kopi af talen.
40. Bs 11.12.1958.
41. Gf 14.5.1959.
42. Overskuddene var i 1957 og 1958 henholdsvis 277.368 kr. og 173.843 kr.
43. Bs-prot. 8.8.1958.
44. Notatervedrørende Aarhus Motor Compagni 6.6.1979 og 27.8.1979.
45. Man forhandlede muligvis også om et økonomisk samarbejde eller en fusion.
46. Salgsmål 1980, notat 3.1.1980. Århus og omegn var inddelt i postdistrikter med angivelse af forventet salg.
47. Annoncebudget 9.1.1980. Oplagstallet for de enkelte aviser var undersøgt. Tilbudsavisen blev f.eks. omdelt til 21.500 husstande i Århus Nord.
48. Styringsgruppen 9.4.1980.
49. Bs-prot. 3.6.1980.
50. Konkursregnskabet for Aarhus Motor Compagni A/S udviste en gæld på 2.721.173 kr. (A/S Revisionscompagniet til højeesteressagfører Georg Løber 2.12.1983).
51. Den samlede gæld var 19.549.415 kr. og med fradrag for indtægter og aktiver ser det ud til, at der alligevel var en gæld på 5.171.504 kr. (afsluttende konkursregnskab 30.9.1983).
52. Samtale med Tage Holst Andersen 1.10.2002.
53. Aarhus Bil Centrum A/S' konkurskonto udviste en gæld på 7.080.000 kr. pr. 30.9.1983.
54. Samtale med Willy Krawack 23.10.2002.
55. Avisårbogen 1977 og 1978. Harald Westergård Andersen: *Dansk Politik i går og i dag*, Fremad 1982, s. 285. Samtale med Arne Rasmussen (forretningsmand i 1970'erne) 9.10.2006. Monopolstilsynet sørgede for, at lovgivningen blev overholdt.
56. Samtaler med Raymond Cailloux 19.12.2002 og 28.4.2004. P.H. Hjortshøj, der var ansat på maskinfabrikken 1962-1966, oplyser, at JH aldrig viste sig på maskinfabrikken. De så ham kun, når han kørte hjem i sin mørkeblå Lincoln. Ofte blev der stjålet og ikke skrevet fakturaer (samtale med Hjortshøj 11.10.2006).

Århus har haft tre banegårde

Af Viggo Lovdal

Årstallet 1927 står præget i en del af de gule mursten på Århus Hovedbanegård. Banegården blev altså taget i brug i 1927, vil de fleste nok mene. Det skete dog først to år senere, i 1929. Om man forventede, at bygningen skulle stå færdiggjort i 1927, er ikke til at vide, men kendsgerningen er altså, at der skulle gå et par år mere, inden banegården tog imod de første rejsende.

Den jyske længdebane

Århus fik sin første banegård i 1862. Det var på tide, mente nogen. En jysk længdebane var blevet foreslået anlagt allerede i 1846, men treårskrigen fra 1848 til 1851 medførte, at disse planer blev udsat. Sagen blev taget op igen i 1851, og efter årelange politiske forhandlinger vedtog Rigsdagen i 1861 at overdrage anlægget af jernbaner

Århus' første banegård lå, som det ses, et stykke uden for byen. Århusianerne var imponerede den store bygning med tre ventesale, post- og restaurationslokaler samt en overdækket hal. Desuden var opført "et varehus, en kvægfold, en remise til 12 lokomotiver, en dito til 12 andre vogne, flere værkstedsbygninger, et maskinhus m.m."
Foto i Lokalhistorisk Samling, Århus.

i Jylland til det engelske konsortium Peto, Brassey & Betts.

De politiske diskussioner i Landstinget og Folketinget vedrørte først og fremmest linieføringen og placeringen af den jyske længdebane. Mange politikere ønskede, at banen skulle ligge langs den jyske højderyg for at tilgodese de fattige kommuner i Vestjylland. Dette forslag indebar, at hovedstrækningen skulle gå fra Fredericia over Vejle, Horsens, Langå, Viborg, Skive og Struer med Viborg som hovedstation. Herfra skulle der så være sidebaner til Århus og Randers. En række folk med den indflydelsesrige århusianske politiker J.M. Mørk i spidsen ville det dog anderledes. De foreslog i stedet, at den jyske længdebane fra Fredericia til Frederikshavn skulle forbinde de østjyske købstæder og derfor føres ind til blandt andet Århus og Randers. Blandt Mørks støtter var den store Århus-købmand Hans Broge. Det lykkedes dem at få overbevist et snævert flertal i Rigsdagen om, at dette var den rigtige løsning. Ved afstemningen stemte 43 for og 41 imod.

Byens første banegård

I efteråret 1859 blev anlægsarbejdet i forbindelse med banebyggeriet indledt. Der kom dog først rigtig gang i arbejdet, da indenrigsministeriet i midten af marts måned 1861 overdrog anlægsarbejdet til Peto, Brassey & Betts. Aftalen indebar, at strækningen mellem Århus og Randers skulle være færdiggjort 1. juli 1862. Firmaet havde altså 15 måneder til at udføre opgaven. Udover anlægget af selve jernbanen skulle firmaet også opføre otte

stationer på strækningen samt en banegård i Århus, en personvognsremise og en 14-kantet lokomotivremise samt en del andre bygninger i umiddelbar nærhed af Århus Banegård. Peto, Brassey & Betts havde bygget andre jernbaner i kongeriget, nemlig strækningerne mellem Altona og Kiel samt København og Roskilde i henholdsvis 1844 og 1847.

Det engelske entreprenørfirma overholdt tidsfristen. Den 29. juni 1862 forlod det første damplokomotiv Århus for at begive sig ud på den nyanlagte banestrækning. Samme år blev den første banegård i Århus som nævnt indviet. Banegården var en 50 meter lang gulstensbygning i to etager. Den var tegnet af den engelske arkitekt og ingeniør Frederic James Rowan. Perronen var 110 meter lang og overdækket, hvad der var uhørt efter tidens forhold.

Arboes banegård fra 1884

Banegården fra 1862 fik ikke nogen lang levetid. Efter kun en snes år blev den nedrevet. Årsagen hertil var først og fremmest, at den var for lille. 1884 blev en ny tre-etagers rødstensbygning i renæssancestil indviet. Den nye banegård, der var tegnet af arkitekt Th. Arboe, var betydelig større og mere statelig end sin forgænger.

Arboes banegård fik imidlertid heller ikke nogen lang levetid. Det var nu ikke størrelsen, der var noget galt med, da den blev nedrevet i begyndelsen af 1920'erne. Problemet var derimod, at den lå uheldigt. Den var placeret meget dybt på Banegårdspladsen for at skaffe adgang til togene i samme niveau, som

Et kig ned over Arboes banegårdsbygning fra det lille anlæg, der lå op ad skrænten langs Banegårdsgade. Her opstilledes – efter protester fra Viborg – i 1901 en statue af hedeopdyrknings pioner Enrico Dalgas, der i mange år boede i Århus. Anlægget blev nedlagt 1921, og statuen senere flyttet til Filtenborgs Plads. Postkort i Erhvervsarkivet.

de kørte ind. Det gav nogle meget stejle adgangsforhold, hvilket specielt var slemt, når man kom fra Bruunsgade, men også tilkørselsforholdene fra Ryesgade og Banegårdsgade var med den stadig større trafik blevet meget besværlige. Trafikforholdene omkring banegaarden var derfor ikke særligt hensigtsmæssige.

Spillet om den nye banegård

Den nye banegård stod færdig i 1929. Da havde byen fået en banegård, der kunne leve op til det stigende behov for transport i takt med byens udvikling. Forud for dens anlæggelse var der gået mange og

lange stridigheder. De drejede sig først og fremmest om beliggenheden. Skulle den nye banegård placeres, hvor den nu ligger, eller skulle den flyttes ud på Mølleengen, hvor der også var planer om at anlægge en godsbanegård?

De forretningsdrivende i Ryesgade og Søndergade frygtede, at en banegård på Mølleengen ville gøre det af med de nævnte gader som byens strøggader. Mølleengsforslaget, der blev fremsat af trafikminister Hassing-Jørgensen i 1914, strandede i Landstinget. Tre år senere fremsatte Hassing-Jørgensen et forslag om at bibeholde banegaarden på eksiste-

*Den midlertidige stationsbygning fra ca. 1922-29, set fra perronen op mod den nye Bruunsbro, kort efter opførelsen og før nedrivningen af den gamle banegård, hvis overdækkede perron ses forrest i højre side.
Foto i Lokalhistorisk Samling, Århus.*

rende placering, men at hæve den én etage i vejret, således at den kunne komme i niveau med Ryesgade, og samtidig anlægge en ny Bruunsbro i det samme niveau over banegraven til Frederiksbjerg. Hermed beholdt Ryesgade og Søndergade deres handelsmæssige betydning. Med tiden udviklede de sig til egentlige strøggader, og strækker sig i dag faktisk fra Domkirken til det nye Bruuns Galleri.

Allerede i 1921 begyndte man at rive ned i kvarteret og forberede den nye banegård. Bl.a. blev Bruunsbro etableret. I seks år var der byggerod overalt på stedet.

Det var forståeligt, da der var tale om et stort anlægsprojekt, der udover byggeriet af en ny banegård også omfattede anlægget af en ny banegårdplads, nybyggeri i dele af Ryesgade og etableringen af Park Allé. I Hallsgade blev den ene husrække nedrevet for at give plads til den bredere banegrav. Det muliggjorde, at der kunne lægges flere jernbanespor. Hallsgade kom derefter til at hedde Hallssti. Jorden fra udgravningen blev lagt på Banegårdspladsen, der steg i højden med fire-otte meter.

Da Bruunsbro var færdig, blev det så-

*Indgangspartiet til den nuværende hovedbanegård. Øverst til venstre skimtes toppen af Bruuns Galleri.
Foto af Viggo Lovdal 2006.*

kaldte Wild-West-blokhushuset bygget. I daglig tale blev det også benævnt "Blokhuset" eller "Bræddehytten". Kønt var det ikke, men det var effektivt og fungerede som hovedbanegård i syv år, indtil den nye kunne tages i brug. Der hvor blokhuset lå, blev der senere opført bazarbygninger. De var tænkt som midlertidige men blev stående i mere end 70 år. På stedet indviede Århus Stiftstidende i 2005 sit nye bladdomicil.

Moderne klassicisme

Blokhuset blev afløst af den nye hovedbanegård, der har været i funktion frem til i dag. DSB's overarkitekt, K.T. Seest, tegnede bygningen, der inden den stod færdig dog gennemgik utallige ændrin-

ger. Seest kaldte selv byggeriets stil for moderniseret klassicisme. Søjlerne over indgangen, der dengang var stærkt omdiskuteret, forsvarede han med, at "man da også har brugt dem i Københavns nye politigård". I dag er der vist ikke nogen, der finder noget unormalt ved de prægtige søjler.

Efter en række år med byggerod og daglige kvaler fik Århus en flot og velindrettet banegård med alt, hvad dertil hører i form af rangerbanegård, maskindepot, godsbanegård, ilgodsvarehus osv. Gennem det foregående halve århundrede havde Århus udviklet sig fra en lille provinsby til en by med storbypræg. Det var et præg, som overarkitekt K.T. Seests

monumentale banegårdsbygning var med til at fastholde. Gennem årene har tusindvis af rejsende fået det første indtryk af Århus her, når de stod af toget.

Uændret udadtil

Siden opførelsen i 1929 har Århus Hovedbanegård gennemgået flere ændringer. I det ydre ligner banegården sig selv. Indvendigt er der dog rokeret om på tingene flere gange. I forhallen er alle butikkerne skubbet ud langs siden bag søjlerne for at give plads til de mange passagerer og de besøgende til Bruuns Galleri. Modeljernbanen, som stod i forhallen til glæde for de mange børn, der "overvågede" toggangen

her, er flyttet til ventesalen. Her har et større kunstværk af Lis Zwick og Jørgen Nash siden 1997 prydet væggene. Banegården har nu rullende trapper til perronerne, da trapperne op til ankomsthallen ikke længere kunne leve op til kravene fra moderne passagerer. Endelig blev der i 2003 etableret en elegant overgang fra enden af ankomsthallen til Bruuns Galleri.

En ny tid er oprunden.

Litteratur og kilder

Jens Nielsen: Da jernbanen kom til Århus.

Emanuel Sejr: Gamle Århusgader. Anden samling, 1961, s. 76-86.

S.A. Guldvang: Uddrag fra faglige artikler. Udklipssamling hos forfatteren.

Mølleengen

– et indflytterkvarter i Århus 1925

Af Morten Oddershede

Indledning

Den kraftige befolkningsvækst, industrialisering og urbanisering, der foregik i Danmark fra midten af det 19. århundrede, var med til at ændre det hidtidige billede af de danske byer. Nu opstod der som følge af befolkningspresset nye kvarterer uden for den oprindelige bykerne. Således også i Århus, hvor arbejderkvarterne Frederiksbjerg og Øgadekvarteret voksede frem omkring 1870'erne henholdsvis syd og nord for byen. Mod vest lå Mølleengen, der først relativt sent blev inddraget til bebyggelse, nemlig i 1890'erne. Det er det kvarter, der opstod her, som er emne for det følgende.

Det geografiske område, som artiklen omhandler, udgøres af gaderne Thorvaldsensgade, Marstrandsgade, Bissensgade, Lundbyesgade, Jerichausgade, Skovgaardsgade og Carl Blochs Gade.

I artiklen redegøres der blandt andet for kvarterets bebyggelse, herunder hvem der stod bag opførelsen af de enkelte ejendomme. Var bygherrerne overvejende private eller var det især andelsboligforeninger? I artiklen vil der også blive set på kvarterets befolknings sammensætning. Hvor kom folk fra? Var de tilflyttere, og var der i givet fald nogen sammenhæng mellem de gode jernbaneforbindelser til Århus og de områder, folk kom fra?

Desuden undersøges beboernes erhverv og kvarterets sociale sammensætning. Det sker med henblik på at fastslå, om kvarteret i 1925 var et udpræget arbejderkvarter. Endvidere ses der på, hvor i byen den erhvervsaktive del af Mølleengskvarterets beboere arbejdede. Var det på de nærliggende arbejdspladser, således som det traditionelt var tilfældet for arbejderkvarterer, eller var det andre steder i byen.

Hovedkilderne til undersøgelsen er for kvarterets bebyggelse især den af Århus kommunes bygningskommission udarbejdede byggestatistik samt byggesagsarkivalier fra bygningsinspektoratet, hvor man bl.a. kan finde oplysninger om de enkelte ejendommers bygherrer. For beboernes erhverv og kvarterets sociale sammensætning er oplysninger især hentet fra den kommunale folketælling fra 1925, der bl.a. fortæller om de enkelte personers fødested, deres erhvervsmæssige stilling og arbejdsplads.

Fra urbanisering til kvarterdannelse

I sidste halvdel af det 19. århundrede skete der en betydelig forandring af den demografiske sammensætning i Danmark. Fra at være et land domineret af landbrugere, der primært levede i små landsbyer, skete der nu en befolkningsstilvækst, industria-

lisering og urbanisering, der ændrede det hidtidige billede af de danske købstæder. Tidligere var købstæderne relativt små, og den eneste større danske by var den altoverskyggende hovedstad København. I perioden 1840-1911 voksede imidlertid byernes andel af den samlede befolkning fra 20 % til 50 %, og henvend 75 % af den befolkningstilvækst, der fandt sted i disse år, fordelte sig på de stærkt ekspanderende byer: hovedstaden, de nye stationsbyer, og de gamle købstæder.¹

Industrialiseringens begyndende gennembrud fra midten af det 19. århundrede var startsignalet til en ændring af byernes rolle i samfundet. Tidligere var byerne centre for administration og vareudveksling for det danske samfund, hvor omkring 80 % af befolkningen boede på landet, men nu blev byen kernen i samfundet.² Denne ændring skyldtes i første række det mere rationelle og i nogen grad mekaniserede landbrug, der udvikledes i disse år. Landbruget havde dermed ikke længere brug for så megen arbejdskraft, som den stærke befolkningstilvækst på landet skabte, hvorimod den stigende industri i byerne nu manglede arbejdere. Samtidig skete der en vækst i byerhvervene, og alt dette betød, at en stadig større del af befolkningen på landet søgte mod byerne i håb om at få arbejde i den voksende industri.

Men der var flere forskellige grunde til byernes vækst. Karakteristisk var det, at jo flere funktioner en by var i stand til at opfylde, des mere attraktiv var den at flytte til. Der var derfor en tendens til, at de større byer med flere overordnede

funktioner oplevede den største vækst. Industri, jernbane og søfart stimulerede udviklingen. Fabrikkerne og dermed arbejdspladserne blev ofte placeret nær store, isfrie havne. Havde byen også en central placering i jernbanenettet, var følgerne naturligvis nok et stærkt øget behov for arbejdskraft, og derfor en stærk befolkningstilvækst. Eksempler på byer, der havde en fordelagtig placering i jernbanenettet, var København, Odense, Kolding, Holstebro og Nykøbing Falster, mens isfrie havne styrkede væksten i byer som Esbjerg og Frederikshavn.³ Århus havde med havnens udbygning i perioden 1845-61 og åbningen af jernbanen i 1862 fordel af begge dele og udviklede sig efterhånden til center for en hel landsdel.

Århus

Urbaniseringen og befolkningstilvæksten satte sit præg på Århus, som det fremgår af oversigten nedenfor over indbyggertallet for Århus Købstad for udvalgte folketællingsår på begge sider af århundredskiftet.

Indbyggertal i Århus 1840-1940⁴

1840:	7.087
1850:	7.886
1860:	11.009
1870:	15.025
1880:	24.831
1890:	33.306
1901:	51.814
1911:	61.755
1921:	74.256
1930:	81.279
1940:	99.881

Det ses af oversigten, at byen voksede eksplosivt. Allerede i 1851 hvor byens porte blev sløjfet, var der spredte byggerier udenfor bygrundene, og de tiltog i takt med befolkningstilvæksten. I 1862 var banegården blevet anlagt i byens allersydligste ende. Heromkring – og særlig syd for dette nye centrum – skød et nyt kvarter op i form af Frederiksberg. Området var dog beliggende i Viby sognekommune, og da ingen af de to kommuner var interesseret i, at den ny bydel kom til at ligge uden for købstaden, blev kvarteret i gensidig forståelse indlemmet under Århus Købstadskommune i 1874.⁵ Ligeledes blev byen udvidet mod nord med et andet arbejderkvarter – Øgadekvarteret – og senere med kvartererne Christiansbjerg og Trøjborg.

Byudvidelserne fra midten af århundredet til 1890'erne kom således primært til at foregå nord og syd for byen.⁶ Først henimod århundredskiftet begyndte udvidelserne mod vest i det område, der senere skulle blive til Mølleengen.

Mølleengskvarteret bebygges

Mølleengen lå som de andre nye kvarterer i Århus uden for den oprindelige konsumtionsgrænse. Området var ejet af møller Andreas Weis og havde længe ligget hen som en sø (mølle-dam), hvis størrelse mølleren bestemte ved at kontrollere sluserne ved åen. Hvis sluserne blev nedlagt, ville vandstanden imidlertid falde 1,5 meter.⁷ Det skete efter 1873, hvor møller Weis opgav retten til at opstemme vandet. Til gengæld modtog han fra kommunen en erstatning på 70.000 Rigsdaler.⁸ Herefter

opstod sumpede enge, som langsomt opfyldtes med henblik på at få attraktive byggegrunde.

Efter i 1875 at have skænket en del af den tidligere mølleengsjord til et nyt museum, der blev Mølleengens første bebyggelse, forelagde Weis byrådet en plan til bebyggelse af hele området.⁹ Når byrådet modtog et sådant forslag til en bebyggelsesplan fra private grundejere, blev den ofte behandlet af Udvalget for byens udvidelse og bebyggelse. Udvalget var blevet nedsat i 1871/72, da man fra kommunalt hold ønskede at få bedre styr på, hvor og i hvilken retning byens vækst i fremtiden skulle foregå. Relativt hurtigt blev udvalget dog tildelt nye arbejdsopgaver. En af disse var at behandle indkomne forslag fra private til nye bebyggelsesplaner samt føre forhandlinger med grundejere, hvis man i udvalget fandt planerne utilfredsstillende.¹⁰ Det var blandt andet tilfældet med møller Weis. Det skyldtes, at man i byrådet havde en del betænkeligheder ved Mølleengens hygiejniske forhold og derfor var i tvivl om dens egnethed til bebyggelse. Byrådet besluttede derfor at indhente en erklæring fra sundhedskommissionen. Denne videresendte sagen til Justitsministeriets sundhedskollegium, der endelig i 1878 erklærede, at det intet fandt til hinder for, at Mølleengen kunne bebygges.¹¹ Byrådet fandt imidlertid ikke sundhedskollegiets boreringer pålidelige og ville derfor foretage nye boreringer. Dette blev Weis så vred over, at han nægtede tilladelse hertil, hvorefter byrådet på sin side nægtede at godkende Weis' gadeplan.¹²

I forbindelse med denne sag blev en

Udsigt over Århus Å med Slusebroen mod Bryggeriet Ceres. Vejen over broen er Vester Allé, og bag den ligger mølledammen, hvis størelse blev kontrolleret ved hjælp af sluserne. I 1873 opgav møller Weis retten til at opstemme vandet og i stedet opstod de sumpede mølleenge, der på grund af byens kraftige udvidelser sidst i 1800-tallet udviklede sig til at blive attraktive byggegrunde. Foto i Lokalthistorisk Samling, Århus.

indlemmelse af Århus Mølle og Mølledistriktet under Århus kommune også diskuteres. Sagen trak i langdrag, bl.a. fordi Weis ville sælge sig så dyrt som muligt, og fordi ikke alle distriktets beboere var lige interesserede i at blive en del af Århus kommune. Det hele endte dog med, at kongen kunne godkende indlemmelsen gældende fra 1. januar 1887.

I 1890'erne kom der igen gang i sagerne. Enkefru Weis forelagde byrådet et forslag til Mølleengens kommende gadeplan, og anlæggelsen blev herefter på hen-

des opfordring overtaget som offentligt byggeri. Byrådet ville anlægge gaderne med 30 alens bredde, mens enkefru Weis havde foreslået 20 alen. Bygningsloven for købstæderne sagde ellers 30 alen som minimum for gadebredde og hushøjden som maksimalt 5/4 af gadebredden.¹³ Løsningen blev et kompromis, hvor gaderne anlagdes med henholdsvis 20 og 25 alens bredde. Hermed kunne byrådet i 1899 godkende anlæggelsen af gaderne, der blev navngivet Thorvaldsensgade, Marstrandsgade, Bissensgade, Lundbyesgade,

Jerichausgade, Skovgaardsgade og Carl Blochs Gade.

Byggeriet startede i Marstrandsgade, hvor de første bygninger på både nord- og sydsiden blev opført i 1900. På det tidspunkt blev der overalt i landets købstæder bygget voldsomt. I Århus kom der mere end 5000 lejligheder til i dette år, og byggeriet i byen nåede et omfang, som først igen kendes fra 1930'erne.¹⁴ Karakteristisk for boligbyggeriet i denne periode er det i øvrigt, at bygherrerne var en ret forskelligartet gruppe af privatpersoner. Hovedparten af dem var dog som regel bygningshåndværkere, og her er Marstrandsgade ingen undtagelse.¹⁵

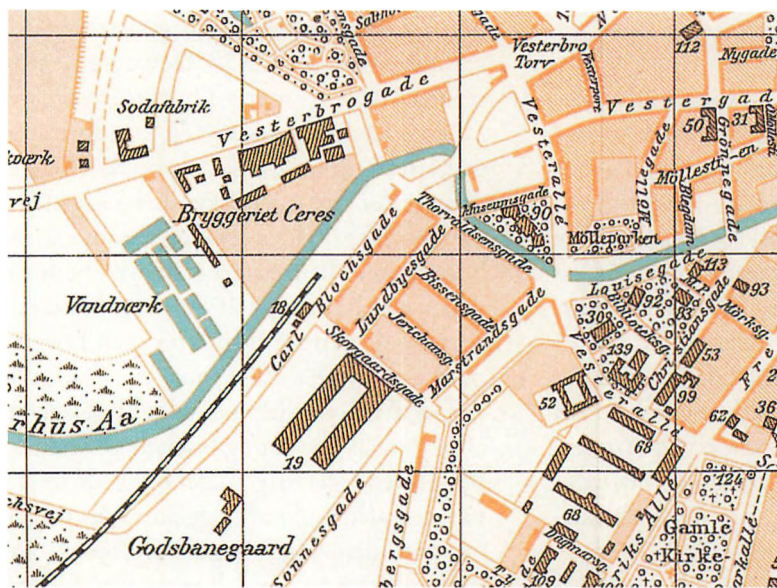
Enkelte hjørnebygninger blev opført i de tilstødende gader, Bissensgade og Jerichausgade, men derefter opstod en afmatning i byggevirksomheden efter det store byggeboom i årene omkring århundredskiftet. Den blev først afbrudt, efter at boligkrisen satte ind under og efter 1. verdenskrig. Omkring 1918 opførte Byggeselskabet "Århus" 10 store ejendomme i Carl Blochs Gade, men ellers var det dog først fra 1923, hvor Statsboligfonden og Århus kommune trådte til med kontante boligtilskud, at man for alvor kunne gøre noget ved boligkrisen.¹⁶ Netop bolig- og byggeforeninger meldte sig på banen i årene efter 1. verdenskrig. I Mølleengen blev mere end halvdelen af Bissensgade således opført af Andelsboligforeningen "Enggaard" i 1925/26, mens Andelsboligforeningen "Aarhus" og Andelsboligforeningen "Fremtiden" i første halvdel af 1920'erne rejste en række ejendomme i Lundbyesgade. Ejendommene i Skov-

gaardsgade, hvor DSB's ny godsbanegård var blevet indviet i 1923, blev opført i perioden 1924-27, mens Thorvaldsensgade mellem Marstrandsgade og Lundbyesgade kom til i 1930. Bygherrerne var i begge disse gader dog udelukkende håndværkmestre. Det skyldes først og fremmest, at byggekonjunkturerne var blevet bedre i den sidste halvdel af 1920'erne. Herefter overtog de private bygherrer igen hovedparten af byggeriet i Århus.¹⁷

Gaderne i Mølleengen blev altså opført af private bygherrer og forskellige andelsboligforeninger. Hvem der byggede hvornår, var afhængig af byggekonjunkturerne i perioden. Omkring århundredskiftet var bygherrerne typisk bygningshåndværkere, som det ses i Marstrandsgade. Under boligkrisen omkring og efter 1. verdenskrig var det primært andelsboligforeningerne, der byggede. Her tænkes specielt på Carl Blochs Gade, Lundbyesgade og Bissensgade. Endelig kom de private bygherrer igen på banen sidst i 1920'erne og i 1930'erne, da byggekonjunkturerne var forbedret. Det ses bl.a. i Skovgaardsgade og Thorvaldsensgade. Men hvem var det så, der flyttede ind i det nye kvarter?

Hvor kom beboerne fra?

Århus havde med den centrale placering i jernbanenettet og den gode havn som nævnt alle forudsætningerne for at blive en by med stærk befolkningsvækst. Med jernbanenettets udbygning blev Århus nu yderligere centrum i et net af oplandsbaner, og man må derfor formode, at dette stimulerede befolkningsudviklingen. Her

Udsnit af kort over Århus fra 1926. Byrådet døbte i 1899 gaderne i Mølleengkvarteret efter danske malere og billedhuggere. Det skete til ære for møller Weis, der var en stor kunstelsker og blandt andet havde skænket byen en byggegrund til et kunstmuseum (det nuværende Huset på Vester Alle)

Kort fra J.P. Trap: Kongeriget Danmark. 4. udgave, 1926.

tænkes bl.a. på åbningen af den nørrejske tværbane mod Struer og Holstebro i 1865, den sydgående linie til Fredericia i 1868, og privatbanerne til henholdsvis Ryomgård (1877), Odder (1884) og Hammel/Thorsø (1902/1914).¹⁸

Udover jernbanernes indflydelse på befolkningsvandringene, som betød, at folk født forholdsvis langt fra en by havde mulighed for at flytte hertil, har undersøgelser vist, at en stor del af indvandrerne til byerne stammede fra de nærliggende landdistrikter. Derudover var det kendetegnende, at vandringerne fra land til by skete over kortere afstande end vandringerne fra by til by. Det illustreres bl.a. ved folketællingerne fra 1901, hvor 10 % af provinsbyernes tilflyttere var fra en anden by i samme amt, og hvor 40 % af tilflytterne var født i de omkringliggende landdistrikter.¹⁹

Med dette in mente er det interessant

at se på, hvor tilflytterne i Mølleengskvarteret kom fra. Flyttede de til fra oplandet eller andre byer i amtet, eller fra andre byer med jernbaneforbindelse til Århus?

Den kommunale folketælling for Århus i 1925 giver som nævnt mulighed for at få kendskab til, hvor byens indbyggere er født. Heraf fremgår det, at over halvdelen (52,8 %) af Mølleengskvarterets beboere i 1925 var født i Århus. Den store andel af "indfødte" kan være en følge af, at tilflytningen fra land til by nu ikke længere var så markant som i årtierne inden århundredskiftet. Selvom Århus stadig var en by med stærk befolkningsvækst, så skyldtes dette i højere grad fødselsoverskuddet i byen end tilflytningsoverskuddet. En anden forklaring kan være, at en række "2. generations-indvandrere" er flyttet til det nye kvarter. Det vil sige mennesker, hvis forældre var flyttet til Århus tidligere i urbaniseringsperioden. Det store antal

med Århus-herkomst skyldes dog uden tvivl også børnene. Det typiske familiemønster i kvarteret var, at forældrene kom fra hver sin by, f.eks. Randers og Horsens, havde bosat sig i Århus og fået børn. En gennemgang af folketællingen viser, at børnene var med til at øge den andel af befolkningen, der var født i Århus. Det store antal børn født i Århus kan også skyldes, at forældrene havde været bosat i Århus gennem en årrække, fået børn, og siden flyttet rundt mellem kvartererne i byen, når muligheden for at få en bedre lejlighed bød sig. Denne form for etapevandring var ikke ualmindelig.²⁰

Hvad angår kvarterets tilflyttere, der ikke var født i Århus, er det interessant at se på, hvor de kom fra. Var de for eksempel tilvandet fra de nærmeste landdistrikter, eller havde jernbanenettet indflydelse på, hvor folk kom fra? Antallet af tilflyttere til kvarteret, der var kommet udefra, er anført i tabellen nedenfor. Ud fra ovenstående betragtninger om, at de fleste tilflyttere kom fra oplandet og de nærmeste dele af landet, er de nye tilflytteres fødested opdelt amtsvis for Århus og de nærmeste amter, Viborg, Randers og Vejle, mens tilflytterne fra resten af Danmark er grovere opdelt på landsdele.

Tilflyttere i Mølleengskvarteret 1925

Fødested	Antal	Procent
Vestjylland	75	9,5
Århus amt	261	33,0
Nordjylland	55	7,0
Sønderjylland	19	2,4

Vejle amt	70	8,8
Randers amt	62	7,8
Viborg amt	73	9,2
Fyn + sydligere øer	39	4,9
Sjælland + sydligere øer	117	14,8
Udlandet	20	2,5
I alt	791	100

Det er tydeligt, at det traditionelle mønster stadig er herskende på trods af de forbedrede transportveje og transportmuligheder i 1925. En tredjedel af tilflytterne kom fra de omkringliggende landdistrikter i Århus amt. Medregner man de tilstødende amter Randers, Viborg og Vejle til det nærmeste opland, var antallet af tilflyttere fra, hvad man kan kalde "Storøstjylland", helt oppe på 58,8 %. Ser man på, hvilke byer i disse områder tilflytterne primært kom fra, viser det sig hurtigt, at det var de store byer langs jernbanenettet. Eksempler herpå er købstæderne Randers med 34 tilflyttere, Horsens med 18, Viborg med 15, Fredericia med 14, og Silkeborg med 10. Blandt de mindre byer fra Århus amt bør nævnes Odder med 12, Galten med 9, og Brabrand med 8. Alle havde som nævnt direkte jernbaneforbindelse til Århus. Ser man på, hvilke småbyer i landdistriktet i Århus amt flest mennesker kom fra, er det helt tydeligt at se, at der er langt flere tilflyttere fra de nærmeste byer, d.v.s., at jo tættere byerne lå på de andre større byer som Horsens, Skanderborg og Silkeborg, jo mindre var tendensen til at flytte til Århus. Så hvis man lavede undersøgelsen på "mikro-niveau" og kun så på Århus amt

i stedet for på hele Danmark, ville resultatet højst sandsynligt blive det samme som ”makro-undersøgelsen”, nemlig at tilflytterne i størst grad kom fra det nærmeste opland med de bedste og letteste forbindelser til byen.

Det er også iøjnefaldende, at landsdele som Nord- og Vestjylland lå helt på linie med Århus’ tilstødende amter. Vestjylland var med sine 9,5 % af tilflytterne faktisk en endnu større bidrager end både Randers, Viborg og Vejle amt. Det er derfor tydeligt, at Århus havde en betydeligt tiltrækningskraft fra hele Jylland, hvis man lige ser bort fra den relativt lille andel af tilflyttere, der kom fra Sønderjylland. Fra Thisted og Struer, der begge havde jernbaneforbindelse til Århus via den nørrejske tværbane, kom 30 % af de vestjyske tilflyttere til Mølleengskvarteret, mens Ålborg alene stod for hele 27 % af tilflytterne fra Nordjylland.

Sjælland og de sydlige øer er overraskende nok den næststørste bidrager efter Århus amt. Selvom her er tale om et geografisk stort område med en stor befolkning, kan det undre, at en så relativt stor befolkningsgruppe ikke søgte mod hovedstaden, der havde langt flere ”byfunktioner”, og dermed burde være mere attraktiv. Jernbanen gjorde det let at komme helt fra Sjælland til Århus, men også søvejen kan tænkes at have transporteret de mange mennesker fra det østlige Danmark til Århus. Det er derfor tvivlsomt, om jernbanen alene kan tilskrives, at hele 46 københavnere var rejst til Århus for at bosætte sig i Mølleengen. Det er dog opsigtsvækkende, at der kom over dob-

belt så mange mennesker til kvarteret fra København, som der gjorde fra hele Sønderjylland, der geografisk ligger tættere på. Her må bl.a. de gode transportmuligheder have spillet en rolle.

Fra Fyn og øerne i Det Sydfynske Øhav kom omkring 5 % af det samlede antal tilflyttere, og altså kun en tredjedel af, hvad der kom længere østfra på Sjælland. En af grundene hertil kan være, at landsdelens ubestridte centrum, Odense, har virket med en massiv tiltrækningskraft på nærområdet, på samme måde som Århus havde for sit.

De byer, der leverede det største antal tilflyttere til Mølleengskvarteret, var de store købstæder langs jernbanenettet og stationsbyerne i Århus amt. Det er desuden tydeligt at se, at indvandringen var mest massiv fra de nærliggende landdistrikter og aftagende, jo længere man kom væk fra Århus. Undtagelsen herfra var de mange sjællændere, hvoraf københavnere udgjorde næsten 40 %. Kombinationen af jernbaneforbindelse og relativ nærhed til Århus gjorde, at tilflytterne til kvarteret hyppigst kom fra byerne Randers, Viborg og Horsens. Men i og med, at Århus havde et betydeligt influensområde, var folk fra regionerne Nord- og Vestjylland også betydeligt repræsenteret i Mølleengen. Byer som Thisted, Struer, og Ålborg var blandt de fremtrædende. Øges den geografiske afstand til Århus, ses det, at folk fra Sønderjylland og Fyn ikke havde samme interesse i at flytte til Århus. I de tilstødende landdistrikter var det igen stationsbyerne, der, skønt de selv i mere eller mindre grad oplevede vækst,

De skiftende byggekonzukturer gjorde, at kvarteret blev bebygget gradvist. Her ses Jerichausgade til venstre og Marstrandsgade i baggrunden. Som det ses, blev de ubebyggede grunde benyttet til haver.

Foto i Lokalthistorisk Samling, Århus.

sendte mange tilflyttere til kvarteret. Eksemplerne her er, som tidligere nævnt, bl.a. Galten, Odder og Hammel.

Kombinationen af, at Århus var en by i vækst, og at Danmark i 1925 havde et finmasket jernbanenet, gjorde det let og attraktivt at flytte til Århus, selv fra egne langt fra byen.²¹ Det er usikkert, hvor megen indflydelse alternative transportmidler som f.eks. bilen har haft på dette tidspunkt, men det er kendetegnende, at der er en overvægt af tilflyttere med fødested i områder med jernbaneforbindelse til Århus.

Mølleengen – og teorier om kvarterdannelse

Det nye kvarter blev præget af både tilflytterne udefra og de beboere, der var flyttet hertil fra andre dele af byen. Men hvilken karakter fik så den nye bydel?

Før undersøgelsen af Mølleengsbeboernes erhvervsmæssige og sociale sammensætning kan det være hensigtsmæssigt

at se lidt mere generelt på kvarterdannelse og kvarterers sociale sammensætning.

Tidligere havde der naturligvis været forskel på, hvor fine gaderne i Århus var, men rige og fattige boede sammen, og der havde ikke været nogen klar kvarterdannelse efter sociale linier. Det ændrede sig imidlertid efter 1870'erne, hvor de to nye kvarterer Frederiksberg og Øgadekvarteret udviklede sig til at blive udprægede arbejderkvarterer.²²

Når man taler om kvarterdannelse, er det oplagt at inddrage teorien om den segregerede by. Kort fortalt går den ud på, at de forskellige befolkningsgrupper bor forskellige steder i byen. Teorien anfører således, at det ligger dybt i alle, at man foretrækker at være sammen med folk, der ligner en selv. For alle samfundsklasser – socialhjælpsmodtagere, arbejdere, funktionærer, højstatusgrupper – gælder, at interessefællesskab skabt på grundlag af lighed og samme sociale niveau giver tryk og velbefindende. Når man flyt-

ter, foretrækker man kvarterer, man føler sig hjemme i, og hvor der i forvejen bor nogen, man kender. På den måde har byer altid været segregerede og har haft deres pæne og mindre pæne kvarterer.²³ Selv gadenavne har betydning for folks fællesskabsfølelse i et kvarter, som f.eks. Øgadekvarteret.²⁴ Med denne centrering af samme type socialgruppe giver det mening at tale om f.eks. arbejder-, slum-, og velhaverkvarterer.

En anden faktor, der spillede ind, når folk flyttede, var ønsket om nærhed til arbejdspladsen. Så længe transport til fods var den eneste mulighed for at komme til og fra arbejdspladsen, kombineret med den traditionelt lange arbejdsdag på 12 timer, ønskede arbejderen at bo tæt på sin arbejdsplads. Så var det nemlig muligt for ham at nå hjem i den 1-2 timers lange middagspause, så han kunne få dagens varme måltid mad og eventuel endog en lur. Det er dog tvivlsomt, hvor udtalt dette fænomen har været i 1925. På denne tid havde cyklen vundet indpas som transportmiddel, således at man kunne tillade sig at bosætte sig længere fra arbejdspladsen. Der-til kommer det forhold, at arbejdsdagen siden 1920 nu "kun" var på 8 timer.²⁵ Som følge heraf har der været mindre behov for så lange arbejds pauser, men i stedet har der formentlig været en moderne kort frokostpause midt på dagen. Dette er et par af de faktorer, der kunne være med til at ændre den traditionelle "binding" mellem arbejderens bopæl og arbejdsplads, og som i 1925 muligvis allerede havde fået en vis betydning.

Teorien om den segregerede by er dog

ikke enerådende, når man ser på udviklingen i danske byer. Således viser undersøgelser over erhvervsfordelingen i nogle omkring århundredskiftet nyopførte gader i Odense, at der her har været en betydelig erhvervsmæssig spredning på såvel faglærte, ufaglærte, og funktionærer inden for de samme gader. Det anføres i undersøgelsen, at byggeriets karakter havde indflydelse på den relativt brede sociale sammensætning, forstået på den måde, at i mindre kvist- og kælderlejligheder boede folk med lave indkomster, og i etagelejlighederne boede de lidt bedre stillede.²⁶ Der var dermed basis for den ovennævnte erhvervsmæssige spredning blandt et kvarters beboere.

Det er naturligvis interessant at se på den erhvervsaktive befolkning i Mølleengen i denne sammenhæng. Var kvarteret, som teorien om den segregerede by lægger op til, primært beboet af kun én type arbejdere, eller var den erhvervsmæssige befolkningssammensætning mere spredt som i ovennævnte eksempel fra Odense?

I en undersøgelse af boligforholdene i 6 forskellige århusianske kvarterer netop fra 1925 lyder bedømmelsen således om Marstrandsgade: *Ejendomme med indtil 4 fulde Beboelselag og desuden Kvist- eller Mansardlejligheder, der er opført i Tiden efter 1895, er væsentligst beboet af Middelstandsfolk og ret velstillede Arbejdere.*²⁷

I det følgende skal det undersøges, om denne karakteristik af Marstrandsgade også gælder for kvarteret som helhed, eller om Mølleengskvarteret mere følger teorien om den segregerede by. Et led i undersøgelsen vil også være at se på, om

arbejderne i kvarteret var ansat hos de nærliggende større virksomheder, og dermed søgte at fastslå, om ønsket om nærhed til arbejdspladsen var udtalt blandt Mølleengkvarterets erhvervsaktive beboere i 1925.

Erhvervsfordelingen

Antallet af erhvervsaktive i Mølleengkvarteret i 1925 er ved hjælp af den kommunale folketælling i 1925 opgjort til 753 personer, hvoraf de 94 var kvinder. Det kan som nævnt være usikkert, om man kan stole helt på folks opgivelser over, hvilket job de havde, men i undersøgelsen her af kvarterets sociale sammensætning

Erhvervsfordeling blandt Mølleengsbeboere 1925

Erhverv	Antal	Procent
Landbrug, Fiskeri, Søfart	7	0,9
Industri	129	17,1
Håndværk	175	23,2
Handel og omsætning	93	12,4
Arbejds mænd	69	9,2
Administration og funktionærer	144	19,1
Tyende, betjening, etc.	30	4,0
Transport	54	7,2
Militær, Politi m.v.	15	2,0
Andet og uden erhverv	37	4,9
I alt	753	100,0

er disse oplysninger dog anset for pålidelige. En oversigt over kvarterets erhvervsaktive beboere er vist i tabellen overfor.

Den hyppigst forekommende stillingsbetegnelse var "arbejdsmand", hvilket fint harmonerer med det store antal tilflyttere fra nærmeste opland. Rekrutteringen af ufaglærte arbejdere skete nemlig overvejende fra landdistrikterne.²⁸ I det hele taget var det typisk, at det netop var de socialt lavest placerede erhvervsgrupper, der flyttede til fra oplandet.

En anden stor gruppe var maskinarbejderne, der udgjorde hovedparten af dem, der fandt beskæftigelse inden for industrien. Til antallet af beskæftigede i industrien kan uden tvivl lægges en stor del af arbejdsmændene, der sikkert påtog sig alt forefaldende arbejde både inden for industrien og inden for håndværk. For de fleste maskinarbejdere gjaldt det, at de var ansat hos DSB, der i øvrigt var en stor arbejdsplads for flere fag og erhverv. Men det er også interessant at konstatere, at den største individuelle erhvervsgruppe i kvarteret var håndværkerne. Mange af dem fandt sikkert beskæftigelse inden for boligbyggeri, der som nævnt tidligere var en branche, der ekspanderede kraftigt i denne periode. Alene tømrere, murere, snedkere og malere udgjorde omkring en ottendedel af den erhvervsaktive befolkning i kvarteret.

Der kan derfor ikke direkte tales om, at Mølleengkvarteret var et udpræget arbejderkvarter, da gruppen af håndværkere var mindst lige så fremtrædende. Man kunne derfor i lige så høj grad betegne området som et håndværkerkvarter. Håndværkere

Udsigt fra nordøst over Mølleengkvarteret 1936. Midt i billedet Carl Blochs Gade. Kvarteret stod færdigopført først i 1930'erne. I forgrunden ses bryggeriet Ceres, hvor en del af kvarterets arbejdere fandt beskæftigelse.

Foto i Lokalhistorisk Samling, Århus.

og industriarbejdere hører muligvis til det samme sociale lag, men udgør tilsammen end ikke halvdelen af den samlede befolkning. Fra middelklassen (formodes det) kommer den store andel af kontoransatte, der er placeret i gruppen "Administration og funktionærer". Denne gruppe er lige så stor som industriarbejdernes.

Dette bekræfter dermed de tidligere undersøgelser fra Marstrandsgade, der netop viste, at forskellige sociale lag boede sammen i bebyggelsen her. Teorien om den segregerede by kan således afvises som værende gældende for Mølleengskvarterets vedkommende. Det store antal købmænd, der er placeret under "Handel og omsætning" bekræfter kun førnævnte

konstatering. Arbejdere, håndværkere, funktionærer, og købmænd boede side om side i Mølleengskvarteret.

Kvinderne i kvarteret var også aktive i erhvervslivet. Det var ikke i så høj grad på fabrikkerne, men mere inden for de traditionelle kvindefag samt service og handel. 12,5 % af de erhvervsaktive i kvarteret var kvinder, og de hyppigste jobs blandt denne gruppe var i rækkefølge: ekspeditrice, husassistent, og syerske. Mange husmødre i kvarteret opgav erhverv, men i mange familier var det oftest døtrene, der var i arbejde. Arbejdsfrekvensen blandt kvinderne var i øvrigt med stor sandsynlighed angivet for lavt i folketællingen, idet mange gifte kvinder ofte var tilba-

geholdende med at give oplysninger om eventuelt erhvervsarbejde.²⁹

Forbavsende få mennesker i kvarteret angav i erhvervsfeltet betegnelsen ”arbejdsløs”. Det var kun 2, som her ikke er medregnet blandt de erhvervsaktive. At der ikke var flere ledige, forekommer at være temmelig usandsynligt, da det var ret normalt, at der blandt de ufaglærte tilflyttere fandtes en del arbejdsløshed. Det samme var gældende inden for håndværksfagene, hvor der typisk også periodevis var en del arbejdsløse - specielt i vinterhalvåret, på trods af at byggeriet som nævnt var inde i et opsving.³⁰ Det kan muligvis forklares med, at det har været et socialt tabu at benævne sig ”arbejdsløs”, og at de derfor i folketællingerne har opgivet deres tidligere beskæftigelse.

Nærhed til arbejdspladsen

Blandt de folk, der var i arbejde, gjaldt det som nævnt, at de traditionelt bosatte sig nær deres arbejdsplads. De forbedrede transportmuligheder og 8-timers arbejdsdagen i 1925 kan have ændret på dette mønster, idet folk nu havde mulighed for at bosætte sig længere fra arbejdspladsen.

For nærmere at belyse dette er det derfor nødvendigt at fastslå, hvilke virksomheder, men kan definere som nærliggende arbejdspladser i forhold til Mølleengskvarteret. Til disse hører i hvert fald DSB's store godsbanegård, der var blevet indviet i 1923, lige klos op ad kvarteret i Skovgaardsgade.³¹ Også i nærheden var på Søren Frichsvej lokomotivfabrikken Frichs A/S med det store jernstøberi og maskinfabrikken, der var blandt by-

ens største arbejdspladser. I Carl Blochs Gade lå Århus-Hammelbanegården, der var blevet anlagt i 1902, og lige på den anden side af åen lå bryggeriet Ceres. Alle disse arbejdspladser må betegnes som fysisk nærliggende.

De erhvervsaktives arbejdspladser

Arbejdsplads	Antal	Procent
DSB:	96	12,7
Centralværkstedet:	25	3,3
Frichs A/S:	22	2,9
Århus-Hammelbanen	10	1,3
Ceres:	9	1,2
Erhvervsaktive i alt	753	

I tabellen ovenfor ses det, at mange af kvarterets indbyggere i den arbejdsdygtige alder også var beskæftiget her. Godsbanegårdens betydning som arbejdsplads for kvarteret er tydelig. Det kommer til udtryk i den forholdsvis store del af de erhvervsaktive, der var beskæftiget med transport. Til denne gruppe hører nemlig mange af de DSB-ansatte, personificeret ved portører, togbetjente, lokomotivførere og fyrbødere. Men også rigtig mange håndværkere, maskinarbejdere og arbejdsmænd havde arbejde hos DSB, der beskæftigede folk fra en bred vifte af fag, dog hovedsageligt inden for førnævnte og f.eks. således ingen funktionærer fra kvarteret. At så stor en del af befolkningen var ansat hos DSB, og 12,7 % af den samlede arbejdsstyrke højst sandsynligt på godsbanegården, virker ikke som en tilfældighed, og man må gå ud fra, at disse

arbejdere har bosat sig i kvarteret for at arbejde netop her.

De andre arbejdspladser var ikke nær så dominerende som godsbanegården. Mange af kvarterets indbyggere var dog beskæftiget på DSB's Centralværksted, der lå på Frederiksbjerg og dermed ikke i Mølleengkvarterets umiddelbare nærhed. Man kunne vel forestille sig, at nogle af kvarterets 16 % DSB-ansatte, der i første omgang havde bosat sig der for at arbejde på godsbanegården, kunne blive forflyttet internt i DSB, og dermed periodevis arbejde på Centralværkstedet. Maskinarbejdere og arbejdsmænd udgjorde hovedparten af de ansatte på Centralværkstedet, og netop DSB var en af byens store arbejdsgivere og beskæftigede folk fra hele byen, der ligesom folk fra Mølleengkvarteret kunne nå dertil på cykel inden for forholdsvis kort tid.³²

På Frichs arbejdede 22 af kvarterets erhvervsaktive. Det var hovedsageligt folk fra den store gruppe af maskinarbejdere, arbejdsmænd og smede. Selvom det var den arbejdsplads, der beskæftigede tredjeflest af kvarterets arbejdere, drejede det sig kun om 3,3 % af de 753 erhvervsaktive. Men på den anden side er det meget muligt, at disse netop har bosat sig her, da de arbejdede lige i nærheden. Det samme kan man sige om de to sidste arbejdspladser, Århus-Hammelbanegården og Ceres. Her arbejdede naturligvis nogle af kvarterets henholdsvis lokomotivførere og bryggeriarbejdere. Om det har været tilfældet, kan naturligvis ikke læses ud af folketællingens oplysninger. Det vil dog kræve interviews på individniveau for

at fastslå folks *motiver* til at flytte til et kvarter.

Folk fra erhvervene industri, håndværk, arbejdsmænd og transport var altså for en stor dels vedkommende beskæftiget i nærheden af Mølleengen, mens det store antal funktionærer kunne tænkes at være mere spredt ud over byen. Ligeledes gælder det for de mange, der hører under gruppen "Handel og omsætning". Det må dog formodes, at en del af købmændene holdt til i og omkring kvarteret i datidens mange købmandsbutikker.

Konklusion

Urbaniseringen i sidste halvdel af det 19. århundrede skabte som nævnt nye kvarterdannelser uden for byernes oprindelige område inden for byportene. Således også i Århus, hvor der på Mølleengen fra århundredskiftet og ca. 30 år frem blev opført et nyt beboelseskvarter.

Bebyggelsesforløbet i Mølleengskvarteret afspejler meget godt periodens byggekonjunkturer. De tidligst opførte bygninger i Marstrandsgade var opført af bygningshåndværkere, hvorefter en generel afmatning i boligbyggeriet satte en midlertidig stopper for byggeriet i kvarteret, der først blev genoptaget efter boligkrisen omkring 1. verdenskrig, nu med andelsboligforeninger som initiativtagere.³³ Her tænkes bl.a. på Lundbyesgade, Bissensgade og Carl Blochs Gade, mens byggeriet i Skovgaardsgade og Thorvaldsensgade igen opførtes af private bygherrer fra midt i 1920'erne til 1930.³⁴

Kvarterets beboere bestod for over halvdelen vedkommende af folk, der var født

i Århus. Den resterende del var primært tilflyttere fra de nærmeste landdistrikter i det daværende Århus amt. De forbedrede transportmuligheder og specielt det finmaskede jernbanenet betød dog, at folk også kom langvejs fra for at flytte til Århus. Således havde Århus, når det gælder Mølleengskvarteret, stor tiltrækningskraft på resten af landet, hvorfra særligt folk fra Nord- og Vestjylland, men også mange fra Sjælland flyttede til. Det er kendetegnende, at byer med central placering i jernbanenet og direkte forbindelse til Århus bidrog mest med tilflyttere til kvarteret. Således kom folk fra de mere perifere områder primært fra byerne Randers, Horsens, Viborg, Ålborg, Fredericia, Struer, Thisted og København. Dermed har jernbanen ikke bare haft betydning for Århus' vækst under industrialiseringen, men også på, hvorfra tilflytterne til byen kom.

Kvarteret var ikke et udpræget arbejderkvarter, men bestod af flere forskellige samfundsgrupper. De 753 erhvervsaktive fordelte sig således, at godt halvdelen beskæftigede sig med håndværk og industri, hvis man hertil medregner "arbejds-mænd". Middelklassen var repræsenteret ved den store andel af befolkningen, der hørte under gruppen "Administration og funktionærer" og "Handel og omsætning", der tilsammen udgjorde omkring en tredjedel af kvarterets erhvervsaktive. Studiet af kvarteret bekræfter dermed de omtalte undersøgelser fra 1925, der betegnede kvarteret som beboet af arbejdere og middelstandsfolk.

Undersøgelserne af kvarterets arbejdere viser også, at mange bosatte sig tæt

på deres arbejdsplads. Navnlig DSB's godsbanegård i Skovgaardsgade havde betydning for kvarteret, idet hele 12,7 % af den erhvervsaktive befolkning, fordelt over adskillige fag, arbejdede her. Også Ceres, Frichs og Århus-Hammelbanen havde en del af kvarterets arbejdere som ansatte. Cyklen har dog ganske givet også spillet en rolle på dette tidspunkt, da også en del arbejdere var beskæftiget på Centralværkstedet på Frederiksbjerg. Man må derfor formode, at 8-timers arbejdsdagen og de forbedrede transportmidler i 1925 gjorde det muligt for arbejderen at bosatte sig længere væk fra arbejdspladsen end det tidligere havde været tilfældet.

Litteratur

- Boje, Per og Hyldtoft, Ole: "Industrialiseringens første fase. Økonomiske, geografiske og demografiske aspekter", Grethe Authén Blom (red.): *Urbaniseringsprocessen i Norden*, bd. 3, Trondheim, 1977, s. 178-244.
- Boje, Per; Johansen, Hans Chr.; Møller, Anders Monrad: *"Fabrik og bolig: det industrielle miljø i Odense 1840-1940"*, Odense, 1983.
- Dybdahl, Vagn (red.): *"Hus og hjem i Århus"*, Århus, 1977.
- Gejl, Ib (red.): *Århus. Byens historie 1870-1945*, Århus, 1998.
- Kristensen, Jeppe Norskov: "Trøjborg – et indflytterkvarter i Århus omkring 1910", i *Århus Stifts Årbøger 2001*, 2001, s. 32-51.
- Olesen, Bodil: *"Et kvarter og dets mennesker: bolig- og livsformer gennem 100 år: Frederiksbjerg Øst, Århus"*, Århus: Købstadmuseet »Den gamle By«, 1988.
- Pedersen, Niels Henrik: "Byudvidelse og boligbyggeri i Århus ca. 1870-1917" (udtrykt speciale i Erhvervsarkivets bibliotek).
- Sejr, Emanuel: "Aarhusgader før og nu". i *Aarhus Stiftstidende*, 19. Juli 1942.
- Trap J.P.: *Danmark*, 4 udg., VII Bind, København, 1926.
- "Fra Slusebroen til Fiskerhuset", *Aarhus Stiftstidende*, 18. Marts 1928, s. 3-4.

Trykte kilder

"Statistiske Meddelelser, 4,77,1", København, 1927.
"Økonomiske og statistiske meddelelser, Århus Kommunes statistiske kontor, Befolkningsudviklingen i Stor-Århus 1901-1940", Århus, 1944.
Register til "Århus Byråds Forhandlinger 1867-1900", Århus 1902.
Register til "Århus Byråds Forhandlinger 1901-1915", Århus 1917.
Register til "Århus Byråds Forhandlinger 1915-1930", Århus 1932.
Århus Byråds Forhandlinger 1878, Århus 1879.

Utrykte kilder

Århus kommunes arkiv, Erhvervsarkivet:

Bygningsinspektoratet: Sagsmapper fra de enkelte husstande.

Teknisk Forvaltning, Bygningskommissionen, Byggestatistik 1895-1927.

Skattevæsenet: Århus Kommunale Folketælling 1925.

Noter og henvisninger

1. Boje og Hyltoft, 1977, s. 178.
2. Olesen, 1988, s.36.
3. Boje og Hyltoft, 1977, s. 204.
4. Dybdahl 1977, s. 9.
5. Gejl, 1998, s. 12.
6. Dybdahl, 1977, s. 13.
7. Gejl, 1998, s. 15.
8. Fra Slusebroen til Fiskerhuset", *Aarhus Stiftstidende*, 1928, s. 3-4.
9. Museet kendes i dag som kulturinstitutionen "Huset".
10. Pedersen, 1974, s. 22.
11. Århus Byråds Forhandlinger, 1878, s. 83.
12. Sejr, Aarhusgader før og nu, *Aarhus Stiftstidende*, 1942.
13. Olesen, 1988, s. 23.
14. Dybdahl, 1977, s. 16.
15. Boje og Hyltoft, 1977, s. 242.
16. "Fra Slusebroen til Fiskerhuset", *Aarhus Stiftstidende*, 1928, s. 3-4.
17. Dybdahl, 1977, s. 25.
18. Gejl, 1998, s. 167.
19. Boje og Hyltoft, 1977, s. 219.
20. Kristensen, 2001, s. 39.
21. Boje og Hyltoft, 1977, s. 194.
22. Gejl, 1998, s. 12.
23. Olesen, 1988, s. 12f.
24. Gejl, 1998, s. 22f.
25. Boje, Johansen og Møller, 1983, s. 314.
26. Boje og Hyltoft, 1977, s. 242.
27. Statistiske Meddelelser, 4,77,1, København, 1927, s. 84.
28. Boje og Hyltoft, 1977, s. 219.
29. Kristensen, 2001, s. 41.
30. Gejl, 1998, s. 165.
31. Gejl, 1998, s. 57.
32. Kristensen, 2001, s. 46.
33. Dybdahl, 1977, s. 16.
34. "Fra Slusebroen til Fiskerhuset", *Aarhus Stiftstidende*, 1928, s. 3-4.

Omkring Hans Stygges erhvervelse af Holbækgård i 1540'erne

Af Aage Andersen

Indledning

Når kongerne i 1500'årene foretog dispositioner over rigets ejendom, f. eks. afhændede jordegods, skete dette med samtykke fra forsamlingen af rigets bedste mænd, rigsrådet. Begrundelsen herfor må søges i, at rådet som repræsentant i sådanne tilfælde ikke for adelen alene, men for hele rigets befolkning repræsenterede kontinuiteten i Danmark over for de skiftende konger, som rådet ganske vist selv valgte, men dog blandt de meget få. Rådets samtykke indhentedes dog i reglen kun, hvor der var tale om dispositioner af større omfang.

Da kronen i 1540'erne solgte Holbækgård, beliggende i Holbæk sogn i Rougsø herred, til lensmanden på Silkeborg slot, Hans Stygge,¹ indhentedes således rigsrådets samtykke. Holbækgård havde tidligere tilhørt Århus bispestol og var kommet i centralmagtens besiddelse ved reformationen, hvor bl.a. bispegodset var blevet inddraget under kronen.

I det bevarede overdragelsesbrev, der er udfærdiget på pergament, tilskødedes Hans Stygge hovedgården Holbækgård med tilliggender, 12 gårde i Holbæk sogn og 8 gårde i Udby sogn – alle beliggende i Rougsø herred.² Tilskødningen omfattede endvidere Sødriugholm birk og 21 gårde i Sødriugholm sogn i Gerlev herred.³

Hvorvidt det her afhændede svarer til det gods, der tidligere lå til Århusbispens Holbækgård, kan ikke afgøres.⁴

Til bekræftelse af salget har kongen og en del af rigets råder sat deres underskrifter i form af hængende segl under brevet. De beseglende råder er – gengivet i brevet egen rækkefølge – rigshofmesteren Eske Bille, kongens kansler Johan Friis, rigsmarsken Erik Banner, Axel Brahe, Anders Bille, Knud Rud, Otte Krumpen, Knud Gyldenstjerne, Peder Skram, Oluf Munk, Erik Bølle, Anthonius Bryske, der var rigskansler, Jørgen Lykke, Tage Thott og Ejler Rønnow. Brevet er udstedt i Odense den 29. august 1544. Af de ovennævnte havde to i øvrigt deres hovedbesiddelser i Østjylland, nemlig "Danmarks Vovehals" Peder Skram, der havde hovedgården Urup ved Østbirk, og Jørgen Lykke, der skrev sig til Overgård sydøst for Hadsund.

Da f. eks. Eske Bille først blev rigshofmester i 1547 efterlader gennemgangen af rækken af beseglere imidlertid det indtryk, at skødet er udformet senere end den nævnte dato. Beseglingen gjorde et dokument udsagn retsligt bindende, ligesom den beseglende var forpligtet af sin "underskrift". Det var med andre ord af afgørende betydning for den enkelte at opbevare seglstampen forsvarligt og utilgængeligt for uønskede. Ofte blev

stamperne itubrudte eller på anden måde gjort ubrugelige ved ejerens død, og ofte medgivet i graven, så misbrug blev und-

gået.⁵ Vi kan således gå ud fra, at alle de her opregnede har været i live ved beseglingen.

Kong Christian 3.s skødebrev til Hans Stygge og dennes arvinger på Holbækgaard med tilliggender. Brevet er udfærdiget på pergament og måler 41 cm x 33 cm og plica 4,5 cm. Plica er den nederste fold på brevet og styrker seglenes ophængning. Det er beseglet af kongen og 15 rigsråder, og der er bevaret 13 segl.
Foto: Landsarkivet for Nørrejylland

Allerede præsten og forfatteren til flere historiske værker, Karl Hansen (1803-1886), har i sin bog *Danske Ridderborge, beskrevne tildeels efter utrykte Kilder* fra 1832 gjort brug af skødet. I historikeren Kr. Erslevs (1852-1930) arbejde fra 1879 om de danske len og lensmænd i det 16. århundrede blev sagen inddraget, og senest har landbrugshistorikeren Poul Rasmussen (1909-) i *Århusgård og Åkærlens jordebog 1544* fra 1960 gjort brug af skødet. Men ingen af disse har haft opmærksomheden henledt på beseglingsforholdene, og har derfor ikke betvivlet brevet ægthed.

Det er hensigten i det følgende at se på, om originalbrevets datering er korrekt, og om Hans Stygge har erhvervet Holbækgård i 1544.

Skødets datering

Indledningsvis skal opmærksomheden henledes på, at kongen og rådet har været forsamlede i Odense i slutningen af august 1544 og har her bl.a. afsagt domme og udstedt flere skøder.⁶ Dertil kommer, at brevet er skrevet af sekretær Jens Thomsen, der arbejdede i Danske Kancelli i 1540-erne og 1550-erne og tillige i 1553 blev kannik i Lund.⁷ Disse forhold kunne understøtte, at brevet datering var korrekt, men da det er beseglerlisten, der er årsag til min undren, vil det være rimeligt at underkaste denne en nærmere undersøgelse.

Når man ser bort fra rigsembedsmændene - der på daværende tidspunkt udgjordes af rigshofmesteren, der især tog sig af forhold vedrørende statsfinanserne,

hofstaten og flåden, kongens kansler, der var lederen af regeringskontoret og i perioder regeringens egentlig leder, og rigsmarsken, under hvem rigets hærvesen sorterede, og som optrådte som adelens talsmand og anfører - har rådets medlemmer, hvor de optrådte samlet og har fungeret som rigets fornemmeste forsamling, normalt været anført efter anciennitet, dvs. at medlemmerne er opført efter det tidspunkt, hvorpå de er optaget i rådet. Dette fremgår af sager, der har været forelagt rigsrådet til godkendelse. Ifølge retshistorikeren Poul Johannes Jørgensen (1873-1947) har disse sager bl.a. omfattet dele af lovgivningen, domsafsigelser på rettertinget, sider af udenrigspolitikken samt, som ovenfor berørt, dispositioner vedrørende rigets ejendom.⁸ Det vil med andre ord sige, at den sidst anførte blandt beseglerne må kunne bidrage til løsningen af spørgsmålet om, hvornår beseglingen har fundet sted.

Hvornår er skødet beseglet?

Den fynske adelsmand og embedsmand på Odensegård, Ejler Rønnow til Hvidkilde, blev genoptaget i rigsrådet senest 1547. 29. november 1546 blev han benævnt som "vor mand og tjener", dvs. kongens lensmand. 20. februar 1547 omtaltes han som værende medlem af rådet.⁹ Han blev netop "genoptaget", idet han i årene fra 1533 til 1536 havde haft sæde i denne forsamling - optaget af rådet selv i den kongeløse periode efter Frederik 1.s død.¹⁰ Skønt placeringen ikke ligefrem indicerer, at han har overført sin anciennitet fra sin første periode i rådet, skal

opmærksomheden alligevel vendes mod den i listen næstsidst opregnede.¹¹

Sjællænderen Tage Ottesen Thott til Eriksholm indkaldtes blandt andre råder den 20. februar 1547 til at deltage i et møde, der skulle indledes i Kolding i midten af marts måned.¹² Vi ved således, at han tilhørte kredsen af råder i 1547.

Men vi kan komme skødebrevets udfærdigelsesdato endnu nærmere, idet Eske Bille benævnes som rigshofmester. Som sådan er han nævnt første gang den 29. august 1547.¹³ I indkaldelsesordren til den til den 24. august berammede herredag benævnes han blot som menigt medlem af rådet.¹⁴ Hvornår udnævnelsen har fundet sted, vides ikke. Historikeren Astrid Friis (1893-1966) mener, at den officielle udnævnelse muligvis kan have fundet sted ved herredagens åbning, men at beslutningen herom synes truffet allerede inden.¹⁵

Er skødet da udfærdiget og beseglet på herredagen 1547? Da der kendes eksempler på, at man udfærdigede et dokument og sendte det rundt til besegling hos medudstederne eller vidnerne, kan vi kun sige, at skødet *tidligst* er affattet nævnte år efter Eske Billes udnævnelse.¹⁶

Og det kan *senest* være affattet og beseglet i 1551, idet den ene af medbeseglerne, Axel Brahe, dette år afgik ved døden. Den 1. marts 1551 fik han tillige med andre råder besked om at indfinde sig i København den 15. i samme måned. Her skulle de forhandle med kongen om eventuelle forholdsregler i forbindelse med hamborgske købmænds overgreb på Island.¹⁷

Hamborgernes handlinger må være et resultat af den forudgående udvikling på øen. Reformationens gennemførelse havde givet anledning til voldsomme kirkepolitiske brydninger. De hamborgske købmænd, der sammen med de øvrige hanseatiske og engelske købmænd tidligere i mange generationer havde haft med forsyningen af de nødvendige importvarer til Island at gøre, havde vel sagtens under indtryk af de herskende tilstande forsøgt at genvinde deres tabte position i Islandshandlen. Christian 3. ønskede at fremme dansk deltagelse i denne handel og havde allerede 1547 forlenet Københavns magistrat med Islands indkomst, told og al anden rente og ret i en tiårig periode mod en årlig afgift til kronen og forpligtelse til besejling af øen. Desuden forpligtedes bystyret til at drage omsorg for, at øens indbyggere kunne nyde deres ret i henhold til sædvanen efter Norges gamle love.¹⁸

Mødet i København, der som nævnt var fastsat til den 15. marts, blev imidlertid udsat, hvilket vi kan se af, at kong Christian 3. og kancelliet ved midten af marts opholdt sig Flensborg til forhandlinger med hamborgerne om netop Islands-spørgsmålet.¹⁹ Desuden har Mogens Gyldestjerne, der også var indkaldt til mødet i marts i København egenhændigt på sin indkaldelsesordre skrevet, at herredagen i året 1551 var blevet udsat.²⁰ Men allerede i god tid forinden var de af rigsråderne, der var indkaldt til Københavnermødet den 15. marts, blevet bedt om en skriftlig betænkning om foranstaltninger til at hindre hamborgernes overgreb på Island.²¹ De

Hvordan Holbækgård har set ud ved Hans Stygges overtagelse, vides ikke. Det lave voldsted, hvor hovedbygningen er anlagt, er delvis forstyrret, og kun den vestre del er bevaret. Foruden husets blændinger og vinduernes 1500'tals præg vidner optegnelser om, at Hans Stygge har igangsat byggeaktivitet på stedet. Sønnen Mourids Stygge fortæller i sine familieoptegnelser, at der i 1568 blev rejst et hus på forhøjningen ved stenhuset, og at det førstnævnte stod færdigt i løbet af otte dage både med skorsten og anden bygning.⁴³ Der har altså stået et stenhus her forud for 1568 og ombygninger og tilbygninger har givet hovedbygningen dens nuværende udseende. Foto af N.J. Israelsen i Nationalmuseet.

rådsmedlemmer, der har modtaget brev herom, er udover Eske Bille ikke nævnt med navn i kancelliets kopibøger. Dette kan skyldes, at kancelliskriveren har haft en liste over rådets medlemmer, efter hvilken han kan have udsendt en række enslydende skrivelser til forskellige adressater. En anden mulighed er den, at skriveren kan have benyttet den ikke bevarede koncept til brevet af 1. marts.²²

Efter denne gennemgang vender vi tilbage til Axel Brahe. Han var nemlig ifølge adelsdamen Vibeke Podebusks slægtsopregnelser død allerede 24. februar,²³ og da der ikke er nogen grund til at betvivle ud-sagnet, må denne dato være sidste mulige beseglingsdag for skødet. Om Axel Brahe overhovedet har modtaget indkaldelsen til mødet er en helt anden sag og lader sig i øvrigt ikke afgøre.²⁴

Selv om rigsrådets tilladelse således skulle indhentes ved større godsafhændelser, kan vi ikke regne med, at alle dets øjeblikkelige medlemmer optræder i de af rådets godkendte dispositioner. Vi kan med andre ord ikke sige, at når f. eks. lensmanden Gabriel Gyldenstjerne til hovedgården Refstrup i Himmerland, der blev optaget i rådet 1548, ikke optræder iblandt beseglerne, må skødet være udformet inden hans optagelse. Vi må i denne sammenhæng udelukkende bruge de personer, der optræder i dokumenterne.

På den baggrund kan vi konstatere, at skødet må være udformet og beseglet mellem Eske Billes udnævnelse til rigshofmester i 1547 og Axel Brahes død i 1551.

Hvornår er godset da solgt?

Afhændelsen af Holbækgård har ikke efterladt sig spor i kancelliets førømtalte kopibøger. En sådan mangel siger dog ikke så meget, idet en gennemgang af 50 ekspederede sager i Danske Kancelli i året 1544 viser, at kun 31 af disse er indført i fortegnelserne over udfærdigede breve.²⁵ En sådan mangel er dog allerede konstateret af Emil Marquard (1873-1950) og Astrid Friis (1893-1966) for andre dele af Christian 3.s regeringstid.²⁶ Den manglende indførelse kan således ikke bringe os nærmere løsningen af spørgsmålet.

I Rigsarkivet findes et register over noget af det kirkegods, der i 1544 blev afhændet "til omslags behov", altså til at dække årets rente- og afdragsbetalinger ved terminsmarkedet i Kiel.²⁷ Hertil solgtes foruden Holbækgård en række større gårde. Det drejede sig om Brejninggård

(Brejning sogn, Bølling herred), Hennegård (Henne sogn, Vester Horne herred), Lynderupgård (Lynderup sogn, Rinds herred), Isgård (Tved sogn, Mols herred), Halkær (Ejdrup sogn, Års herred), Todbøl (Kallerup sogn, Hundslund herred), og Thyse (Tise sogn, Børglum herred). Disse afhændelser har ikke sat sig andre spor end dette register, og Holbækgårdskødet er det eneste bevarede "originalskøde", der vidner om de salg, der er omtalt i registret.

Lynderupgård i Rinds herred afhændedes til stiftslensmanden i Viborg stift og lensmand på Hald, Christoffer Stygge af slægten Rosenkrantz.²⁸ Originaloverdragelser er ikke bevaret, men den 19. februar 1553 stadfæstedes dispositionen.²⁹ Heraf fremgår det, at Christoffer Stygge tidligere havde modtaget ejendomsbrev på gården med tilliggender. Og at godset er afhændet, kan der ikke tvivles om, men hvornår fremgår ikke.

Der er således ikke grund til at tvivle på, at det tidligere stiftsgods i Nørrejylland, herunder Holbækgård, er blevet solgt, og at registret selv giver svaret 1544 om tidspunktet.

Kan ejerskifterne påvises på anden måde?

Holbækgård havde allerede i adskillige år haft Hans Stygge som lensmand. 1540 havde han fået lenet på afgift.³⁰ Det var 1542 blevet gjort afgiftsfrit på livstid, så længe han tjente kongen.³¹ Af det afhændede stiftsgods kom noget som i tilfældet med Holbækgård i lensmandens eje, hvilket vil sige, at den tidligere embedsmand

blev ejer af gården. Derfor kan et eventuelt ejerskifte i disse tilfælde ikke erkendes ved et personskifte. Om det øvrige opregnede gods er oplysningerne for få og spredte til at sige noget.

En undtagelse udgør dog materialet fra Hennegård. Denne gård solgtes ifølge registret fra 1544 til adelsmanden Oluf Staverskov af slægten Glambæk, der i tiden omkring reformationen havde været i Ribebispens tjeneste. I 1537 havde han erhvervet Donneruplund – en af Ribe bispesædes tidligere besiddelser – af kronen.³² På Hennegård nævntes den adelige Palle Bang som lensmand i 1545,³³ et embede han havde haft siden begyndelsen af 1530'erne, først af biskoppen i Ribe, senere af kronen.³⁴ Den 9. marts 1543 havde Oluf Staverskov fået livsbrev på lenet. Han måtte mod afgift og tjeneste overtage det, såfremt han overlevede Palle Bang.³⁵ Palle Bang nævnes altså som embedsmand her i 1545. Hennegård skulle jo administreres, uanset hvem der var ejer, og Palle Bang kan udmærket have fortsat som administrator for den nye ejer, der tilmed var hans svigersøn. Oluf Staverskov var nemlig gift med Palle Bangs datter, Anne.³⁶

Vi har således ikke ved en gennemgang af personer knyttet til de i registret fra 1544 opregnede gårde kunnet konstatere, om disse virkelig har skiftet ejere.

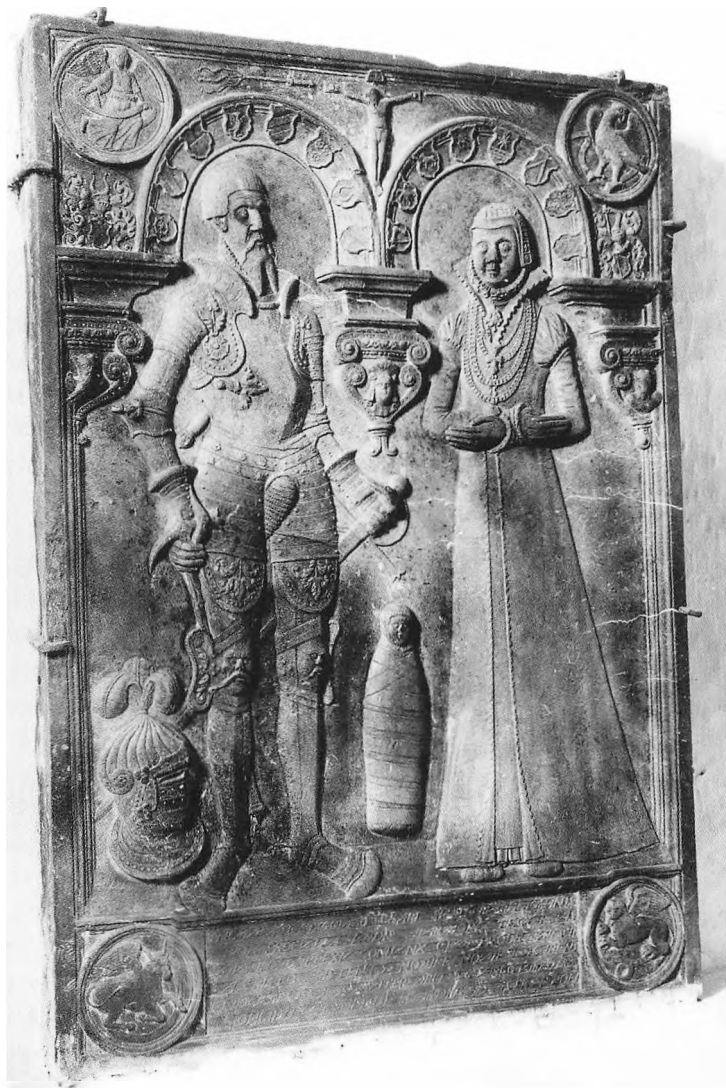
1545 optrådte Anders Christensen Sandberg som en af flere dommere i en strid om jordegods mellem Peder Ebbesen Galt på kronens vegne og fru Anne, enke efter rigsråd og landsdommer Niels Clementsen.³⁷ Anders Christensen skrev

sig i denne forbindelse til hovedgården Isgård på Mols.

Som et led i regeringens forsøg på at få administrationen af lenene reformeret havde Peder Ebbesen, der var lensmand på Århusgård, i 1541 fået sine forleningsbetingelser ændret. Den 27. november modtog han Århusgård med Åkær og Isgård på ”genant”, hvilket vil sige, at der i lensbrevet nøje blev gjort rede for, hvor mange penge og naturalier, lensmanden kunne anvende til underhold for sig selv og sine tjenestefolk.³⁸ Ved regnskabsafleggelsen blev det fastlagte (genanten) fratrukket lenets indtægter og resten tilfaldt kronen.³⁹

Isgård solgtes ifølge registret fra 1544 til ovennævnte Anders Christensen.⁴⁰ I en fortegnelse, der blev udarbejdet i Kanceliet, over kronens len 1544-48 omtales under det til Århusgård liggende gods ”det stiftsgods, der ligger til Århusgård” sammen med ”det gods, der tidligere lå under Isgård og som forblev usolgt”.⁴¹ Der kan på den baggrund ikke være tvivl om, at dele af Isgård solgtes. Selvom vi ikke herudfra kan sige noget om tidspunktet for afhændelsen, må vi dog fastslå, at indførelsen hører til det ældste lag i fortegnelsen over kronens len og altså må falde sammen med tidspunktet for fortegnelsens fremkomst.⁴²

Det har med andre ord vist sig, at vi har kunnet dokumentere, at dele af det gods, der blev opregnet i registret fra 1544, er blevet afhændet, og der kan ikke med rimelighed rejses tvivl om, at det opregnede stiftsgods, herunder Holbækgård, er ble-

Grausten over Hans Stygge (død 1569) og hustru Christence Væbner (død 1556) i Holbæk kirke, under hvis korslægten indrettede gravkapel.

Foto i Nationalmuseet

vet solgt 1544. Det har blot ikke efterladt sig mange spor.

Konklusion

Sammenfattende kan vi slå fast, at Holbækgård er blevet solgt til Hans Stygge

i august måned 1544. Kongen og dele af rigsrådet samt regeringskontoret har været i Odense på tidspunktet for skødet datering, ligesom den hånd, der har udfærdiget brevet har fungeret i kancelliet i 1540-erne og 1550-erne. Skødet er

udfærdiget og beseglet mellem Eske Bille udnævnelse til rigshofmester i august 1547 og Axel Brahes død i februar 1551. Den oprindelige dato samt stedsangivelse er uden kommentarer blevet opretholdt, beseglet af råder, der med de nævnte titler har haft deres virke i hvert fald i årene fra 1547 til 1551. Om årsagerne til, at skødet først er blevet beseglet mellem tre og seks år efter salget, tier kilderne helt.

Noter og henvisninger

1. Aage Andersen, Hans Stygge – en lensmandsskæbne på reformationstiden, *Østjysk Hjemstavn* 1979, Århus 1979, s. 9-18.
2. I Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg, G 267 Holbækgård godsarkiv.
3. *Kronens Skøder paa afhændet og erhvervet Jordegods i Danmark, fra Reformationen til Nutiden, I (1535-1648)*, Kbh. 1892, s. 21.
4. *Århusgård og Åkær lens jordebog 1544*, udg. ved Poul Rasmussen, Kbh. 1960, s. 153.
5. *Danske Adelige Sigiller fra det XV., XVI. og XVII. Aarhundrede* ved Anders Thiset, Kbh. 1905, p. V, XXI.
6. Rigsarkivet. Mogens Gøyes privatarkiv på papir 1544 28. august, trykt efter andet forlæg i *Danske Domme 1375-1662. De private domssamlinger*, I, Kbh. 1978, nr. 101 s. 236-40; Københavns Universitet, Det arnamagnæanske Institut. Danske Diplomer, Fasc. XI nr. 11 1544 29. august, trykt i Niels Krag og Stephan Stephanus, *Den stormægtigste Konge, Kong Christian den Tredje, Konge til Danmark og Norge etc. etc. hans Historie*, II, Kbh. 1778, s. 376-77; Landsarkivet for Fyn, Odense. Søby Søgårds godsarkiv 1544 29. august; Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg, G 281 Fannerupgård godsarkiv 1544 29. august; *Regesta Diplomatica Historia Danica*. 1. række, Kbh. 1870, nr.561-563, 2. række, Kbh. 1895, nr. *1295.
7. *Danske Kancelliregistranter 1535-1550*. Udg. ved Kr. Erslev og W. Møllerup, Kbh. 1881-82, s. 308-09, 394; *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1551-1555*. Udg. ved C.F. Bricka, Kbh. 1885-86, s. 269; Rigsarkivet. Danske Kancelli B 31, Tegnelser over alle Lande IV, f. 143ff, 178-79; sms. Danske Kancelli B 20, Koncepter til åbne Breve [1523-1558].
8. Poul Johs. Jørgensen, *Dansk Retshistorie. Retskildernes og Forfatningsrettens Historie indtil sidste Halvdel af det 17.*

- Aarhundrede*, Kbh. 1940, 2. udgave 1947, s. 496-97.
9. *Danske Kancelliregistranter* som note 7, s. 314; *Danske Magazin, indeholdende Bidrag til den Danske Historie og det Danske Sprogs Oplysning*. Udg. af Det kongelige Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog, 4. række I, Kbh. 1864, s. 273.
  10. *Dansk Biografisk Leksikon*. 3. udgave. Red. Sv. Cedergreen Bech, XII, Kbh. 1982, s. 273.
  11. Nogle af de i slutningen af 1530'erne og begyndelsen af 1540'erne genoptagne adelsmænd kan således ses at have overført deres anciennitet. Eksempler herpå er Anders Bille, Jørgen Friis og Otto Krumpen. Den tidligere biskop af Viborg, Jørgen Friis, kunne naturligvis ikke genindtage sin gamle plads, men han er, når rådet oprådte samlet, sædvanligvis blevet indplaceret efter rigsembedsmændene. Otto Krumpens placering efter 1542 svarede ikke helt til hans tidligere placering..
  12. *Danske Magazin* som note 9, s. 273.
  13. Rigsarkivet. Rigsdomstolen. Herredagens dombog V (1545-1549) f. 1461I, registreret i *Kongens Retterting 1537-1660*. Red Ditlev Tamm, II, Kbh. 2003, s. 66 nr. 627.
  14. *Danske Magazin*, s. 309.
  15. Astrid Friis, Rigsråder og Statsfinanserne i Christian III's Regeringstid, *Historisk Tidsskrift* 10. række VI, Kbh. 1942, s. 15.
  16. *Kulturbistorisk Leksikon for nordisk Middelalder*, I, Kbh. 1956, sp. 503-506.
  17. *Kancelliets Brevbøger* som note 7, s. 17-18.
  18. *Danske Kancelliregistranter* som note 7, s. 326-27; Birgitte Dedenroth-Schou, Københavns forlening med Island og Vestmannæjar 1547-1558, *Historiske Meddelelser om København* 1974, Kbh. 1974, s. 7-34.
  19. *Kancelliets Brevbøger* som note 7, s. 18-33.
  20. Selvom Mogens Gyldenstjerne i det kongelige missive af nævnte dag får besked om på grund af vejret ikke at indfinde sig i Nyborg søndag den 8. marts, men i København den 15., som de øvrige råder, kan der ikke herske tvivl om, at hans påskrift vedrører sidstomtaltede møde. Se *Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne og Anna Sparre*, udg. ved Emil Marquard, I, Kbh. 1929, s. 191.
- Af Herredagens Dombog VI (1549-57) i Rigsarkivet fremgår, at der i året 1551 tilsyneladende afholdtes i to herredage. Den ene trådte sammen den 5. juni, f. 33vff. og den anden 29. september, f. 46rff. I begge tilfælde var Mogens Gyldenstjerne til stede som meddommer.
21. *Kancelliets Brevbøger* som note 7, s. 18.
  22. Se note 17; en fortegnelse over rådets medlemmer findes f.eks. i *Danske Kancelliregistranter* som note 7,

- s. 473-74.
23. Frue Wibeke Podebuskes Antegnelser om danske Sager fra 1464 til 1573, udg. i P.F. Suhm, *Samlinger til den Danske Historie*, 2. række III, Kbh. 1781, s. 32.
  24. *Kancelliets Brevbøger* som note 7, s. 7-41; Rigsarkivet. Axel Axelsen Brahes privatarkiv.
  25. Tallene beror på en gennemgang af de i *Regesta Diplomatica Historiæ Danicæ* 1. og 2. række, Kbh. 1870 og 1895, under 1544 opregnede kongebreve sammenholdt med kancelliets tegnelse og registre for det pågældende år. Medtaget er endvidere de i lensbogen i Danske Kancelli indførte forleneringer – uden disse ville tallet have været væsentlig mindre end de 31. De til Norge og udlandet udfærdigede breve er ikke inddraget.
  26. *Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne og Anna Sparre* som note 20, s. VI; Astrid Friis, Kansler Johan Friis' første Aar, *Scandia*, VI, Lund 1933, s. 263.
  27. Rigsarkivet. Danske Kancelli B II 177b. Rentekammerafdelingen, Diverse kammersager II 32. Register paa noget af Stiftsgodset i Nørrejylland som af K.M. blev solgt og afhændet til Omslags Behov 1544.
  28. Som note 27.
  29. Landsarkivet for Nørrejylland. G 207. Lynderupgårds godsarkiv; *Kancelliets Brevbøger* som note 7, s. 220.
  30. *Danske Kancelliregistranter* som note 7, s. 127.
  31. Smst., s. 232; se også note 1.
  32. *Danske Kancelliregistranter* som note 7, s. 45; Troels Dahlerup, Nepotisme som administrativt system. Ribe stift i senmiddelalderen i *Struktur og Funktion. Festskrift til Erling Ladewig Petersen*, red. Carsten Due-Nielsen, Knud J.V. Jespersen, Leon Jespersen og Anders Monrad Møller, Odense 1994, s. 61-72, sp. 68-69.
  33. *Danske Magazin* som note 9, s. 116.
  34. H.R. Hiort-Lorenzen og A. Thiset, *Danmarks Adels Aarbog* 1885, Kbh. 1885, s. 29.
  35. *Danske Kancelliregistranter* som note 7, s. 265.
  36. H.R. Hiort-Lorenzen og A. Thiset, *Danmarks Adels Aarbog* 1894, Kbh. 1894, s. 135.
  37. *Danske Magazin* som note 9, s. 114.
  38. *Danske Kancelliregistranter* som note 7, s. 210-12.
  39. Kr. Erslev, *Konge og Lensmand i det sextende Aarhundrede*, Kbh. 1879, fotografisk genoptryk Kbh. 1970, s. 147-48. Se endvidere den i note 15 omtalte afhandling af Astrid Friis.
  40. se note 27.
  41. *Danske Magazin* som note 9, 4. række IV, Kbh. 1878, s. 218-19.
  42. Som note 41.
  43. Mourids Stygges Optegnelser om sig og sin Familie i *Danske Magazin* som note 9, I, Kbh. 1745, s. 61-64.

Lystrup-fabrikanten G.A.L. Thorsen

– værnemager, industrimand og jordspekulant

Af Kenn Tarbensen

Indledning

Georg Arthur Lawsha Thorsen var resultatet af et tilfældigt møde mellem en engelsk civilingeniør og en dansk køkkenpige på Palace Hotel i København i 1915. Ingeniøren hed Georg Arthur Lawsha, og han var sammen med to kolleger i København for at bygge rutschebanen i Tivoli. Under opholdet nåede han også at gøre hotellets unge køkkenpige, Kristine Thorsen, gravid, inden han blev udstationeret under 1. verdenskrig, hvor han omkom. Den 7. marts 1916 kom det lille barn til verden. Barnet fik moderens efternavn og blev desuden forsynet med faderens fulde navn som for- og mellemnavne. Forkortelsen G.A.L. Thorsen lå derfor lige for. Mange år senere koketterede Thorsen selv med initialerne i en sådan grad, at han blev kendt som »Gale Thorsen« – et øgenavn, som han betragtede som et kompliment. Thorsen var også mester for kvikke bemærkninger, og faderens arbejde med rutschebanen udløste senere kommentaren: »For mig er det jo også gået op og ned«.¹

Den faderløse dreng fik en fattig opvækst som plejebarn hos en husmandsfamilie i Havndal ved Mariager. Som dreng kom han ud at tjene på en gård, men hans talenter rakte længere end landbruget kunne honorere i de vanskelige mellem-

krigsår. Samtidig bød disse år på adskillige muligheder for foretagsomhed, specielt hvis man var lidt fræk. Og dét var unge Thorsen, der ville mere end det hårde og slidsomme arbejde inden for dansk landbrug. Med sig i bagagen havde Thorsen en ringe skolegang; han var stærkt ordblind, og han lærte aldrig at skrive ordentligt. Hertil kom, at han resten af livet stort set altid kun gik i træsko. Derfor blev han også kaldt »Træsko-Thorsen«. De boglige svagheder blev opvejet af en lynhurtig tankegang, ligesom han som ballast havde nogle gode jyske dyder som driftighed og vovemod, hvortil kom, at han både kunne være hård og hjertelig over for de mange ansatte, som han senere fik. Fysisk var han som dreng ret gennemsnitlig, men i soldatertiden blev han kastet af en hest, hvorved han blev krumrygget.²

Da 2. verdenskrig brød ud i 1939 var Thorsen 23 år gammel. Efter soldatertiden havde han først arbejdet som hotelportier på Hotel Randers. Af uvisse grunde søgte han til Frederikshavn, hvor han 1. november 1939 fik et job på Bechs Hotel, også som hotelkarl. I sommeren 1940 fik han tilladelse til at åbne en restauration i ejendommen Ny Rosenborg, og det er så vidt vides hans første egentlige forretning. Det startede lidt uheldigt, for da han skulle åbne i august 1940, viste det

sig, at han var for ung til at få spiritusbevilling. Derfor blev det i første omgang kun til en kaffebar.

Thorsen havde dog talent for langt større forretninger. Efter den tyske kapitulaton 5. maj 1945 blev han straks arresteret af modstandsbevægelsen. Først over en måned senere blev han overdraget til det danske politi. Den 21. juni blev han fremstillet i retten, der besluttede at indlede en større efterforskning og opretholde hans varetægtsfængsling. Da Thorsen efterfølgende blev sigtet for ulovlig handel med tyskerne, oplyste han i Særretten i Frederikshavn, at han havde haft en årlig fortjeneste på 25.000 kr. på at drive en kaffebar. Hans samlede forretninger var dog af en helt anden størrelsesorden, og de blev efterhånden oprullet i to retsmøder, der fandt sted 1. marts 1946 og 28. november 1947. Frederikshavns Avis omtalte sagen som »Frederikshavns største værnemagersag«. Ligesom de øvrige lokalaviser refererede avisen anklageskriftet og retsmøderne udførligt, og derfor véd vi ganske meget om Thorsens gøren og laden i disse år.³

Forretningerne under besættelsen

Under krigen skaffede Thorsen sig især store fortjenester på at etablere eller opkøbe forretninger m.v., som han enten videresolgte eller lukkede efter nogen tid. De to vigtigste forretninger var agentur- og engrosfirmaet Nordjydsk Handels-Compagni og forretningen Ostebørsen. Under retsopgøret blev Thorsen anklaget for gennem disse forretninger at have indkøbt og videresolgt fødevarer til tyskerne

for over 3 mill. kr. I samme tidsrum havde han kun solgt for 35.000 kr. til danske kunder. Desuden blev han sigtet for at have forsynet tyske kantiner og tyske enkeltpersoner med varer som flæsk, fiskekonserves, skrivepapir, parfumer m.v. til en kontantbetaling på mindst 1 mill. kr. uden de nødvendige tilladelser. Omregnet til 2005-kroner svarede Thorsens samlede tyskersalg til godt 70 mill. kr. Det var ikke småting, og selvom næppe nogen kendte det konkrete omfang, så var hans salg til tyskerne naturligvis en særdeles velkendt affære i Frederikshavn. I 1942 havde de danske myndigheder forsøgt at rejse en sag mod ham, men den forpurrede tyskerne. Thorsens aktiviteter var tilsyneladende så velkendte, at de ikke blev meget omtalt i de illegale blade som modstandsgrupper i Frederikshavn udgav. I Friheden, der udkom i sommeren 1943 med nyt fra hele Nordjylland, står Thorsen opført som nummer ét i »den sorte bog«. Bladet skriver også, at der havde været brand i kælderen under Thorsens lager, men »desværre fængede det ikke rigtigt, og Brandvæsenet var ogsaa lovlig nidkært, men en Del af Thorsens Varelager blev da i det mindste temmelig ”Røget“.

Efter etableringen af kaffebaren i 1940 havde Thorsen ekspanderet ret hurtigt. I november 1940 købte han fiskekutteren *Ingolf af Skagen* og lidt senere endnu en kutter, *FN 20 Edith* – den ene blev hurtigt beslaglagt i Sverige. Mange år senere er de to kuttere i avisomtaler blevet til 43, men så mange er der ikke belæg for, og det kom heller ikke frem i retten. Beslaglæggelsen af den ene kutter i Sverige har også ført

til historier om, at Thorsen hjalp jøder på flugt, var i Gestapos søgelys samt kun med nød og næppe undgik fængsling og koncentrationslejr. Disse historier holder heller ikke, og Thorsen har selv afvist historien om jødeflugten.⁴ Under alle omstændigheder blev fisk en del af Thorsens forretningsområde.

I løbet af 1941 blev det til flere andre foretagender. Han begyndte som kartoffelhandler, nemlig som sælger for JYKO, en sammenslutning af kartoffelavlere, der gav ham 7 % af salgsindtægterne, men derved tjente han efter eget udsagn kun nogle få tusinde kroner. Han etablerede også en facade- og skiltefabrik, der foruden i Frederikshavn også udførte arbejder i Hjørring, Aalborg, Skagen, Århus og andre byer. På grund af materiale-mangel måtte virksomheden indstilles igen efter et halvt år, men Thorsen angav at have tjent ca. 50.000 kr. på denne. Han startede endvidere en strømpeopmaskningsforretning, som han solgte med 6.000 kr. i fortjeneste.

I november 1941 overtog Thorsen også Ostebørsen. Baggrunden var, at butikens ejer skyldte ham 1.800 kr. som han ikke kunne betale. Oprindeligt var det en ren osteforretning, men under Thorsen blev Ostebørsen en ret omfattende fødevarerforretning, der også solgte fisk, kød og grøntsager. Forretningen var kendt som »Tyskerbiksen« og »Sortebørsen«. Danske kunder var der ikke mange af. Thorsen fik efter eget udsagn efterhånden kolde fødder og afhændede 1. januar 1944 formelt butikken til den tidligere lagerforvalter Peter Olesen. I realiteten var det dog fortsat Thorsen, der styrede butikken og sco-

rede profitten, indtil butikken lukkede 1. august 1944. Under retsopgøret blev Peter Olesen sigtet for »som bestyrer« i tidsrummet fra 1. januar til 1. august 1944 at have solgt for omkring 600.000 kr. til tyskerne samt derefter for yderligere 250.000 kr. grøntsager til tyskerne. Olesen havde den skæbne at blive dømt i retsopgørets tidlige fase, hvor straffene var hårde. I retsmødet 15. februar 1946 var Olesen og Thorsen uenige om, hvem butikkens egentlige ejer var. Under overskriften »Ingen vil kendes ved Tyskerbiksen "Ostebørsen"« refererede Frederikshavns Avis dagen efter sagen. Peter Olesen blev idømt 1½ års fængsel, fik konfiskeret 34.000 kr., og fik en til lægsbøde på 8.000 kr. samt blev kendt uværdig til almen tillid i 5 år.

Tilbage i 1942 havde Thorsen taget fat på de helt store forretninger. I marts 1942 startede han Nordjydsk Handels-Compagni. Agentur- og engrosfirmaet fik adresse i Kirkegade i Frederikshavn, men senere fulgte en afdeling i Aalborg. Der var tale om en ret omfattende engrosforretning, der var leveringsdygtig i alle mulige varer. Under retssagen påberåbte Thorsen sig, at forretningen bl.a. havde forsynet Frederikshavn Kommune med brændsel. Igen såede han tvivl om ejerforholdene. Handelskompagniet havde han solgt i september 1944 for 25.000 kr., og han benægtede ejerskabet af et hørkrاملager under kompagniet. Desuden oplyste han, at en afdeling af handelskompagniet udelukkende var oprettet som en kommissionsforretning for en fiskehandler, fordi han på denne måde kunne undgå at levere til tyskerne.

Bedst og billigst

v/ **G. THORSEN**

AGENTUR- OG EN GROS-FORRETNING

Unge firmaer koketterer hurtigt med smarte logoer. G.A.L. Thorsens firma satte en globus med Vendsyssel i centrum, så det lignede en verdensomspændende handelsvirksomhed, der var lokalt forankret. Med de to ørnevinger øverst sendte firmaet et tydeligt signal til de mange tyske soldater i Frederikshavn.

Annoncen er gengiver fra Vejviser for Frederikshavn 1943. Bangsbo Museet, Frederikshavn.

Thorsens aktiviteter under besættelsen omfattede også industriel virksomhed og ejendomshandel. I Sæby anlagde han en fiskemelsfabrik og et lynfryseri til fisk. Ingen af disse virksomheder fik han held med.⁵ Der kunne ikke skaffes råvarer nok til fiskemelsfabrikken, så der blev brugt halvrådne fisk for at holde produktionen i gang. Stanken fra fabrikken var så voldsom, at Sundhedskommissionen lukkede fabrikken kort efter befrielsen. Lynfryseriet var en forretningsmæssig bedre idé. Thorsen lod opføre en moderne filetfabrik på havnen i Sæby. »Kold Fisk« hed den. Her skulle friskfangede rødspætter efter planen skæres op og renses, indpakkes i cellofan og lynfryses, klar til at blive solgt

især på eksportmarkedet. Den 15. august 1944 blev virksomheden indviet ved en stor festlighed på Sæby Søbad. Foruden håndværkere og fiskeeksportører deltog også repræsentanter fra byrådet og erhvervsudvalget. I det illegale blad, Folkets Kamp, der udkom over hele Vendsyssel, blev indvielsen kommenteret i november 1944 under overskriften »Sæby Byraad i celebret Selskab...«:

Sortbørgrosserer Thorsen, der er berygtet for sine store Leverancer til Tyskerne, har for nogle af sine ulovligt erhvervede Penge, bygget sig et Fiskefryseri i Sæby. Nogen Bypatrotisme kan man jo ikke vente af en Landsforræder, og det er jo

ogsaa tvivlsomt, om han i Frederikshavn vilde have faaet et saa vellykket Individelsesgilde, som det var Tilfældet i Søby. At Byraadet og Andre Autoriteter i Søby ikke undslog sig for at deltage, maa enten tilskrives Uvidenhed om Mandens Meritter, eller skrives paa den gode Frokosti (med eventuelle Aktieuddelinger) Regning.

På grund af krigen blev bl.a. frysemaskinerne, der skulle leveres fra Sverige, dog forsinket. Da Thorsen blev arresteret, stod der derfor kun en halvfærdig fiskefilet- og dybfrostfabrik parat. Andre overtog fabrikken og fik held med foretagendet. Når Thorsen i retsmøderne fortalte, at han ikke havde tjent penge på disse fabrikker i Søby, er det utvivlsomt rigtigt.

I retsmøderne fortalte Thorsen også om sin ejendomshandel. Disse omfattede bl.a. nogle hoteller og restauranter, og da han drev enkelte videre som ejer i en kort periode, er han også blevet benævnt som hotelejer og restauratør. Selv blandede Thorsen dog det hele sammen. Den socialdemokratiske avis, Ny Tid (Frederikshavn), refererede bl.a. fra retsmødet 1.marts 1946:

Videre forklarede Thorsen, at hans Nettofortjeneste paa Osteboersen havde været 43.000 Kr., paa Brændesalg til Frederikshavn Kommune havde han tjent ca. 30.000 Kr., ved Køb og Salg af en Restaurant i Hjørring ca. 20.000 Kr., ved Køb og Salg af Hotel »Royal« i Frederikshavn mindst 10.000 Kr., ved Salg

affrosne Rejer til Tivoli i København ca. 15.000 Kr., ved Salg af frosne Makrel til Røgerierne, ca. 10.000 Kr., ved Køb og Salg af en Fiskekutter 7.000 Kr., ved at lade en Kutter bygge i Hobro og sælge den for ca. 15.000 Kr., ved Køb og Salg af »Maalet« i Bangsbostrand 3.000 Kr., paa Handel med Pelsdyr mindst 15.000 Kr., paa Slagterforretningen i »Rimmersgaarden« ca. 10.000 Kr.

De nævnte beløb kan i dag virke små, også som fortjenester betragtet, men man skal igen huske på prisudviklingen – f.eks. svarer 10.000 kr. i 1945 til godt 175.000 nutidskroner. Så Thorsen var efter datidens målestok en lokal matador, om end ikke en af de helt fine. Samlet angav han at have tjent 165.000 kr. siden 1941. Det blev stærkt betvivlet:

Anklageren: Opgørelsen af Thorsens Fortjeneste paa Osteboersen anser jeg for at være helt ved Siden af!

Thorsen: De maa gerne faa alle de Penge, jeg ejer, naar jeg saa maa faa Lov at gaa!

Efter 229 dages varetægtsfængsling havde Thorsen siden 20. december 1945 været på fri fod – han var blevet løsladt »af helbredshensyn«, så selvfølgelig fik han lov at gå, men sagen rullede fortsat. Der findes, spredt i referaterne, oplysninger om andre aktiviteter, f.eks. skulle han have ejet et hotel i Randers samt to is- og pølsebarer. »Thorsen lagde ikke Skjul paa, at han havde haft mange flere Jern i Ilden, som han ikke nu kunde huske«,

hedder det videre i referatet fra retsmødet i marts 1946.

Mens danskerne i maj 1945 fejrede befrielsen i en festrus var Thorsen stærkt fortørnet. Ikke alene var han blevet arresteret, men modstandsfolk havde også forpurret en af hans allerstørste handler. I retten forklarede han, at der 4. maj var ankommet en damper med 965.000 kg. sild, som han havde solgt for 3 mill.kr. Til transporten havde han bestilt 150 jernbanevogne, men så kom tyskernes kapitulation og »Frihedskæmperne smed baade Sild og Kasser i Vandet«. Alene fiskekasserne var 1 mill. kr. værd, og Thorsen mente, at sildene under alle omstændigheder kunne have indbragt ham 1 mill. kr. ved bearbejdning til fiskeolie og fiskemel.

Under retsmødet i marts 1946 påberåbte Thorsen sig at have støttet modstandsbevægelsen pekuniært. Beløb fra 5.000 til 80.000 blev nævnt, men beløbet synes at have været 30.000 kr. Hvorfor Thorsen gjorde det, vides ikke sikkert, men svaret ligger i luften. En modstandsmand forklarede i retten, at han flere gange under krigen havde sagt til Thorsen, »at de Penge vi fik ikke var nogen Fribillet. De vilde ikke have nogen Indflydelse paa hans Sag«. Thorsen sagde hertil »at Pengene maatte ikke betragtes som et forsøg på at faa Syndsforladelse«. Han havde også hjulpet en politimand på flugt, men så var der heller ikke ret meget mere, der talte til hans fordel. Da et par vidner havde modereret deres forklaringer i forhold til tidligere afgivne erklæringer, og da retten ønskede nærmere oplysning

ger om Thorsens fortjenester, så blev sagen udsat, og den blev først genoptaget halvandet år senere.

Dommen

»Heller ikke denne Gang voksede Retfærdighedens Træ ind i Himlen«. Frederikshavns Avis var klar i tonen, da avisen endelig kunne orientere sine læsere om dommen over Thorsen. Sagen var genoptaget ved Særretten i Frederikshavn 28. november 1947 tidligt om formiddagen, men så blev det til gengæld en lang dag. Retten blev først hævet ved domsafsigelsen ved 23-tiden. Anklageskriftet havde fået et par tillægspunkter, der omfattede tiltale for underslæb (checkfusk), køb af stjalne kul og cinders samt kædehandel. Thorsen nægtede sig skyldig i checkfusk, men vedstod de sidste to nye punkter. Salget til værnemagten gjorde anklageren nu op til 5 ½ mill. kr., men »af Hensyn til Udviklingen i Retspraksis i de to forløbne Aar« frafaldt han kravet om hård straf. Forsvareren procederede selvfølgelig for frifindelse. Avisen skrev fortsat om værnemagersalg for 4 mill. kr. og sluttede:

Klokken blev elleve, inden Dommen faldt. Efter den kendtes Thorsen skyldig i Værnemageri og idømtes Fængsel i 7 Maaneder, som gaar lige op med udstaaet Varetægt. Han skal aflevere 100.000 Kr. til Statskassen, men faar lov til at beholde alle borgerlige Rettigheder. I Spørgsmaalet om Underslæb blev han frikendt, men blev for Kædehandel og Køb af Kul og Cinders uden Mærker og til høj Pris idømt 30 Dagbøger á 100

Kr. eller 30 Dages Hæfte. Samtidig skal han udrede et Salær paa 1.800 Kr. til sin Forsvarer.

De foreløbigt konfiskerede midler var ca. 200.000 kr. Thorsen kunne herefter rejse tilbage til Århus sammen med de advokater, han havde medbragt, med ca. 100.000 kr. på lommen. Thorsen havde allerede i august 1944 klogt valgt at forberede sin exit fra Frederikshavn ved at købe en stor villa i Risskov. Det skyldtes også hensyn til familien.

Flytningen til Århus

Thorsen var den 24. februar 1942 i en alder af 25 år blevet gift med en skomagerdatter fra Fausing ved Randers, Gudrun Elise Harriet Petersen, der var omkring halvandet år yngre end ham. Gudrun blev en fast klippe i Thorsens liv, ja, kom til at blive en bogstaveligt talt værdifuld partner for Thorsen under de mange op- og nedture, især de sidste. Parret fik tre børn, men to af dem døde som børn. Den første søn, Kurt, blev som tiårig dræbt ved en trafikulykke i 1952, og en datter døde som 13-årig under en legeulykke i 1960. På denne tragiske baggrund, kan det ikke undre at parrets anden søn, der blev født i november 1954 og døbt Kurt efter sin afdøde bror, blev højt elsket og forkælet. Senere kom han til at betræde nogle af de samme stier som faderen, men det er en helt anden historie.

Thorsens retræte fra det nordjyske til det østjyske var velforberedt. Det ses senere, bl.a. da han i 1982 under stor mediebevågenhed blev erklæret personlig

konkurs. I den forbindelse udtalte han til pressen, at han i 1940 havde købt villaen i Risskov for 50.000 kr., og at Gudrun Thorsen stod som ejer. »Når bare ikke de tager konen, så er jeg næsten ved at være ligeglad«, sagde han, også med reference til, at mange andre værdier var overført til hustruen.⁶ Men det er ikke rigtigt, at Thorsen allerede i 1940 købte den store villa i Risskov i konens navn. Først og fremmest var de to først blevet gift i 1942, men selv på dette tidspunkt havde Thorsen nok at gøre i Frederikshavn med sine forretninger og den nystiftede familie. Ifølge tinglysningsbøgerne købte Thorsen Risskov-villaen, der tidligere havde været ejet af Thorkild Bjørnvigs forældre, den 23. august 1944.⁷

Skjorter, stegepander og trykkogere

Thorsen og hans aktiviteter i 1940'ernes sidste halvdel henstår i mørke. I de mange senere interviews gentog han gang på gang, at han efter krigen startede helt på bar bund. I en radioudsendelse i marts 1978 oplyste han dog, at han mistede alt – bortset fra tre kuttere, villaen og én mill. kroner i kontanter. Det var dog ikke så lidt. Det er svært at trænge igennem løgnene, men vi må antage, at Thorsen, da han blev løsladt kort før jul 1945, udover værdien i villaen også havde en forholdsvis tyk tegnebog.

Han fortsatte med detail- og engros-handel med forskellige varetyper – vistnok mest tekstilvarer. En tid kørte han angiveligt rundt i en DKW-varevogn og solgte skjorter og slips, ligesom han anlagde en skjortefabrik. Efter eget udsagn

opkøbte han i udlandet kæmpepartier af spærreballoner og faldskærme fra overskudslagrene. Snore og tov solgte han til tekstilfabrikker i Ikast, mens han på sin egen fabrik havde ansat 60 damer, der syede nylonen om til kakiskjorter. Omfanget af hans forretninger i disse år er dog som nævnt uklart. Han blev involveret i nogle jordudstykninger i Skalborg syd for Aalborg, men ellers havde det størst betydning, at han i disse år kom i kontakt med forskellige innovative folk, hvorved han mere og mere kom ind på fabriktionsvirksomhed.

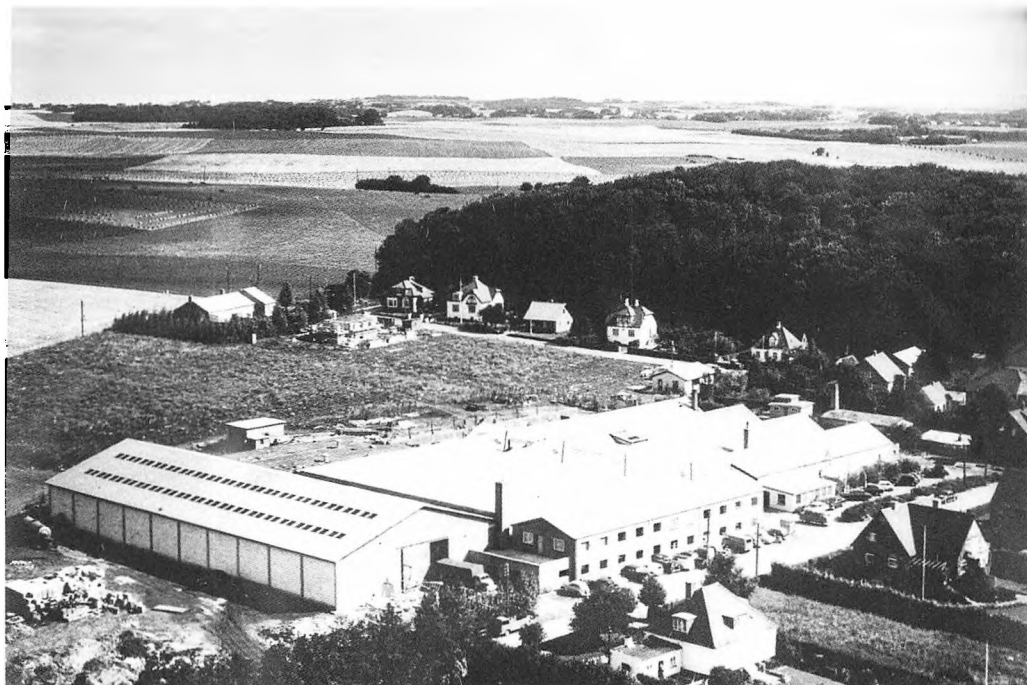
En af Thorsens nye kontakter i Århus var Karl Krøyer. Den senere så berømte opfinder – det var bl.a. ham med kuglerne, der ligesom bordtennisbolde i Anders And-blade kunne hæve sunkne skibe – havde dengang en trikotagehandel i Rymsgade i Århus. Krøyer havde efter krigen startet en produktion af gryder, stegepander og lignende, og han fik Thorsen med på vognen. Noget gik galt – gryderne var tilsyneladende ubrugelige. I 1948 gik Thorsen konkurs. Ifølge tinglysningsbogen blev villaen på Mageltornvej den 16. oktober 1948 solgt til en direktør Rasmus Rasmussen for 40.000 kr.⁸ Krøyer og Thorsen skiltes som uvenner.⁹ Hver for sig fortsatte de med at producere stegepander af aluminium, hvor maden ikke brændte så let på.

Blandt de nye venner i Århus var brødrene Orla og Svend Aage Jørgensen, der i 1944 havde grundlagt en lille virksomhed i Ole Rømers Gade i Århus. De fremstillede bl.a. højtryksbeholdere – bl.a. gasflasker – samt termometre og

manometre (trykmålere). Thorsens daværende engagement med de to brødre er også uklar, men begge kom senere til at sidde i bestyrelser for Thorsens selskaber, og Svend Aage Jørgensen blev som direktør hos Thorsen i mange år »hans højre hånd«. De to havde mødt hinanden allerede i Frederikshavn, hvor den musikalske Jørgensen, der senere blev orkesterleder i Århus Pensionistorkester, spillede til Thorsen-parrets bryllup. Brødrene Jørgensens virksomhed blev i 1949 omdannet til et aktieselskab under navnet Fabrik for Måleinstrumenter Terma. I 1956 blev virksomheden solgt og omdannet til Terma elektroniske Industri A/S, hvorefter brødrene knyttedes til Thorsens virksomheder.

Thorsen nævnte senere, at han på denne tid var med til at udvikle trykkogere, der var så farlige, at de blev forbudt. Dette arbejde skete vistnok sammen med brødrene Jørgensen, men måske Karl Krøyer også var involveret. Eksperimenterne med trykkogerne og andre produkter startede i det små i et lille skur ved Jysk Teknologisk Institut, der dengang holdt til i nogle tyskerbarakker på Ellemarksvej i Viby-bydelen Kongsvang. Instituttets direktør Paul Marschall støttede Thorsen. I de gamle barakker blev metoden til fremstilling af en stålvask i én arbejdsgang også opfundet.¹⁰

Et par ting gik imidlertid galt inden Thorsens berømte gennembrud som »opfinder« af stålvaskemetoden. I marts 1951 blev han fremstillet i Kriminalretten i Århus i dét, der blev kaldt »Stegepandesagen«. I Aarhus Stiftstidendes referat

Luftfoto af G.A.L. Thorsens fabrikker i Lystrup ca. 1960. De mange fabriksbatter kom til at dominere den lille stationsby, men udviklingen er nu vendt. Sønderskoven og husene langs Lystrupvej findes endnu, mens de bare marker i baggrunden er blevet bebygget med almennyttigt boligbyggeri, parcelhuse, skole, butikstorv, kirke og lokalcenter. Tre af Thorsens fabriksbatter blev i midten af 1980'erne omdannet til boliger, der står tilbage som et lille vidnesbyrd om Thorsens "guldalder" i Lystrup.

Foto af Victor Hoffmann i Lystrup-Elsted-Elev Lokalhistoriske Samling.

9. marts 1951 hed det, at den 34-årige Risskov-fabrikant tidligere var straffet for værnemageri og »uagtsom Brandstiftelse«. Sidstnævnte var formentlig et uheld i forbindelse med trykkoger-eksperimenter eller lignende. Sagen om stegepanderne handlede derimod om bedrageri. Thorsen havde forsøgt at franarre to svenske firmaer 75.000 kr. for fabrikations- og salgsret af aluminiumsstegepanden i Sverige. Desuden var han tiltalt for omgåelse af forskellige handelsbestem-

melser og for at have indført cellulid på en bomulds-indførelstilladelse. Thorsen forsvarede sig med, at han havde patent på stegepanden, men det fandt retten ikke godtgjort. Dommen lød på 8 måneders fængsel. Thorsen ankede til Landsretten. I midten af juni 1951 blev sagen behandlet ved Landretten. Efter afhøring af 16 vidner, bl.a. nogle fra Sverige, blev dommen stadfæstet, men straffen nedsat til fire måneders fængsel. Thorsen røg igen bag tremmer.

Stålvasken

Det blev afgørende for Thorsens videre karriere, at han i disse år knyttede en dygtig medarbejder til sig. Han hed Harald Wermouth Jensen, var født i 1918 på Trøjborg og var udlært som maskinarbejder hos A/S Thomas Th. Sabroe & Co. Herefter havde han sejlet nogle år som maskinassistent på ØK-skibe til Østen og Amerika. I Århus er hans navn først og fremmest knyttet til svæveflyvning. Han vandt adskillige præmier i 1940'erne og 1950'erne, herunder danmarksmesterskabet, og bliver anset for at være en af dansk svæveflyvnings pionerer.¹¹

Det er uklart, om det var Thorsen eller Jensen, der først fik idéen. Men baggrunden er klar: Traditionelt var vaske blevet lavet af støbejern, men i årene forinden var tre danske fabrikanter begyndt at presse stålvasker op i flere tempi, afbrudt af udglødning og syrebehandling, men det var meget dyrt. Det tog 42 arbejdstimer at fabrikere en stålvask, og da de tre fabrikanter også havde aftalt ens priser og eneretssalg til sanitetsgrossister, så var stålvasker en luksusvare, som kun få velstillede mennesker havde råd til.

På Kolding Andels-Slagteri købte Thorsen i sommeren 1952 en gammel fedtpresse, der tidligere havde været anvendt til at presse fedt ud af destruktionsdyr. Hensigten var at ombygge fedtpressen, så den kunne udstanse tynde stålplader. Wermouth Jensen blev driftsleder på projektet. Arbejdet med den gamle fedtpresse strakte sig over flere måneder. Der blev gjort mange forsøg, hvor stålpladerne knækkede gang på gang, men stædighe-

den belønnede sig. Politiken skrev et års tid senere, at mens Thorsen fik lavet værktøj på kredit, så måtte Wermouth Jensen under opfindelsen af og til sove ved siden af pressen. Det var også Jensen, der var billeder af i avisen, ikke Thorsen.

En dag kom den første stålvask ud i et stykke. Den manglede blot at blive skåret rent og afpudset. Den samlede produktions-tid af en stålvask blev nedsat til 12 minutter. Hverken Thorsen eller Wermouth Jensen var på dette tidspunkt klar over rækkevidden af opfindelsen. »Det dér er løgn – det kan slet ikke lade sig gøre«, sagde en besøgende ingeniør. »Jeg indrømmer det gerne, det var det rene held«, sagde Wermouth Jensen. I realiteten var det formentlig mere Wermouth Jensens opfindelse, end det var Thorsens. Men det var Thorsen, der havde købt fedtpresseren, og det var ham, der var chef og med sit handelstalent forstod at sætte gang i en lukrativ virksomhed. Produktionen blev hurtigt flyttet til større lokaler på Brendstrupvej i det nordvestlige Århus. Wermouth Jensen fortsatte i øvrigt hos Thorsen indtil 1954 eller 1955, hvor han udvandrede til Amerika. Han medbragte én stålpresse, og sammen med to brødre etablerede han en betydelig virksomhed i Chicago. Han blev aldrig amerikansk statsborger og besøgte gerne Århus nogle gange om året, ligesom han forblev medlem af Århus Svæveflyveklub til sin død i Chicago i 1980. I de første interviews om stålvaskemetoden gav Thorsen nærmest hele æren for opfindelsen til Wermouth Jensen, men efter Jensens exit blev det mere og mere Thorsens egen opfindelse.

Thorsen fik meget hurtigt succes med stålvasken. De tre hidtidige stålvaskefabrikanter fik hård konkurrence, og inden ét år sad Thorsen på 90 % af markedet, der samtidigt blev væsentlig forøget i kraft af de lavere priser. De gammeldags støbejernsvaske kunne ikke svare sig længere. Allerede 2. august 1953 oplyste Thorsen i pressen, at omsætningen i virksomhedens første år havde været 6,7 mill. kr., og at hans firma aftog 60 % af Danmarks import af rustfri stål. Det gik så godt, at villaen på Mageltornvej blev generhvervet, idet Gudrun Thorsen den 11. november 1954 købte huset for 40.900 kr.¹² Fabrikationen af stålvaskene og andre emner krævede dog betydelig finansiering. Thorsen fik i løbet af 1950'erne kontakt med den dynamiske industrimand Herbert Schou på Palsgaard Gods ved Juelsminde. Schou besøgte Thorsens fabrikker i Lystrup, og Thorsen besøgte omvendt Palsgaard. Schou forstrakte Thorsen med lån til produktionen, ligesom han rådgav Thorsen om patentrettigheder. Husbestyrerinden på Palsgaard husker tydeligt, at Thorsen tit og ofte ringede om aftenen for at drøfte et eller andet med Schou.¹³ Herbert Schou sad ifølge Aktieselskabsregisteret i flere perioder i slutningen af 1950'erne og begyndelsen af 1960'erne i bestyrelsen for G.A.L. Thorsens Fabriker A/S.

Ifølge Kraks Blå Bog trådte Thorsen i 1952 ind i et samarbejde med "den danske opfinder af højtaleren" Peter L. Jensen, Chicago, "til formgivning og udnyttelse af egne opfindelse". Denne forbindelse nævnes i øvrigt blot en passant i et par avisnotitser. Peter Lavrids Jensen (1886-

1961) var en dansk-amerikansk ingeniør og radiofabrikant, der efter at have arbejdet for Valdemar Poulsen (båndoptagerens opfinder) rejste til USA, hvor han byggede radiostationer og udviklede nye apparater, bl.a. en elektrodynamisk højtaler, der blev verdenskendt under handelsnavnet Magnavox. Peter L. Jensen reddede tilsyneladende Thorsen ud af nogle penible forretninger i U.S.A., men noget langt samarbejde var der næppe tale om, idet Jensen jo døde allerede i 1961.

I begyndelsen af 1955 havde Thorsen fem fabrikker i Århus. Foruden fabrikation af stegepander og stålvaske havde han skjortefabrikken med et halvt hundrede syersker, en letmetalfabrik med 15 arbejdere samt en maskin- og værktøjsfabrik ligeledes med 15 ansatte. Den samlede omsætning og indtjening er uvis, men dagspressens oplysninger om en årlig lønudbetaling på 6 mill. kr. giver dog et fingerpeg om en anseelig virksomhed.¹⁴ Skjortefabrikken videre skæbne er i øvrigt ukendt, men fabrikationen af stegepander fortsatte Thorsen med frem til 1965, hvor han solgte denne del af virksomheden til Erling Jensen. Han havde været ansat hos Thorsen siden 1959 og fortsatte først produktionen under navnet Lystrup Metalværk, men flyttede i 1976 virksomheden til Ryomgård, hvor navnet blev ændret til det nu velkendte varemærke Pyrolux.¹⁵ Ifølge Thorsens egne oplysninger i et interview i 1986 havde han i begyndelsen af 1950'erne også produceret våben på en af sine fabrikker: »Vi lavede bomber til NATO. Men vi fik hele tiden vrede breve fra kommunister og andre,

der var imod det«. ¹⁶ Angiveligt fik Gudrun Thorsen stoppet dette arbejde.

Rammerne for produktionen i fabrikslokalerne på Brendstrupvej blev efterhånden for snævre. Thorsen valgte derfor i 1954 at flytte fabrikationen til stationsbyen Lystrup. Byplanudviklingen var i hele Århus-området i en rivende udvikling. Elsted sogneråd tilbød Thorsen tre tønder land gratis til formålet. Derved blev grunden lagt til Lystrups nuværende karakter som soveby iblandet store industriområder. ¹⁷

Thorsens stålvaske blev lynhurtigt markedsført internationalt. Rustfrit stål blev indkøbt i England, men omvendt strømmede ordrerne ind fra bl.a. Sverige og U.S.A. Thorsen forstod tidligt betydningen af at reducere omkostningerne ved at lade fabrikationen foregå tæt på markedet. Thorsen anlagde derfor enten fabrikker i udlandet eller lod andre udnytte sit patent på licensbasis. Omkring 50 licensaftaler – omfattende ca. 110 fabrikker – blev det til i løbet af 1950'erne og 1960'erne – mere eller mindre direkte var Thorsen verdens største producent af stålvaske – og de mange licenser forblev en solid indtægtskilde. Pengene strømmede ind. I midten af 1960'erne ophørte Thorsen selv med at fabrikere stålvaske, idet han solgte denne del af virksomheden til et schweizisk selskab. Maskinlæg blev samtidig solgt til skibsværftet i Oscarshamn, som Thorsen erhvervede en stor aktiepost i. Herefter koncentrerede han sig om at eksportere hele fabriksanlæg. ¹⁸

Randersbøren

Metoden til fremstilling af stålvaske lod sig også bruge på andre produkter. I Randers havde en lokal Georg Gearløst-type, fabrikant Poul Rasmussen, i 1946 påbegyndt en produktion af forskellige metalprodukter, bl.a. ståltrådskurve til mælkeflasker. P. Rasmussens Maskinfabrik startede i begyndelsen i af 1950'erne en fabrikation af trillebører. Selve trillebørskassen var lavet af træ, der dog hurtigt blev erstattet af sammensvejsede metalplader. Egenvægten på en sådan trillebør var henvend 50 kilo. I midten af 1960'erne kom Poul Rasmussen i kontakt med G.A.L. Thorsen, der hjalp med produktudviklingen. Med anvendelse af Thorsens teknik kunne selve kassen nu presses ud i et stålstykke med en betydelig lavere egenvægt til følge. Den nye trillebør, der kom i handelen i 1967, blev i starten af 1970'erne døbt Randersbøren. Derved lettede Thorsen også havearbejdet for de mange danskere, der i 1960'erne og i 1970'erne flyttede i parcelhus. Den røde trillebør – senere af galvaniseret jern – har indskrevet sig i Danmarks historie som et lige så fast element i de danske parcelhushaver som flagstangen med dannebrogsvimplen. ¹⁹ Hvor stor andel Thorsen selv havde i udviklingsarbejdet og hvor mange penge han tjente på Randersbøren, vides ikke.

Radiatorer m.v.

Derimod stod han selv for anvendelsen af stålvaske-metoden til produktionen af radiatorer. I fabrikslokalerne i Lystrup blev der i 1960'erne påbegyndt en produktion

af radiatorer. Gamle dages kakkelovne var allerede i 1920'erne blev udfordret af den mere moderne centralvarme, men først i 1950'erne og 1960'erne vandt fjernvarmen frem i det hastigt voksende boligbyggeri. Efter Thorsens metode lod det sig gøre at producere billige radiatorer, og efterspørgslen blev enorm.

Det gik strygende i Lystrup. Som i mange andre virksomheder blev forskellige typer af civile retssager ganske vist også en del af hverdagen. Fabrikshallerne i Lystrup blev i februar 1966 tillige ramt af en storbrand, og da Thorsen kort efter fyldte 50 år, skrev Aarhus Stiftstidende, at det er »til en forandring ikke et nyt stort fabriksprojekt, en udenlandsk millionordre, en dramatisk retssag eller en ødelæggende storbrand, men noget så idyllisk som fabrikantens 50 års fødselsdag, der optager sindene«. Fremstillingen af planradiatorer blev i øvrigt understøttet af udviklingen af en automatisk svejsemaskine, der også blev fabrikeret og blev en stor eksportsucces.

Forinden havde Thorsen optaget nye produktioner, f.eks. af køleskabe og campingvogne. I en typisk avisnotits oplystes det 27. februar 1960, at Thorsen har købt en ny gård i Skejby for at opføre en køleskabsfabrik:

Fabrikant Thorsen har til dette formål sikret sig endnu en gård i Skejby. For nogen tid siden købte han Ladefogedgård og Skejbygård for i alt 1,1 mill. kr. med opførelsen af boligbyggeri for øje, men nu har han købt gårdejer Anders Jensens gård i Skejby for ca. 300.000 til

fabriksbyggeriet. Ejendommen er på 33 tønder land, og den ligger på et areal, der i amtets og forstædernes forslag til Århus Kommune er beregnet til fabriksarealer.

Fabrikationen af køleskabe og campingvogne blev sat i værk, men var næppe nogen stor indtægtskilde for Thorsen – dertil var konkurrencen utvivlsom for stor.

Thorsens idéer var dog nærmest uudtømmelige, men mange var ikke realistiske. I 1969 ville han revolutionere hele bilindustrien. Han ville gøre personbiler til en brugsgenstand i stedet for et statussymbol. Til Børsen angav han 21. august 1969 det regnestykke, at der gik 700 kg. jern á 80 øre til en bil og det kostede 1 kr. pr. kilo at forarbejde det, så hvis man solgte en bil til 2.100 kr., altså 3 kr. pr. kilo, ville det give en kæmpefortjeneste. Motoren var kun en detalje, for den blev seriefremstillet. Thorsen ville ikke løfte sløret for sin plan helt, men Børsen kunne dog afsløre følgende:

I den bil, fabrikant Thorsen er igang med at konstruere, skal karosseriet groft sagt bestå af to kæmpemæssige stålvaske, der presses sammen, hvorefter huller til døre og vinduer skæres ud, og hjulene hænges op i selve karosseriet.

Thorsens bil blev aldrig realiseret og selv fortsatte han med køre i en Cadillac. På det tidspunkt gav det i pressen altid god reklame, når fremtrædende erhvervsfolk (Simon Spies, Arne Bybjerg Petersen,

Margit og Erik Brandt, Bøje Nielsen m.fl.) førte sig frem i prangende biler.

Energikrisen – olie- og vindmølle-drømme

Da oliekrise brød ud i oktober 1973, og Anker Jørgensens regering iværksatte bil-løse søndage, reduceret gadebelysning og lignende energibesparelser, som private kapitalister ikke kunne tjene penge på, reagerede Thorsen. Gang på gang førte han sig frem i pressen, bl.a. med en olie-kande i hånden, som den, der kunne løse landets energiproblemer. Som radiator-producent havde han en oplagt interesse i at skaffe olie, så der fortsat kunne sælges radiatorer, men han tænkte også i alter-native energiformer som vindmøller og solfangere. Thorsens olieeventyr blev en bekostelig affære, og hans arbejde med alternativ energi forblev også på tegne-brættet. Offentligheden hørte meget til dem, men så dem aldrig.

Thorsen havde i forvejen handlet en smule med olie på det såkaldte spotmar-ked. Da han havde tjent nogle millioner derpå, lod han på Århus havn opføre nogle store olietanke. Den økonomiske lussing lå ligefor. Olieimporten svigtede, og den olie, der kom i tankene, var kun oplag-ret for andre. Ifølge Thorsen selv kostede eventyret ham 100 mill. kr. Han lod sig ikke slå ud. Berlingske Tidende skrev 13. oktober 1974, at Thorsen havde til hensigt at byde Esso konkurrence ved at etablere et raffinaderi i Kalundborg af samme stør-relse, dvs. med plads til fem-seks millioner tons råolie. Investeringen på ca. 1 mil-liard kroner forventede han foretaget af

leverandørerne, altså arabiske oliesheiker. Projektet blev aldrig realiseret. Thorsens tankanlæg på Århus Havn røg på tvangs-auktion i 1977.

Med hensyn til vindmøllerne skrev Aarhus Stiftstidende 28. november 1973 om de store planer. Thorsen var gået i sam-arbejde med den norskfødte ingeniør Th. J. Myhre, der i 1957 var blevet direktør for brødrene Jørgensens gamle fabrik Terma, der også var flyttet til Lystrup og nu pro-ducerede radaranlæg og lignende. Myhre, der var gået af som direktør, var stærkt optaget af vind og vand som energikilder, og det var ham, som under indtryk af de stigende oliepriser foreslog Thorsen, at de sammen gik i gang med et projekt. Sigtet var en serieproduktion af el-producerende vindmøller, der kunne opvarme enkelte gårde og huse, grupper af parcelhuse og små virksomheder. Oliekrise gav stødet til den danske vindmølleindustri frem-vækst fra midten af 1970'erne. Thorsens og Myhres projekt er dog ikke omtalt i Ib Konrad Jensens fortræffelige bog om vindmøllepioniererne *Mænd i modvind* (2003). De to fik aldrig realiseret deres projekt, men idéen viste sig som bekendt at vinde frem. Thorsen havde andre miljø-rigtige planer, der blev slået stort op, især solfangere og elbiler. Disse projekter led samme skæbne – de blev realiserede – men ikke af Thorsen, der mere og mere kom til at fremstå som en distanceblænder.

Thorsen er mange gange blevet kaldt opfinder. Det er et vidt begreb. Journalist Finn Borberg ramte plet i sin karakteristik af Thorsen i Berlingske Aften 15. august 1970:

Rejsegilde på en af G.A.L. Thorsens mange fiaskoer. Den første olietank på Århus Havn kunne rumme 8.000 m³ olie og blev præsenteret for offentligheden den 7. november 1972. Planen var et samlet tankanlæg med kapacitet til 48.000 m³ olie til en samlet pris på 14 mill. kr. Dertil kom planer om tilsvarende anlæg i Aalborg og Kiel. Oliekrisen i 1973 satte en brat stopper for Thorsens olieeventyr og han oplyste selv at have tabt 100 millioner kr. på sagen. På billedet ses fra venstre den 18-årige søn Kurt Thorsen, G.A.L. Thorsen selv, entreprenøren Ove Jacobsen samt Thorsens mangeårige medarbejder, direktør S.A. Jørgensen.

Foto af Børge Venge i Lokalhistorisk Samling, Århus.

Han ønsker spænding og kraftprøver med teknik og samfund, han er manden med de tusinde af idéer, af hvilke han har realiseret mange. Men han kender sine begrænsning. Når idéerne skal omsættes til virkelighed, overlades det til ingeniører. Når virksomhederne skal drives, hentes økonomer og andre fagfolk ind i billedet. Jurister klarer hans slagsmål med det offentlige.

I Dansk Forening til Fremme af Opfindelser (nu Dansk Opfinderforening) blev Thorsen dog et højt værdsat medlem – der skete virkelig noget, når Thorsen dukkede op til møderne.²⁰

Jordspekulanten

I 1960'erne gik spekulanter i jord og ejendomme gyldne tider i møde. Nogle kastede sig over spekulation i sanerings-

modne ejendomme og karrébebyggelser i de større byer, mens andre satsede på kommunernes vækst, der både betød etablering af industrikvarterer og store boligområder i forstæderne. Thorsen satsede på det sidste. At han kastede sig over jordspekulation, er ofte blevet forklaret med hensynet til radiatorsalget. Dette ville naturligvis stige, hvis der blev bygget flere boliger. Af denne simple grund skulle han angiveligt selv have startet med at opkøbe jord, udstykke byggegrunde og selv opføre boliger.²¹

Som allerede nævnt havde Thorsen omkring 1960 opkøbt arealer i Skejby – det blev til otte gårde i alt, der bl.a. blev solgt til boligbyggeri. På de erhvervede jorder i Lystrup stod Thorsen i starten af 1960'erne for udstykning af parcelhusgrunde. Thorsen blev en af 1960'ernes og 1970'ernes største jordspekulanter, der udnyttede kommunernes vokseværk til at opkøbe jord til byudvikling. Kommuneplaner hørte til hans foretrukne læsning. Han satsede undervejs meget på at sælge til almennyttige boligforeninger, der blev hans største kundegruppe. En århusiansk boligforeningsformand kaldte Thorsen for boligselskabernes ejendomsmægler. Men i øvrigt var Thorsen ligeglad med, om jorden blev solgt til sociale boligselskaber eller til private – om det blev etagebyggeri eller parcelhuse – bare der var penge at tjene.

I midten af 1960'erne opkøbte Thorsen i alt 16 landbrugsejendomme mellem Hjortshøj og Skødstrup, og i Lystrup-området fortsatte han samtidig med opkøb af syv større ejendomme, bl.a. af sogneråds-

formanden, gårdejer Jens Brandt Lassens gård i Elsted og det meste af tidligere sognerådsmand, gartneriejer Kondrups jord i selve Lystrup. I 1960'erne sidste halvdel fortsatte han opkøbene i andre dele af Århus' omegn. Af og til gik det stærkt, som da Thorsen én dag købte en ejendom på 11 tønder land i Holme for 472.000 kr. – og næste solgte den videre til Boligforeningen Ringgården for 700.000 kr. Netop salget til de almennyttige boligforeninger tog fart omkring 1970. Han opkøbte 14 gårde i Hjortshøj på i alt ca. 300 hektar, der bl.a. blev videresolgt til Åbyhøj Boligforening, Boligforeningen Solgården og Fagbo. Her skulle opføres 2.500 boliger. I Trige solgte han på samme tid jord til boligforeningen Ringgården, Statstjenestemændenes Boligforening og Åbyhøj Boligforening, der tilsammen ville opføre ca. 1.000 boliger. Mod syd handlede han store jordarealer i Holme og Beder med Arbejdernes Andelsboligforening og Viby Andelsboligforening. I starten af 1970'erne udstykkede han selv 170 parcelhusgrunde i Elleparken i Elsted, hvor han i øvrigt havde sikret sig jord nok til yderligere 350 parcelhuse, ligesom han lidt vest for sikrede sig en stor del af gården Godthåb – i 1973 forvandlede dette til parcelhuskvarteret Rugmarken. I Lystrup startede han også første etape af Elstedvænge. I august 1973 gik Thorsen i gang med udstykning af 750 parceller mellem Hasselager og Kolt. Det blev til bebyggelsen Kolt Haveby, der stod færdig i 1977. I 1970'ernes sidste halvdel blev der lidt mere ro om Thorsens udstykninger, men han fortsatte, f.eks. med anden etape

af Elstedevænge-udstykningsen i 1976-77. Samtidig blev han i stigende grad involveret i opkøb i Århus midtby af udlejningsjendomme både til bolig og erhverv.

I 1970'erne holdt Thorsen sig ikke kun til Århus-området – og han blandede gerne forretningerne. Til de store etagebyggerier under den såkaldte Sydjyllandsplan sikrede han sig eneret til levering af radiatorerne i de mange lejligheder. Ellers blev det også til store jordhandler på Sjælland, bl.a. i Taastrup og Glostrup, ligesom Thorsen ekspanderede syd for grænsen. I september 1971 havde han erhvervet skøde på byggejord i Kiel for ca. 10 mill. kr., hvor han regnede med at sælge boligbyggeri for i alt 460 mill. kr. I juni 1972 var han klar med et nyt selskab i Tyskland, Thor-Bau GmbH, der indgik store kontrakter om byggeri for op mod en halv milliard D-mark. I oktober 1973 erhvervede han i nærheden af Hamburg al jord i et sogn ved at opkøbe 11 gårde og i nærheden af Hannover ligeledes et sogn ved at købe 10 gårde. Hensigten var at eksportere hele byer. Sammen med et par andre danske firmaer stiftede han i marts 1977 A/S Danelea Hausbau, der påbegyndte opførelsen af en ny by syd for Braunschweig – de første 22 boliger stod færdig i november samme år. Resultaterne af Thorsens spekulationer i Tyskland er i øvrigt ikke opklarede.

I Danmark gav den nye andelsboliglov i 1981 mulighed for offentlig støtte til opførelse af andelsboliger, ligesom der efter realkreditordningen kunne ydes 35-årige kontantlån uden kurstab til finansiering af 80 % af byggesummen. Disse nyska-

belser »har vækket den gamle cirkushest«, skrev Aarhus Stiftstidende 23. august 1981, der beskrev Thorsens planer om et stort andelsboligprojekt i Trige. Thorsen havde lagt billet ind på samtlige ledige byggetilladelser, men alt forløb ikke efter planen. 27. juni 1982 afslørede Aarhus Stiftstidende Thorsen i fusk med ejerlejligheder og andelsboliger i Emiliehøj i Skåde Bakker. Thorsen havde annonceret »de sidste« lejligheder i en ny boligblok »under opførelse« til salg. Det gik strygende – køberne underskrev slutsedler og indbetalte andelsindskud. Problemet var blot, at Thorsen hverken ejede jorden eller havde de fornødne byggetilladelser. Arealet tilhørte entreprenørfirmaet C.G. Jensen, der selv havde planer om etagebyggeri. Thorsen måtte derefter betale folk deres indskud tilbage – og det blev ikke sidste gang, at Thorsen var involveret i regulære skandaler.

Milliardforretning, tvangsauktioner og konkurs

At det var kommet så vidt, er en lang historie. I 1970'erne havde Thorsens virksomheder omsat for omkring en milliard kr. årligt, og hans personlig formue mentes at være på over 100 millioner kr. Velmenende mennesker gav ham dengang det råd at afhænde alt og søge til udlandet »og leve som millionær resten af dine dage«. Skattely-tænkningen var i disse år for alvor begyndt, men Thorsen sagde nej: »Hvorfor skulle jeg gøre det? Jeg har tjent penge, endda rigtig mange penge, her i landet, og så stikker man da ikke af med lommerne fulde«. ²² Han sigtede

her bl.a. til Arne Bybjerg Petersen, der på få år havde fået succes med fabrikken Carmens Curlers i Kalundborg og derefter havde solgt fabrikken til amerikanere og selv var udvandret til Australien. Alex Brask Thomsen, der havde slået sig ned i Schweiz, lagde han den største afstand til. Thorsen ville ikke være skatteflygtning. For de fleste danskere var 1969 – det såkaldte »skattefrie år« før kildeskattens indførelse – et godt år, hvor det kunne betale sig at tjene ekstra, men der var et loft på 15.000 kr. i forhold til indkomsten i 1967 eller 1970. Thorsens skattepligtige indkomst i 1969 blev 8,3 mill. kroner, og kun fordi Thorsen havde købt aktier i Det danske Luftfartsselskab (DDL) og derved tabte 6,5 mill. kroner, endte han kun med en skatteregning på 2,4 mill. kr. Skatteopkrævningen gik pressen rundt – det virkede som god reklame.²³ Der var dog også andre historier, der fandt vej til medierne.

De mange udstykninger voksede Thorsen over hovedet. Mange af projekterne blev ikke gjort færdige som aftalt. For eksempel kunne Grundejerforeningen Elstedvænge i Lystrup i juni 1982 holde et kedeligt jubilæum: Det var 10. gang, at grundejerne slæbte Thorsen i fogedretten. De havde betalt for en færdig udstykning, men vejene var aldrig blevet færdige. Thorsen havde indgået forlig i Vestre Landsret året før, hvorefter han skulle betale 470.000 kr. Han nøjedes dog med første afdrag på 100.000 kr. og lod resten fare. Grundejerne havde fået pant i Thorsens fabriksbygninger, men blandt panthaverne var også Kreditforeningen

G.A.L. Thorsen jordspekulationer var ganske omfattende i 1960'erne og 1970'erne. Dette foto angives at være fra 1973. Lokaliteten er ukendt, men Århus-bugten anes i baggrunden og Thorsen peger ind mod mere land med masse af byggegrunde. Efter ansigtsudtrykket at dømme havde han ikke tabt penge denne dag.

Foto i Lokalhistorisk Samling, Århus.

Danmark og skattevæsenet, så grundejerforeningens pant var ikke meget værd.

Thorsens konkurs er en affære, der som andre fallitter strækker sig over mange år, men som alligevel adskiller sig fra mængden, bl.a. som følge af en storstillet politirazzia i Thorsens villa i Risskov. Offentligheden fik flere tegn på alvorlige kriser i midten af 1970'erne. I oktober 1977 beskrev Jyllandsposten f.eks. en kommende tvangsauktion over ni af Thorsens ejendomme. Jyllands Kre-

ditforening havde begæret ejendommene sat til salg, idet Thorsen skyldte 1,3 mill. i forfaldne renter og afdrag på kreditforeningslånene. Værdien af de ni ejendomme var efter de officielle vurderinger ca. 13,7 mill. kroner, men Thorsen mente selv, at handelsværdien var omkring 50 mill. kroner. Tvangsauktionen, der omfattede fabrikskomplekset i Lystrup på 7.000 kvadratmeter samt en række salgshaller på Grenåvej i Egå, blev kompliceret af, at skattevæsenet og andre også havde pant i nogle af ejendommene. Thorsen udtalte, at han vel nok skyldte »en 20-25 mill.kr.«, der skulle betales hurtigt, og derfor havde han i den forløbne tid realiseret store værdier, men likviditeten var fortsat et stort problem, bl.a. fordi Århus Kommune skyldte ham 28 mill. kr. »Jeg har ingen penge, men masser af værdier«, sagde Thorsen.

I begyndelsen af 1979 koketterede Thorsen i pressen med at han havde tabt 80 mill. kroner. Inden for fire år havde han måtte betale de mange millioner, især ved at skille sig af med aktiver på tidspunkter, der ikke var helt gunstige for et salg. Stagnationen i byggeriet i 1970'ernes sidste halvdel var kommet bag på Thorsen, der med sædvanlig optimisme urtvivlsomt havde opkøbt alt for store arealer. Tabets størrelse er ukendt, men meget var formentlig indfrielse af lån i pengeinstitutter og kreditforeninger, bl.a. Sparekassen SDS og Jyllands Kreditforening, og derfor ikke direkte tab. Thorsens bemærkninger var typiske. »Jeg har tjent mange penge. Man kan sagtens skyde skylden på en masse mennesker, men det gør jeg

ikke. Jeg synes, at det er et dejligt samfund vi lever i.«²⁴

Det blev ikke ved tvangsauktioner. I december 1982 blev Thorsen erklæret personlig konkurs i Skifteretten i Århus. »Jeg fik sgu skældud, da jeg kom hjem efter mødet i skifteretten«, fortalte Thorsen kort efter til ugeavisen Århus Onsdag. Både hustruen og sønnen var fortørnede. De mente, efter Thorsens eget udsagn, at han var blevet sindssyg. Sandheden var en anden: Værdierne var overført til hustruen og sønnen. I offentligheden angav Thorsen forskellige grunde til konkursen. Glemsomhed med at kradsse penge ind, skyldnere, der ikke betalte af på pantebrevsgæld, osv. Thorsen syntes dog lettet over situationen. Han så konkursen i sammenhæng med samfundsøkonomien i almindelighed. Og den så jo bestemt ikke god ud i 1982. Fattigfirserne var i fuld gang. Aviserne var hver dag fyldt med annoncering af tvangsauktioner, og et par gange om ugen tabte Thorsen penge på såkaldt uerholdeligt pant. Thorsen tog det med oprejst pande – til Jyllandsposten udtalte han 15. december 1982:

Det er ved at være sådan, at alle store forretningsfolk i Danmark går konkurs. Jeg har selv været en af de store, og nu trækkes jeg altså med. Det betragter jeg hverken med skam eller skændsel. Når forretningen Danmark ikke kan få det til at løbe rundt og kun kan klare sig ved ustandselig at optage lån, så ser jeg ikke noget forkert i, at en af dens borgere kommer i samme situation. Jeg vil blot ikke blive ved at optage lån. Jeg tager

konkursen i stedet for. Uden at skamme mig. Tværtimod er jeg et meget tilfreds menneske. Faktisk har jeg aldrig været så tilfreds som lige nu. Jeg er 67 år, og nu skal jeg til at have folkepension.

Ved konkursen overtog Kreditforeningen Danmark fabrikkerne, mens maskinerne i forvejen var overført til sønnen, der havde planer om at købe bygningerne tilbage. Gamle Thorsen skyldte skattevæsenet 1,4 mill. kr. og andre kreditorer ca. 1 mill. Nu skulle han officielt leve af 1.300 kr. om måneden i folkepension. Inden han kunne få folkepension, skulle han dog lige have rettet et par ting, bl.a. var hans indkomst sat til 1,4 mill. kroner årligt, og når det blev korrigeret, så kunne han komme på højeste folkepension. Penge, som han ikke havde brug for.

Det hele fortsatte nemlig efter stort set samme mønster. Efter konkursen havde Gudrun Thorsen oprettet to selskaber med navnene Emiliehøj Totalbyg ApS og Midtjyllands Bygge- og Anlægsvirksomhed ApS. De voksede til to giganter på det danske boligmarked og toppede i 1988 med en omsætning på knap en milliard. Under formel ledelse af hustruen fortsatte Thorsen jordopkøb og byggerier. I 1986 byggede de to selskaber eksempelvis 80 lejligheder på Skejbygårdsvej og 60 lejligheder ved Brobjergparken i Egå. Dertil kom byggeri i Hovedgård, Langå og Ryomgård, ligesom parcelhusudstykningsen fortsatte – samme år med 400 grunde på resten af Godthåbs tidligere jorder i Lystrup og 300 grunde i Skødstrup på arealer købt af byens købmand.

Omsætningen i Gudrun Thorsens anpartsselskaber nåede i 1986 op på omkring 700 mill. kr., og året efter blev der budgetteret med en omsætning på 1,4 milliard kr. Ugeavisen Århus Onsdag fortsætter 26. marts 1986 med Thorsens kommentarer:

Selskaberne handler med alt fra kartofler til flyvemaskiner. Dog mest med fast ejendom, siger Thorsen. – Men jeg er ikke ansat. Jeg hjælper bare lidt, når Gudrun ellers vil have det. Forstår du det?

Helt rigtigt var det ikke. I marts 1984 blev villaen på Mageltornvej i Risskov ransaget af politiet. Thorsen gav sædvanen tro senere en dramatisk beskrivelse af ransagningen, der også omfattede advokatkontorer, bankbokse og sommerhuse. Den storstilede politirazzia blev forsidestof i landets aviser, men førte aldrig til domfældelse. Aarhus Stiftstidendes ugeavis, Århus Onsdag, gav i adskillige artikler Thorsen mund og mæle i sagen, som han betragtede med voksende mistro i takt med, at anklagemyndighedens undersøgelser trak ud. Det skyldtes imidlertid, at der i selskaberne var et meget stort regnskabsrod. Mens sagen kørte – statsadvokaten skred senere ind – gik udviklingen i Gudrun Thorsens selskaber den gale vej. Ifølge Thorsen tabte Gudruns selskaber i 1989 omkring 80 mill.kr. Rutschebaneturen gik efterhånden ikke både op og ned, men kun ned. I forvejen var der gennem mange år kommet utallige ridser i Thorsens image som den fødte

handelsmand, men efterhånden fremstod han direkte som usolid og uhæderlig. I denne retning trak bl.a. en afsløring i Det fri Aktuelt af endnu en fup-skandale. Nye boliger i Hovedgård, Langå og Ryomgård for i alt 27 mill. kr. blev søgt solgt under navnet »Tjenestemændenes Andelsboligforening«. Foretagendet havde aldrig set skyggen af en tjenestemand, men gamle damer og andre strømmede til som købere i den såkaldte andelsboligforening med det solide navn. »Det er så frækt, at det næsten er genialt«, udtalte Århusadvokaten Torben Winnerskjold, der sammen med kollegaen Hans Kjellund havde påtaget sig at repræsentere beboerne i den sag, der opstod med at få færdiggjort boligerne, afsluttet regnskaber, udbedret fejl og mangler m.v. En tidligere direktør i et af Gudrun Thorsens selskaber, Ivan Børresen, der selv sagsøgte Thorsen-familien, fortalte til Det fri Aktuelt 9. januar 1988 om dengang Thorsen fik idéen:

Han kom ned på kontoret i kælderen og præsenterede idéen om tjenestemændene. Især skulle vi prøve at få aftaler med de mindre kommuner, hvor man ikke havde nogen erfaring med andelsboligbyggeri. Thorsen mente, at alene navnet, Tjenestemændenes Andelsboligforening, ville åbne dørene, og det gjorde det.

I de tre mindre kommuner hoppede byrådene på historien. Da ejerforholdene – og de utætte tage, revnede gavle, gyngende gulve, 2. sorteringsvinduerne og lignende – kom frem i offentlighedens søgelys, stod borgmestre og andre myn-

dighedspersoner fra de pågældende kommuner frem og advarede andre mod den såkaldte boligforening. Thorsens nevø, der var forretningsfører i Midtjyllands Bygge- og Anlægsvirksomhed, udtalte til Det fri Aktuelt et par dage senere, at man lige så godt kunne have kaldt det »Søfyrbødernes Andelsboligforening«. Samtidig udtalte den ellers fæmælte Gudrun Thorsen, at hun havde meget værdifuld jord, mange projekter, der blev talt om, men at hun ikke vidste, om de var realisable.

Hvor meget jord Thorsen gennem årene har ejet, og hvor mange byggerier han har gennemført, er det stort set umuligt at komme på sporet af. Han købte og solgte konstant. Nogle vurderinger:

Han ejer næsten en tredjedel af Århus' omegn (Politiken 6/3-1976).

Han menes at være den privatperson herhjemme, der har udstykket flest byggegrunde (JP 15/12-1982)

Den største bygherre i Århus (Fyens Tidende 7/3-1986)

Han blev i løbet af tresserne en af landets største jordbesiddere og stod for opførelsen af mere end 50.000 boliger (JP 18/2-1992)

På et tidspunkt ejede han 63 gårde og 8.800 hektarer byggejord (Berlingske Tidende 10/1-2004)

I kraft af jordspekulationerne spillede Thorsen selvsagt en stor rolle i århusiansk politik. I oktober 1973 blev det vurderet, at Thorsen ejede mellem 2.000 og 3.000 tdr. land i Århus Kommune, og i en direkte tv-debat mellem Thorsen

og Århus' borgmester Orla Hyllested fik seerne et indtryk af Thorsen som »den store stygge ulv« i århusiansk jord- og boligpolitik. Thorsen benægtede, og han fik i lokalpressen opbakning fra den konservative rådmand Oluf P. Christensen. Rådmanden afviste, at kommunen selv burde opkøbe mere jord til byudvikling, og tog afstand fra byrådskollegers udtalelser om, at »kommunen altid kom haltende efter manden i træskoene og Cadillac'en«. I lokalavisen Nordkureren udtalte Oluf P. Christensen 17. oktober 1973:

Kommunen er kommet før Thorsen med visse store jordkøb, og han har selv med et bredt smil i den slags situationer sagt til mig: »Det stykke jord har du hugget fra mig«.

Thorsens opkøb af ejendomme på Århus-egnen prægede således den politiske dagsorden i Århus byråd. Jyllandsposten skrev 6. marts 1986, at »det lokale byråd i flere år pænt måtte stå med hatten i hånden og bede om lov, når byen skulle vokse i den ene eller anden retning«.

Sådan blev det ikke ved. Thorsens helbred skrantede mere og mere, og en uge inden han i februar 1992 kunne have fejret guldbryllup med Gudrun, stillede han i en alder af 75 år træskoene. For sidste gang.

Noter og henvisninger

1. Denne artikel er en bearbejdet og let udvidet version af artiklen »Gale Thorsen«. Værnemager, fabrikant og jordspekulant", der blev trykt i *Det bedste selskab. Festskrift til Jens Engberg i anledning af halvfjerdsårsdagen* (red. af Merete Bøge Petersen og Anne Trine

Larsen), SFAH-publikation nr.45, 2006, s.133-157. – Afsnittene om G.A.L. Thorsens start som erhvervsmand i Frederikshavn er medtaget, idet perioden er en væsentlig baggrund for forståelse af Thorsen og hans senere virksomhed som fabrikant og jordspekulant med centrum i Århus og omegn. Af sidstnævnte følger også, at der rundt om i lokalarkiverne, men også hos virksomheder og privatpersoner (f.eks. forretningspartnere) formentlig findes meget mere materiale, der kan tjene til belysning af Thorsens historie, og jeg vil være taknemmelig for oplysninger derom.

- Der er ikke tidligere forsøgt givet en dybtgående skildring af Thorsens erhvervsmæssige meritter. G.A.L. Thorsen er omtalt i *Dansk Biografisk Leksikon* (1983) og i *Århus – Byens Borgere* (2000) af hhv. Erik Korr Johansen og Rolf Engel. Thorsen blev optaget i Kraks Blå Bog i 1970, men han er ikke medtaget i Den store Danske Encyklopædi. Da der ikke er afleveret arkivalier til Erhvervsarkivet eller andre arkivinstititioner, må der i vid udstrækning til dette første forsøg på et portræt trækkes på avisudklip, herunder de mange interviews, som Thorsen selv har givet i dagspressen. I Erhvervsarkivets udklippssamling om danske erhvervsfolk, i Lokalhistorisk Samling for Århus, i Lystrup-Elsted-Elevs lokalhistoriske Samling samt i Århus Stiftstidendes artikelarkiv findes der samlet en stor mængde udklip, hvorpå udarbejdelsen af denne artikel fortrinvis bygger. En særlig stor tak rettes hermed til arkivar Erik S. Christensen ved Lokalhistorisk Arkiv på Bangsbo for fremfindning af materiale vedrørende Thorsens aktiviteter i Frederikshavn under besættelsen. Henrik Lundtofte, Historisk Samling fra Besættelsestiden, Esbjerg, takkes ligeledes for meddelelser fra illegale blade.
- Frederikshavns Avis* 22/6-1945, 2/3-1946 og 28.-29/11-1947, jf. samtidige referater i Vendsyssel Tidende og Ny Tid (Frederikshavn). – Det skal her bemærkes, at G.A.L. Thorsen i interviews af og til fremhævede værnemagerdommen. I Morgenposten 17/12-1972 sagde Thorsen f.eks. til journalisten: "Du må også få med, at jeg fik en værnemagerdom efter krigen. Bøde og efterbetaling".
- Historien om de 43 kuttere, se f.eks. nekrologen i *Berlingske Tidende* 18/2-1992. – Historien om Thorsens hjælp til flygtninge, se f.eks. artiklen i *Dansk Biografisk Leksikon*. – Thorsens afvisning af historien, se *Hjemmet* 27/8-1979.
- Lars T. Nielsen: "Virksomhederne på havnen", i Bent Bang Larsen (red.) *Omkring en havn*, Søby: Søby Museum, 1987, s.71 ff.
- Jyllandsposten 15/12-1986.
- Thorkild Bjørnvig: *Solens have og skolegården*. Erin-

- dringer 1918-33*, 1983, s.25 ff. og s.147 ff. – Tinglysningsprotokollen i Landsarkivet for Nørrejylland (til 1927) og på Tinglysningskontoret i Århus (1927 ff.). Det fremgår af sidstnævnte, at villaen på Mageltornvej 12 i Risskov var bygget i 1923 og de første beboere var forfatteren Thorkild Bjørnvigs forældre. Bjørnvig har i sine barndomserindringer givet en indgående beskrivelse af villaen, som familien forlod igen i 1929. Siden fulgte skiftende ejere. I begyndelsen af 1940'erne blev villaen handlet flere gange. Tinglysningsbøgerne fortæller præcist derom. 18. april 1941 blev villaen købt af en Einar Juhl, der 8. maj 1943 igen solgte til en J.P. Schmidt. Først den 23. august 1944 står der "Georg Thorsen" i tinglysningsbogen. Købsprisen var korrekt: 50.000 kr.
8. Rasmus Rasmussen var formentlig ejeren af varehuset Atlas på Lille Torv i Århus, jf. nekrolog i *Aarhus Stiftstidende* 22/9-1956.
  9. Thorsens egen oplysning i *Fyens Stiftstidende* 21/2-1982.
  10. Om Jysk Teknologisk Institut, se Jørgen Fink: *Århus – Byens historie bd.4*, Århus, 1995, s.253. – Nogenlunde samtidige interviews og artikler om Thorsens start i Århus findes bl.a. i *Politiken* 2/8-1953 og *Demokraten* 25/1-1955.
  11. Nekrolog over Harald Wermouth Jensen i *Aarhus Stiftstidende* 24/4-1980.
  12. Tinglysningsprotokollen. Gudrun Thorsen forblev ejer af boligen indtil 30. juni 2000, hvor den blev overtaget af sønnens gode ven, restauratøren René Knudsen – og igen 23. juni 2004 overdraget til dens holdingselskab, RK Holding ApS.
  13. Peter Sørensen: *Palsgaard. Gods og Industri*. Århus 2003, s.241.
  14. *Demokraten* 25/1-1955. – Præcist hvilke fabrikker, det drejede sig om, hvor de lå mv., er ikke afklaret.
  15. Erling Jensens forklaring i senere retssag mellem Pyrolux og Gastrolux, Sø- og Handelsrettens dom 3/10-1997, jf. Højesteretsdom 1/11-2000.
  16. *Ekstrabladet*, udateret udklip fra 1986.
  17. Lystrup-Elsted-Elev Fællesråd (udg.): *Hos os i Lystrup-Elsted-Elev*, Egå (tr.): Fællesrådet for Lystrup-Elsted-Elev, 2.udg, 2004, s.19. – Se også *Aarhus Stiftstidende* 23/11-54.
  18. Rigsarkivet: Handelsministeriet, journalsager 1965, nr. 89-68-65.
  19. Lars Solberg: "Den ethjulede konge", website: <www.byggeri.dk> 21.marts 2002.
  20. Meddelt af *Dansk Opfinderforenings* nuværende landsformand, Hans H. Haraldsted.
  21. Forklaringen er f.eks. gengivet i nekrologen i *Jyllands-posten* 18/2-1992.
  22. *Tilbudsavisen Århus Onsdag* 16/12-1982.
  23. Bl.a. *Aarhus Stiftstidende* 4/9-1971, hvor skattereglerne for 1969 også er forklaret.
  24. *Aarhus Stiftstidende* 11/1-1979.

Den skotske kvindes dødsår

- En kommentar

Af Ole Bech Knudsen

I forrige årgang af Århus Stifts Årbøger bringes en artikel af Kirstin Nørgaard Pedersen: "Den skotske kvinde på Tjele – og hendes død i Harlev – opspind og virkelighed om Genete Craigengelt".¹

Artiklen er blevet til efter fundet af to af forskningen hidtil ubenyttede dokumenter fra 1551 og 1557, som findes i Århus Bys arkiv på Erhvervsarkivet.

Dokumentet fra 1551 omhandler et forlig, hvorved Ove Skøtt i Århus forpligter sig til at betale den gæld, som han er Genete Jacobsdatter pligtig efter sine udstedte breve; tilbagebetalingen skal ske dels til Genete Jacobsdatters to børn, Knud Mogensen og Karen Mogensdatter, inden fastelavn 1552, og dels til Genete Jacobsdatters ægtemand Hans Skriver, som dog tilstår Ove Skøtt en længere betalingsfrist.

Det fremgår ikke af forliget, hvordan gælden er opstået, om det er ved lån af rede penge eller ved køb af ejendom eller lignende. Men formuleringen i forliget, at Ove Skøtt forpligtede sig til "at give og betale Knud Mogensen på sin og søsteren Karen Mogensdatters vegne hvis lod og del, ham og hende kan tilfalde i den gæld, som førnævnte Ove er Genete Jacobsdatter pligtig, og samme hans breve derpå har", får Kirstin Nørgaard Pedersen til at drage den konklusion, at Genete Jacobs-

datter må være død inden dette forligs indgåelse, "eftersom man ikke kan tilfalde nogen lod og del i mors eller hustrus formue i hendes levende live".

Kirstin Nørgaard Pedersens udlægning af teksten er meget rigoristisk, specielt da vi ikke ved noget om, hvoraf gælden er opstået. Netop omkring 1551 må Genete Jacobsdatters søn Knud Mogensen formodes at have opnået sin fuldmyndige 25-års alder, specielt da han også optræder som værge på sin søsters vegne. Genete Jacobsdatters "ægteskab" med Mogens Lauridsen (Løvenbalk) påstås jo at have fundet sted 1525.²

Fordelingen af gældsposten mellem Knud Mogensen og søsteren Karen Mogensdatter på den ene side og stedfaderen Hans Skriver på den anden side kunne således tænkes at være udbetaling af arven efter Mogens Lauridsen (Løvenbalk), da Knud Mogensen nu havde nået fuldmyndig alder. Det må forblive ved ren spekulation og gætterier, vi kan næppe komme det nærmere. Blot kan vi undre os over, at Genete Jacobsdatter ikke nævnes som "afgangen" eller "salig" i brevene fra 1551 og 1557, hvis det drejede sig om fordeling af arv efter hende.

Der findes imidlertid et par andre retssager, som underbygger opfattelsen af, at

Genete Jacobsdatter først døde 1567, som hendes epitafium i Harlev Kirke melder.

I 1554 prøvede Knud Mogensen ved Kongens Retterting (datidens Højesteret) at opnå en herredagsdom, som anerkendte hans mors påståede ægteskab med Mogens Lauridsen (Løvenbalk), som værende lovformeligt indgået. Derved kunne Knud Mogensen nemlig også opnå arveret til bl.a. Tjele.³

Det fremgår to steder i rettertings-sagen, at Genete Jacobsdatter selv var tilstede sammen med sønnen Knud Mogensen. Nemlig da de fremlagde Mogens Lauridsen (Løvenbalks) brev, hvori han havde givet Genete et stort beløb i guld, sølv, pendinge, mm. "Hvilket Hr. Mogens Laursens brev fornævnte Genete og Knud Mogensen straks her for os udi rette lagde".⁴ Og i selve dommen, hvor det nævnes, "at hun (Genete) aldrig selv anden udi hans (Mogens Laursens) velmagt eller efter hans død haver sagt sig at være hans ægte hustru, før end nu nyligen, som er ved en xvij (17) år efter hans død".⁵ Mogens Lauridsen (Løvenbalk) menes at være død ca. 1536, og Genete har altså først 17 år efter (dvs. ca. 1553) sagt sig at være hans ægte hustru. Genete Jacobsdatter har altså stadig været i live under retssagen 1553-54.

I 1943 udgav Aage Brask en bog om hovedgården Kjellerup, som ligger ca. 5 km syd for Mariager.⁶ Denne gård ejedes 1580-98 af Genete Jacobsdatters søn Knud Mogensen (Løvenbalk), og han og familie får en fyldig omtale i bogen. Bl.a. nævnes en rettertingssag fra 1566, hvori Knud Mogensen, Hans Skrifer og Genete

Jacobsdatter førte sag mod Jens Madsen i Bjerager i Hads Herred om en gældspost på 20 daler.⁷ Altså en bevidning af, at Genete Jacobsdatter har været i live så sent som 1566, dvs. et år før epitafiet i Harlev Kirke nævner hende som død 1567.

I sin artikel gør Kirstin Nørgaard Pedersen sig også nogle spekulationer om, hvornår Genete Jacobsdatter skulle have testamenteret noget jord til Harlev kirke, som det meget kortfattet omtales i Hofmans Fundationer bd.2, s.298.⁸

Men allerede i 1915 bragtes i Aarhus Stifts Aarbøger en meget veldokumenteret artikel af Peder Eeg om Harlev Kirkes jorder og Genete Craigengelt.⁹ Artiklens tilblivelse skyldtes loven af 15. maj 1903 om afløsning af tienderne, hvilken lov "gav anledning til undersøgelser for at konstatere, om Harlev Kirke havde jorder, der først og fremmest skulle sikre kirkens vedligeholdelse og administration. Dels var der nogle temmelig usikre overleveringer om sådanne besiddelser, dels meldte en i kirken opbevaret tavle over Genete Craigengelt om hendes gaver af jord til kirken, ganske vist i en tilføjelse på tavlen 200 år senere end dennes tilblivelse. Undersøgelserne have vist, at kirken har haft forholdsvis betydelige jordbesiddelser, men at sikkert ingen af dem har hidrørt fra nogen gave eller testamente af Genete Craigengelt".¹⁰

Såvel Aage Brasks omtale af Knud Mogensen (Løvenbalk) på Kjellerup, som Peder Eegs artikel om Harlev Kirkes jorder er meget velargumenterede og

veldokumenterede, og alt tyder således på, at Genete Jacobsdatter Craigengelt først døde 1567, som nævnt på epitafiet i Harlev Kirke, og at hun sandsynligvis ikke har skænket eller testamenteret jord til kirken.

- og en replik

Af Kristin Nørgaard Pedersen

Når jeg har ment, at Genete Craigengelt døde en del år før hidtil antaget, skyldes det ordlyden i dokumentet fra 1551. Her kan der på ingen måde ikke være tale om fædrene arv, for den kunne deres mor ikke disponere over. Herom melder Jyske lov, 1. bog, 28. kapitel: "Små børns værge efter fars død er fuldvoksen bror. End er ej fuldvoksen broder til, da er oldefar. Er ej han til, da er farbror. Er han ej, da er morbroder. Er ingen af dem til, da skal næste i byrd være værge. Faderens frænder er nærmere at være værge end moderens frænder, om de er lige nær i byrd, og vil vel værge, ville de ilde værge, da skal kongen sætte dem til værge, hvem han vil".

Knud Mogensen var allerede før 1551 sin egen værge, for det blev han i følge loven, da han blev 18 år, og kunne derefter bestemme over egne midler.¹¹

Endvidere blev Knud Mogensen og hans søster først i 1554 erkendt at være ægte født. og de var som "uægte børn" ikke berettigede til arv efter deres far i 1551.¹²

Med hensyn til gaven til Harlev kirke, er der efter min mening ikke grund til at

tvivle på Hofmans oplysninger. Præsten opgiver, hvor meget jord det drejer sig om, så han har i alle tilfælde ikke været i tvivl, og jorden har ligget til Harlevholm i følge striden med kronen i 1615 om samme jord, og det har, som nævnt i min artikel stadigvæk efter reformationen været brugt testamentarisk at give "sjælegaver", selvom de ikke altid blev kaldt sådan. De blev givet i levende live og med virkning fra det tidspunkt gaven blev givet. Hvorpå der i Viborg landstings dombog 1617 findes eksempel i en retssag om "sjælegift" givet før 1595.¹³

Jeg har først for nylig fået kendskab til den omtalte rettertingssag fra 1566. Af den meget kortfattede tekst fremgår det ikke, hvornår sagen er rejst ved Hads herreds ting, men at den også havde været behandlet på Viborg landsting 1566. Det var i øvrigt Knud Mogensen, der tog stævning i sagen

Noter og henvisninger

1. Århus Stifts Årbøger, 2005, s. 113-21.
2. Danmarks Adels Aarbog, bd. XX, 1903, s. 292.
3. Danske Domme 1375-1662, ved Erik Reitzel-Nielsen, bd. II, 1979, s.27-35.
4. Smst., s.29.
5. Smst., s. 32.
6. Aage Brask: "Kjellerup. En jydsk Herregaard fra Vikingetid til Nutid", 1943, s. 94-116.
7. Smst., s. 101.
8. Hans de Hofman: "Samlinger af Publique og Private Stiftelser, Foundationer og Gavebreve, som forefindes udi Danmark og Norge", bd. II, 1756, s. 298.
9. Aarhus Stifts Aarbøger, 1915, s. 133-46.
10. Smst., s.133.
11. Jyske lov 1. bog kapitel 16.
12. Jyske lov 1. bog kapitel 25.
13. Viborg landstings dombog C 1617 26/4. fol. 180

Udvalgt litteratur om Østjylland 2005-06

Af Kenn Tarbensen

Brabrand Sø og Årslev Engsø

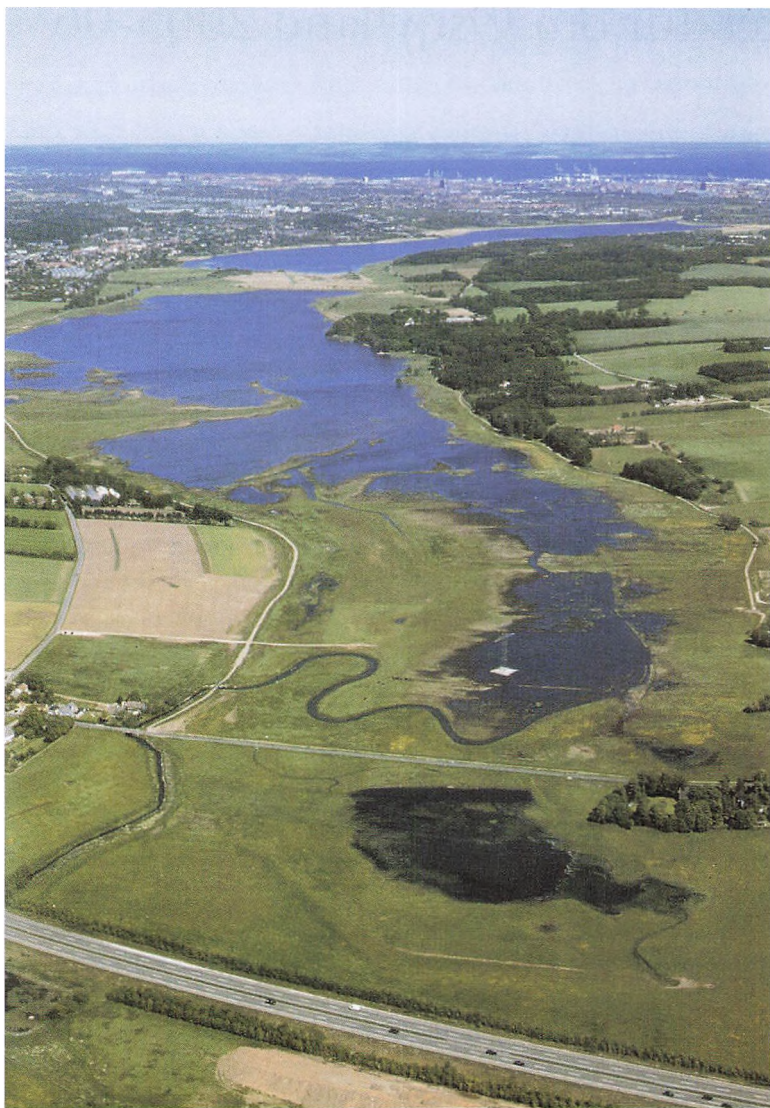
Den årlige "julebog" fra Århus Byhistoriske Fond var i 2004 en stor overraskelse. "*Brabrand Sø og Årslev Engsø. Natur og Mennesker*" (2004, 185 s., ill.) er ved første kig først og fremmest en naturbog med masser af tegninger og fotos af dyr og planter ved de to søer. Et forfatterkollektiv (Jan Kahr Sørensen, Peter Jacob Jørgensen og Christian A. Jensen) har fulgt området dyre- og især fugleliv gennem flere årtier. Deres begejstring over realiseringen af Årslev Engsø i 2003 fik dem til at påtage sig den udfordrende opgave at gøre status over områdets kultur- og naturhistorie. Det er der kommet en meget interessant bog ud af. To dygtige illustratører (Jens Gregersen og Kate Nilsson) har forsynet bogen med smukke akvareller og kort, hvortil kommer en lang række flotte fotos (primært af Christian A. Jensen) og udvalgte historiske kort og fotos, så der er også tale om en meget velillustreret bog.

Der er seks noget forskellige kapitler. Det første på ca. 30 sider er en historisk gennemgang af områdets historie fra stenalder til nutid. Efter et afsnit om forhistorien – fra istid over stenalder til vikingetid og middelalder – sættes fokus på forskellige temaer. Det drejer sig bl.a. om Århus Mølle, drikkevandet, landindvinding,

forlystelser, Brabrandstiens anlæggelse, fredningsbestemmelser, slamsugning og etablering af den nye Årslev Engsø. For historisk interesserede er det spændende læsning. Det følgende kapitel er turfor-slag, mens resten af bogen er beskrivelser af områdets plante- og dyreliv. Der er lagt stor vægt på at beskrive ændringer i naturen som følge af menneskers indgreb. Det komplicerede samspil mellem mennesker og natur står i centrum og gør læsningen til en tankevækkende oplevelse. Bogens brede målgruppe har gjort den særdeles populær og den meldes da også udsolgt fra forlaget.

H. C. Andersen og Østjylland

Under sine mange rejser besøgte digteren H.C. Andersen mellem 1830 og 1868 Østjylland 11 gange svarende til sammenlagt seks måneders ophold i det østjyske. Det handler Tommy Jervidals bog "*H.C. Andersen og Østjylland*" (Århus Byhistoriske Fond 2005, 140 s., ill.) om. I 1830, da H.C. Andersen netop var fyldt 25 år, foretog han den første rejse. I Århus besøgte han bl.a. forfatteren, adjunkt ved Katedralskolen, Frederik Sneedorff Birch, men ellers var det især Aarhus Stiftstidendes redaktør A.F. Elmquist, som H.C. Andersen omgikkes. Elmquist udgav det litterære tidsskrift *Læsefrugter*, hvor den

Årslev Engso blev indviet i 2003 og forandringen i landskabet er meget tydelig. Her ses den nye engso fra vest med Brabrand Sø og Århus i baggrunden. Luftfoto af Erik W. Ols-son i bogen Brabrand Sø og Årslev Engso.

unge digter allerede havde fået optaget flere digte. Jervidal giver et fint lille indblik i det beskedne litterære miljø i byen. Også Randers, Viborg, Skanderborg, Horsens og Vejle blev besøgt på denne rejse.

Der kom til at gå 15 år, inden H.C.

Andersen atter kom til Østjylland. Denne gang var der en konkret anledning, nemlig indvielsen af mindestøtten for Frederik 6. ved Skanderborg Slotskirke. H.C. Andersen havde forfattet mindeteksten. I 1850'erne besøgte den nu verdensberøm-

te digter Silkeborg adskillige gange. En fast base var her papirfabrikant Michael Drewsens gæstfrie hjem. Det blev også til et besøg hos baron Gyldenkrone på Vilhelmsborg. Efter en visit på Moesgaard blev H.C. Andersen involveret i et styrt, idet landaueren, ført af baronen selv, brød sammen ved Gibber Å. I breve til venner har digteren givet flere dramatiske skildringer af dette styrt. Under koleraepidemien i 1853 opholdt H.C. Andersen sig længe hos Drewsen, og det trættede efterhånden den gode fabrikant. Den opmærksomhedssøgende digter beklager sig ofte i breve over Drewsen, der bl.a. forlod hans oplæsninger eller hånede dem. I 1859 foretog H.C. Andersen en Jyllandsrejse på knap tre måneder, heraf en måned i Østjylland. Rejsen indledtes hos Drewsen med et par ugers ophold, der blev en stor fiasko – Andersen havde trukket for store vekslere på værternes velvilje, og Drewsen orkede ikke at lægge øre til digterens mange sygdomsbeklagelser. Rejsen fortsatte til Herning, Nørre Vosborg og Skagen. På hjemrejsen gik det over Randers, Viborg og Silkeborg. Hos Drewsen blev han kun én dag, og H.C. Andersen kom derefter aldrig mere til Silkeborg. Drewsen havde drillet ham med hans kolerafrygt! Det litterære udbytte af Jyllandsturen inkluderer blandt andet ”Jylland mellem tvende Have”, der blev forfattet på turen til Hjerminde Præstegård. Efter bruddet med Drewsen blev Frijsenborg H.C. Andersens foretrukne opholdssted i Østjylland. Det blev til besøg her i 1863, 1865 og 1868. H.C. Andersen elskede det og følte sig som et ”grevebarn”.

Tommy Jervidals bog er et interessant portræt af H.C. Andersen og er samtidig med til at tegne et godt kulturhistorisk billede af Østjylland i midten af 1800-tallet. Bogen er baseret på indgående studier af digterens dagbøger, breve og forfatter-skab, og Jervidal indfletter løbende fine smagsprøver på H.C. Andersens litterære udbytte af rejserne. Som noget efterhånden ganske usædvanligt for udgivelser fra Århus Byhistoriske Fond er bogen forsynet med et særdeles fyldigt og nyttigt noteapparat. Bravo! Litteraturlisten er dog en temmelig rodet affære, og hvem forfatteren er, står som altid i fondens bøger desværre uformidlet. Men det virker, som om der er tale om et årelangt con amore-studium, og der er under alle omstændigheder tale om en velresearchet bog, som tilmed er flot illustreret.

Frederik Visbys Århus

I bogen om H.C. Andersen og Østjylland anvendes flere af Frederik Visbys akvareller som illustrationer. Tegningerne er velkendte og er ofte blevet anvendt i Århus’ byhistoriske litteratur. I H.C. Andersen-året 2005 arrangerede Den Gamle By en Frederik Visby-udstilling. Akvarellerne fik kun lov til at hænge ca. fem måneder i udstillingsfløjen bag Møntmestergården. De er skrøbelige og sarte, tåler ikke dagslys og da slet ikke skarp elektrisk belysning. Publikum måtte betragte de mange originale tegninger i en halvdunkel belysning. Derfor er det glædeligt, at købstadsmuseet i forbindelse med udstillingen udgav et smukt katalog med de mange akvareller i klare farver. ”Frede-

rik Visbys *Århus. Billeder fra en stiftsby i 1850'erne*" (2005, 271 s., ill.) er skrevet og tilrettelagt af museumsoverinspektør Birgitte Kjær, der også stod for udstillingen (der dog hed "Frederik Visbys Århus - billeder af en *købstad* på H.C. Andersens tid", min fremhævelse).

Frederik Visby (1839-1926) var elev ved Katedralskolen i Århus 1851-58. Derefter studerede han på Kunstakademiet i København, hvorefter han rejste til De Vestindiske Øer, Guatemala, Mexico og Californien. I 1870-77 var han atter tilbage i Århus som malermester og fotograf. Derpå tog han tandlægeeksamen i København, rejste atter til Dansk Vestindien og siden til New York, men var tilbage i Århus i 1888, hvor han nu slog sig ned med egen tandlægepraksis – og kunstner. Samlingen af akvareller med motiver fra Århus i Visbys skoletid i 1850'erne er blevet til mellem 1888 og 1909, hvor tegningerne første gang blev udstillet. Visby malede dem oprindeligt som et personligt erindringsmateriale, og han benyttede både litteratur og fotografier som hjælpemidler. Birgitte Kjær viser overbevisende nogle af Visbys inspirationskilder, bl.a. Rasmus Nielsens "Aarhus i Fyrrene", der udkom første gang i 1901. Den indledende beskrivelse af Frederik Visbys liv og levned er derimod meget kortfattet. Der henvises til arkivar Peder Jensens artikel om ham i denne årbogs 56. bind fra 1963. Det er ganske givet de færreste, der har denne ved hånden, og man kunne godt, også i et udstillingskatalog, have ønsket sig et grundigere portræt af kunstneren og hans spændende liv. Peder

Jensen lavede en første indkredsning bl.a. på baggrund af breve til og fra Visby i Det kongelige Biblioteks håndskriftsamling, men samlet set står opgaven med en biografi om Frederik Visbys *hele* liv og levned fortsat tilbage.

De flotte akvareller, Visbys egne bagsidetekster samt Birgitte Kjærs indsigtfulde tekster til de enkelte illustrationer gør dog nærværende bog til *værket* om Visbys akvareller fra 1850'ernes Århus. Den vil aldrig blive overgået. Vi ledes solidt og sikkert gennem byen og den motivverden, der fængslede den unge Visby i en sådan grad, at han – trods utallige oplevelser ude i verden – erindrede dem ganske tydeligt. Veloplagt og humoristisk gengav Visby de mange små og store hverdagsagtige episoder fra datidens lille købstad. Birgitte Kjærs kommentarer, der baserer sig på hendes store viden om Århus' historie suppleret med grundige studier, fortætter oplevelsen ved de mange akvareller. Bogen er en fryd for øjet og bør ikke undværes i samlinger af god Århus-litteratur.

Byens kirkegårde

På en af Visbys akvareller ses en kvinde i færd med at hænge vasketøj til tørre på Skt. Olufs Kirkegård. For den nutidige betragter virker det lidt bizart, men historien er god nok. I 1850'erne var der tilsyneladende mange, der benyttede den lille kirkegård til tørreplads. Regelmæssigt forkyndte annoncer i avisen nemlig, at et sådant misbrug var forbudt, og at overtrædelser ville blive "mulcteret".

Historien bliver fortalt i en nydelig bog om kirkegårde i Århus. "*Byens kirkegårde*"

(Århus Byhistoriske Fond 2005, 141 s., ill.), der er forfattet af Henrik Fode og Connie Jantzen. Ret usædvanlig for lokalhistorisk litteratur er der ikke nogen umiddelbar anledning til udgivelsen. Hidtil har der dog kun været spredte fremstillinger om kirkegårde i Århus, og det er en glimrende idé med en bog, der samler trådene.

Søndre Kirkegård (indviet 1818 og sløjfet i 1920-30'erne), Nordre Kirkegård (indviet 1876) og Vestre Kirkegård (indviet 1927) får i bogen stor bevågenhed. Særligt fremtrædende gravmonumenter på Nordre Kirke bliver f.eks. gengivet i smukke fotografier, og en speciel begivenhed som de tyske militærbegravelser i 1945 på Vestre Kirkegård bliver skildret i sit eget kapitel. Derimod er forstædernes mange kirkegårde kun nævnt en passant, hvilket er problematisk. Det er selvfølgelig klart, at de problemer, der har været i Århus' midtby med sundhedsproblemer, byudvikling m.v. i relation til kirkegårde, ikke i samme grad har gjort sig gældende i forstæderne, hvor der i sagens natur er mere plads. Men bogens titel er misvisende. Den burde have heddet "Byens gamle kirkegårde", for det er dem, som bogen handler om. Men har vel lov at håbe på, at forfatterne senere vil begive sig rundt i "Stor-Århus" og lave en bog, der favner "byens" kirker og kirkegårde i bred forstand.

Foreløbig har man holdt sig til det gamle Århus og til de gamle kirkegårde, og det er der da kommet en interessant lille bog ud af. Som sædvanlig i Århus Byhistorisk Fonds bøger er bogen velillu-

streret, mens der omvendt savnes en mere udførlig litteraturliste og et noteapparat. Til gengæld vrimler bogen med gode historier.

Et fokus i bogen er anlæg af nye og sløjfning af gamle kirkegårde. Velkendt er det, at Århus Rådhus og Park Allé ligger på den gamle Søndre Kirkegård, men nok mindre kendt, at kirkegårdsmuren gik helt op til Skt. Knuds Kirke (s.111). Forud for anlæggelsen af Søndre Kirkegård i 1818 havde man i øvrigt forsøgt en anden løsning. På Amtmandstøften, hvor Rutebilstationen ligger i dag, indviede man i 1813 en ny kirkegård. Der var dog for fugtigt, så ligene havde svært ved at "formulde". Oversvømmelser fra bugten betød også, at ligene "kom op igen", så denne kirkegård blev derfor allerede nedlagt i 1817. Ved Vor Frue Kirke har gader og bygninger også ædt sig ind på den gamle kirkegård, der blev etableret helt tilbage i slutningen af 1000-årene, hvor byens første domkirke, Skt. Nikolaj Domkirke, blev bygget på stedet. Her menes i øvrigt også byens første kirkegård at have ligget, idet en trækirke menes opført her ca. 960 (s.9). Middelalderlige kilder viser i øvrigt, at en tidligere kirke også har heddet Vor Frue Kirke, og i den forbindelse omtales Mølle Kirkegården. Skeletfund i forbindelse med opførelsen af biblioteket i Mølleparken i 1930'erne er formentlig fra denne kirkegårds nordlige del. Sct. Olufs Kirkegård er også blot en rest af en større kirkegård, der bl.a. blev indskrænket i 1870, da Sct. Olufs Gade blev anlagt. Endelig skal nævnes Domkirken, hvor der ved ibrugtagningen i midten

*Frederik Visbys tegning med vasketøj på Skt. Olufs Kirkegård havde baggrund i virkeligheden, idet der i 1850'erne blev advaret mod uordenen i annoncer i avisen. Det er af de mange interessante historier i bogen *Byens Kirkegårde*.*

af 1200-tallet var begrænset plads. Kirkegården blev derfor anlagt som en smal bræmme rundt om kirken. I de følgende århundreder blev der bygget en mur om kirkegården, og indgangene blev forsynede med færiste for at holde løsgående køer, svin og hunde ude. Også denne kirkegård er nu væk.

Der er også fokus på holdninger til byens kirkegårde. Efter den sidste begravelse på Vor Frue Kirkegård i 1810 kom der snart problemer, da naboerne henkastede affald der og brugte den som tørreplads for vasketøj. Tilrejsende bønder parkerede heste og vogne på kirkegården i et sådant omfang, at præsten omkring 1820 forventede, at bønderne snart ville forlange selve

kirken inddraget som hestestald i tilfælde af regnvejr. Balladen omkring Sct. Olufs Kirkegård fortsatte i øvrigt. Som følge af den våde jord dukkede der ofte skeletdele frem, som folk indsamlede og solgte til benhandlere. Det hjalp ikke, at der omkring 1880 blev opsat jerngitter omkring kirkegården. I et læserbrev blev det i 1897 foreslået at erstatte ordene "Hvil i fred" med "Vi ses igen".

Lærd forskning om byudvikling

Det hører til sjældenhederne, at yngre akademikere udgiver forskningsbaserede værker om lokalhistoriske emner. Her er dog et fremragende eksempel. Jens Toftgaard Jensen er museumsinspektør ved

Odense Bys Museer, og Jeppe Norskov er ph.d.-stipendiat ved Dansk Center for Byhistorie, der siden etableringen i 2001 som et samarbejde mellem Købstadsmuseet Den Gamle By og Historisk Afdeling, Aarhus Universitet, har udviklet sig til et særdeles frugtbart forskningsmiljø. I fællesskab har de skrevet *"Købstadens metamorfose. Byudvikling og byplanlægning i Århus 1800-1920"* (Skrifter om dansk byhistorie, 2, udg. af Dansk Center for Byhistorie/Aarhus Universitetsforlag, red. Søren Bitsch Christensen, 2005, 213 s., ill.). Sigtet er at præsentere nye resultater og metoder inden for det byhistoriske forskningsfelt, dvs. målgruppen er først og fremmest faghistoriske kolleger, men forfatterne har ikke noget imod, hvis de kan "fange" nogle af de lokalhistoriske interesserede også. Og det kan varmt anbefales at lade sig indfange. Deres bog fortjener at blive nærlæst af folk med interesse for byudviklingen i Århus i 1800-tallet, men lokalhistorikere i andre byer kan også have glæde af at studere bogen nærmere. Det er ikke folkelæsning, tværtimod vil bogen sikkert blive klandret for at have et formidlingsproblem, men det lønner sig at trænge sig ned i stoffet, herunder de mange tabeller og figurer. Tematisk er bogen opbygget i tre hoveddele: om byplanlægning, om byudvikling og om industriens lokalisering. På tærsklen til markeringen af Industrikluturens År 2007 har den sidste del også stor relevans langt ud over Århus.

Første del om byplanlægning og købstadsstyre er skrevet af Jeppe Norskov (s.17-67). Samspillet mellem byudvik-

lingen og de love og regler, der kunne anvendes til regulering, gennemgås fint, herunder nævnes Fredens Torv som et af de tidligere eksempler på byplanlægning (o.1850). Først i 1893 fik man i Århus dog en bygningsvedtægt, der inkluderede bestemmelser af byplanmæssig karakter. Særligt fokus er der naturligvis på Ch. Ambts og Hack Kampmanns byplanforslag fra 1898. Udstykningerne og gadeanlæggene i Øgadekvarteret i 1800-tallets sidste årtier bliver dog også kort behandlet (s.46-50), men desværre ikke grundig nok til at forhindre en forhastet konklusion om planløshed som følge af grundejernes interesser. Den hastige gennemgang ses også af note 65, hvori det hedder, at Sjællandsgade før 1891 hed Teglværksgade, "hvilket den også er benævnt på kort 2". Det passer dog ikke. Indtil 1877 hed gaden Teglgaardstræde, herefter Teglgaardsgade, inden den i 1891 fik navnet Sjællandsgade. Den tilhørende figurtekst s.203 er ligeledes forkeret, for kortet (s.46) er ikke det nævnte kort fra 1870, men derimod T.W. Honums kort fra 1878-79.

Anden del om byudvikling i Århus 1800-1880 er skrevet af Jens Toftgaard Jensen (s.69-151). I fokus er befolkningsspredningen i byen med udgangspunkt i analyser i årene 1801, 1845 og 1880. Social- og erhvervstopografi samt immigrationen fra oplandet og omkringliggende købstæder er blandt studierne, der præsenteres i over 20 farvelagte kort og en halv snes tabeller. Anvendelsen af elektroniske databaser som bl.a. GIS (Geographical Information System) har mu-

liggjort udfærdigelsen af de mange kort, der visualiserer tekstens beskrivelser.

Tredje del om industriens lokalisering af Jeppe Norskov er bogens korteste (s.153-187). Her er ikke overraskende fokus på Langballes teglværk, Søren Frichs Fabrikker, Schmalfelds Tobaksfabrik, Aarhus Oliefabrik og mange andre velkendte virksomheder, hvis placering diskuteres på baggrund af teoretisk litteratur. Nogen overraskelser er der sådan set ikke, men det er en fin sammenfatning af industrivirksomhedernes placering i by og omegn.

Weinreichs Århus

Avisen JP Århus bragte fra 1999 til 2004 en lang række lokalhistoriske artikler forfattet af journalisten Mogens Weinreich. Under fællestitlen "Kend din by" blev det til over 200 artikler, der især går tæt på gaderne i Århus, men også på byens parker, institutioner mv. Fiskergade, Sct. Josephs Hospital, Bispetorv, Tordenskjoldsgade, Thors Mølle osv. Artiklerne blev særdeles populære blandt læserne. Det skyldtes utvivlsomt Weinreichs glimrende sans for den gode historie og hans varme formidlingsevne. Artiklerne byggede for det meste på den eksisterende litteratur, men i Weinreichs pen blev det alligevel til nye og gode historier. Det skortede da heller ikke på opfordringer fra avisens læsere til at udgive artiklerne i bogform. Østjydsk Hjemstavnsforening tog udgiveropgaven op, og resultatet er blevet bogen "*Kend din by. Kendte og mindre kendte sider af Århus før og nu...*" (af Mogens Weinreich, 2005, 249 s., ill.). Det er blevet en ganske pæn

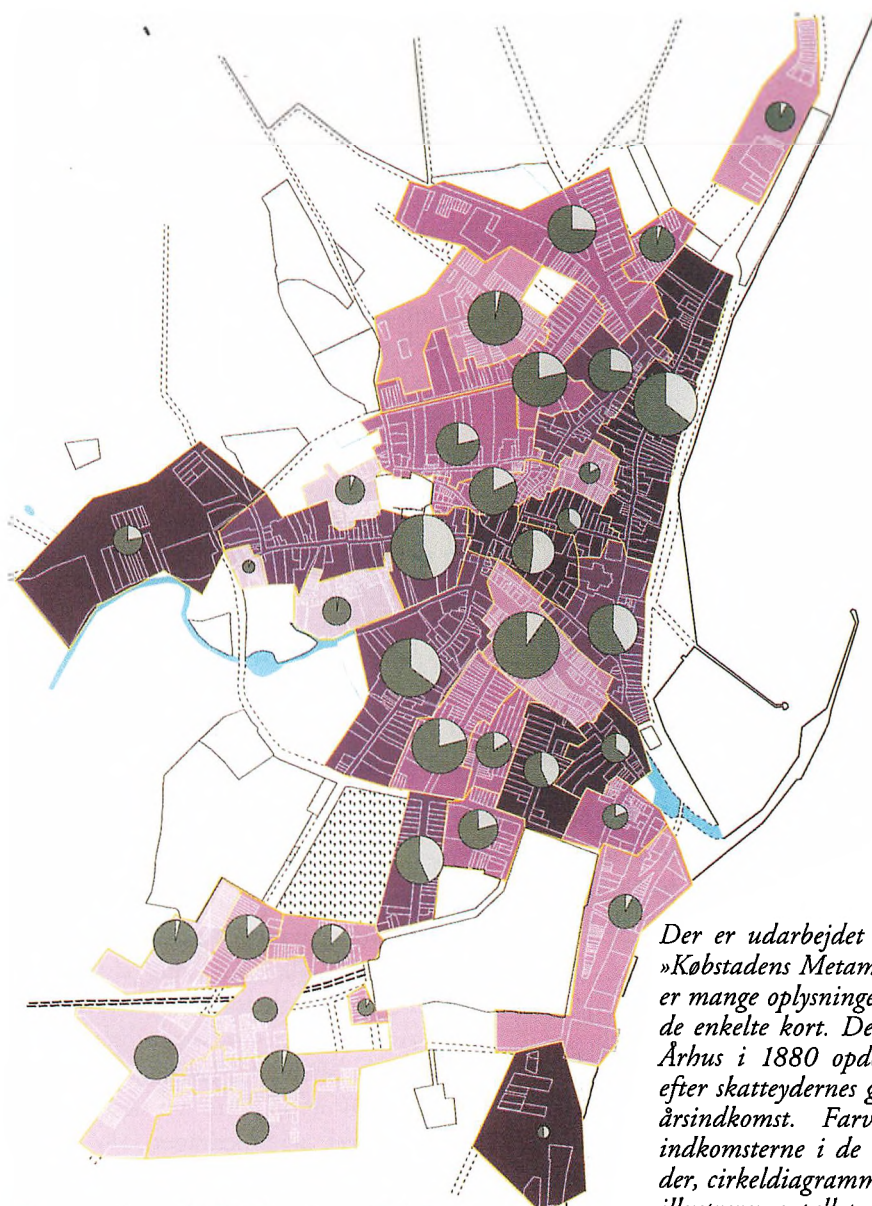
bog, og i forhold til avisartiklerne er den store gevinst især billedgengivelserne.

Bogen omfatter dog kun 60 af de mere end 200 gader mv., der indgik i serien i JP Århus. Forfatteren henviser i forordet til begrænsningens kunst. Det er fint nok. Derimod er det en gåde, at der ikke er medtaget en oversigt over samtlige artikler i avisen med datoangivelser, så det var let at finde frem til dem, der ikke er medtaget – og de medtagne i bogen tillige kunne tidsfæstes. Når der ydermere er 7 blanke sider til sidst – siderne 250-256 er tilmed paginerede – står den manglende oversigt tilbage som en stor urimelighed, der i hvert fald ikke skyldes pladsmangel.

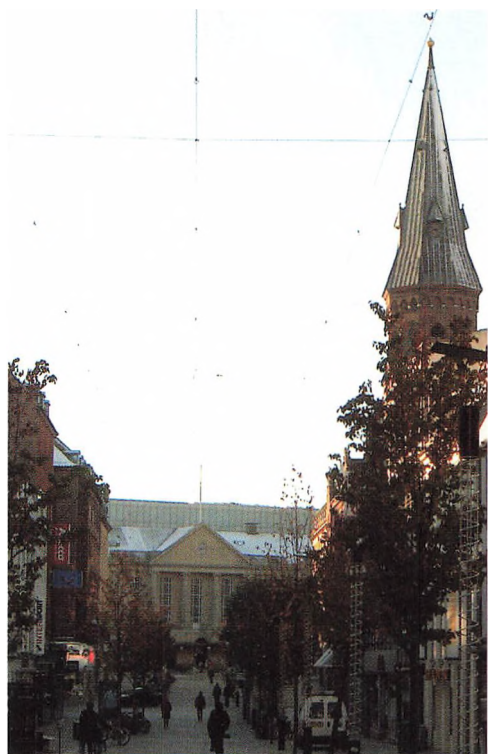
Det nye Århus

Stort set overalt i Århus er bybilledet i den seneste halve snes år blevet markant forandret. Byen har fået en lang række nye vartegn såsom AROs, Bruuns Galleri, Prismet, Vadestedet, Scandinavian Congress Center og mange andre. Byggeaktiviteten er fortsat hæsbæsende. Som et øjebliksbillede har Århus Byhistoriske Fond udgivet "*Det nye Århus – et tidsbillede*" (Tekst: Henrik Fode. Fotos: Tommy Jervidal. 2005, 135 s., ill.). Bogen indeholder ikke færre end 220 større og mindre fotos, der viser meget af det nye, der er kommet til siden midten af 1990'erne. Alligevel er der blevet plads til en ledsagende tekst. I et let og fabulerende sprog ledes læseren gennem gader og kvarterer med bemærkninger om bygningers og områders forhistorie og med kommentarer til det nye, der er skudt op. Formålet er at vise, hvad der er på vej, men også at få læ-

Der er udarbejdet mange kort i »Købstadens Metamorfose« og der er mange oplysninger presset ind i de enkelte kort. Dette viser f.eks. Århus i 1880 opdelt i områder efter skatteydernes gennemsnitlige årsindkomst. Farverne angiver indkomsterne i de enkelte områder, cirkeldiagrammernes størrelse illustrerer antallet af skatteydere i det pågældende område, mens den lysegrå og mørkegrå farve angiver andelen med en anslået årsindtægt på hhv. over og under 1.000 kr.

*Billedet, der mangler i bogen Det nye Århus. Set fra Ryesgade skæmmer Bruuns Galleri nu den naturlige afrunding af byens hovedstrøg, som banegården tidligere var. Det triste syn fik mange til at protestere og sætte spørgsmålstegn ved byggetilladelsen.
Foto: Kenn Tarbensen, november 2006.*

seren til at glædes over den høje aktivitet i byen, dog "også stilfærdigt kritisk at bruge øjnene og bemærke, hvad der er vellykket og mindre vellykket" (s.7). I tolv kapitler ledes vi både gennem forandringerne i den indre by og i industrikvartererne. I fokus er f.eks. omdannelsen af tidligere fabriksbygninger til nye formål (Frichsparken, FDBs bygninger i Viby, Midtkraft på havnen osv.). De mange nye kontorbygninger m.v. langs indfaldsvejene er også med.

Det hedder i forordet, at der er tale om et udvalg for at vise tendenser. Bogen kommer dog så vidt omkring, også til mindre kendte nyskabelser, f.eks. i baggårde, at bogen er vellykket i den forstand, at den tegner et bredt og godt tidsbillede.

Mange af projekterne har skabt voldsomt røre i den lokale debat, f.eks. nedrivningen af Kellers Gaard. Det kommenteres ikke. Generelt har forfatteren holdt tungen lige i munden og undladt kritiske kommentarer. Der er få undtagelser, f.eks. "portbygningen" fra 2003 over Busgaden. Bygningen er en "knytnæve" i ansigtet på forbipasserende, hedder det (s.36). Men ellers overlades det til læseren at sukke, f.eks. over nogle rædselsfulde glaskviste på et baghus i Mejlgade (s.64-65). Eller glædes, f.eks. over Harley-Davidson-forretningen på Grenåvej. Her bliver læseren dog skuffet på billedsiden. Den smukke motorcykel-forretning vises på et trist og mørkt foto, mens det i teksten hedder, at butikken om aftenen ligger badet i farvestrålende lys. Det burde være vist. Fotografens arbejde er ellers upåklageligt, men nogle steder kan man undre sig lidt over udvalget. Højhuset bag Bruuns Galleri ses f.eks. på fem billeder, men et billede fra Ryesgade, der viser højhuset bag banegårdsbygningen, er der ikke blevet plads til. I lyset af den vældige furor, som netop dette syn skabte, burde denne vinkel være medtaget.

Århus besat

I 1995 udsendte Århus Byhistoriske Udvalg en lille bog med titlen "Århus Befriet", der stort set kun handlede om befrielsesåret. Et dybere blik på de fem

besættelsesår blev det ikke til. Ved 60-året for befrielsen er der blevet rådet bod på dette. I bogen "Århus Besat" (red. af Henrik Fode, udg. af Århus Byhistoriske Fond, 2005. 192 s., ill.) har forskere fra Aarhus Universitet, Syddansk Universitet, Besættelsesmuseet i Århus, Frøslevlejrens Museum samt Århus Bymuseum og Byhistorisk Fond leveret en grundig fremstilling af vilkårene i Århus under besættelsen set i et nationalt perspektiv.

Henrik Fode har skrevet det lange indledningskapitel om "De fem år set fra Århus" (s.9-79) samt "Dagligdag og vareknaphed" (s.111-130). Suppleret med "Luftkrigen i Århus" (s.80-110) af Henrik Skov Kristensen og "Erhvervslivet under besættelsen" (s.131-157) af Ole Brandenburg Jensen er der tale om den hidtil grundigste fremstilling af besættelsesårene i Århus. Det meste er sammenfatning af tidligere forskning, men der også tale om fremlæggelse af nye forskningsresultater, bl.a. i Ole Brandenburg Jensens bidrag om erhvervslivet. Heri gives der i øvrigt også eksempler på århusianske forretningsfolks og virksomheders handel med og produktion til tyskerne. Forfatteren har et godt blik for, hvilke aktiviteter der faldt inden for den acceptable økonomiske samkvem med besættelsesmagten, og hvilke der klart overskred grænsen.

Bogen slutter med nogle generelle betragtninger om besættelsen i historieformidlingen (af Mads Elleberg Petersen), en oversigt over litteraturen om besættelsen i Århus (af Henrik Fode) og med en analyse af myter om besættelsesårene (af Nils Arne Sørensen).

Kirke- og skolehistorier

Ved jubilæer udgiver mange institutioner festskrifter. Skoler, menighedsråd og foreninger. Kvaliteten er forståeligt nok stærkt vekslende – den afhænger selvsagt meget af ressourcerne, herunder at dagligdagens gøremål og øvrige projekter måske kræver megen opmærksomhed. En nok lidt ubemærket ting inden for "institutionshistorie" er, at det generelle sociale engagement, der kendetegner institutionerne i almindelighed, også synes at præge jubilæumspublikationerne. Personale- og brugergrupper skal helst komme til orde og på demokratisk vis så direkte som muligt, f.eks. i interviews. Det fører ofte til et mismask af forskellige bidrag. En tidligere leder skriver f.eks. lidt om forhistorien; personer, der har været tilknyttet på en eller måde, enten skriver eller interviewes lidt om udviklingen set fra deres personlige synsvinkel, f.eks. inklusive beretning om en fin studietur, mens den nuværende leder slutter med lidt om forventningerne til fremtiden. Hertil et par billeder og tekstbokse og så punktum.

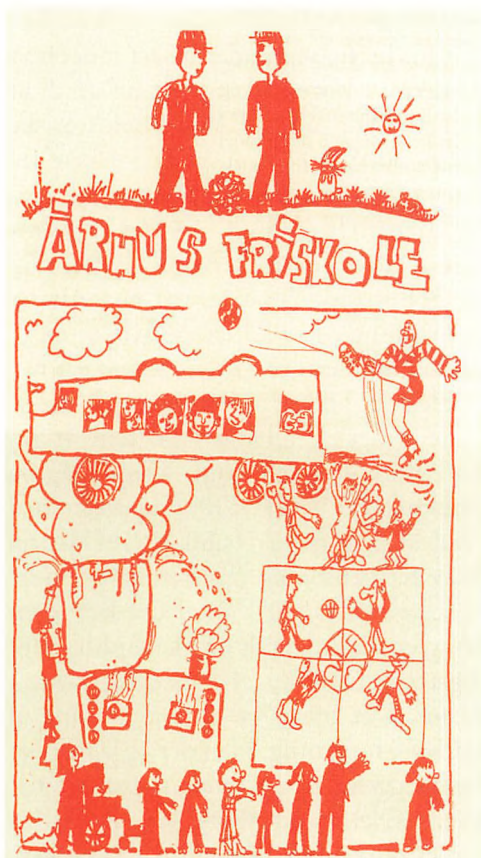
Sådanne jubilæumsskrifter med et umiskendeligt præg af lidt udvidede skole-, kirke- eller foreningsblade er set gang på gang. Disse skrifter fornøjer utvivlsomt forfatterne selv (og forhåbentligt) mange i målgruppen (hvis en sådan overhovedet er defineret) og har jo dog økonomisk kostet lidt mere end normalt, så nu har man gjort, "hvad man kunne og burde", nemlig skrevet historien indtil nu. Det er fint, synes man at mene, men det er det ikke nødvendigvis.

Fra faghistorisk side, og dermed også

på vegne af den berømte ”såkaldt almindelig historisk interesserede”, er der grund til at råbe lidt vagt i gevær. Det kræver lidt mere refleksion at arbejde med historie. Det kræver lidt mere omtanke om jubilæumsskifters substans og opbygning. Og det kræver lidt mere omtanke vedrørende målgruppen både før, nu og efter. Pointen kan uddybes ved at vende sagen på hovedet: Tidligere lavede en institution et sådant jubilæumsskrift efter f.eks. 25 år. Når institutionen så blev 50 år, så skrev man kort om de første 25 år med henvisning til det første jubilæumsskrift og helligede sig udviklingen i de seneste 25 år. I dag er der nærmest omvendt. I yngre institutioner skrives der mest om de senere år, specielt de senere års studierejser til mere eller mindre eksotiske rejsemål, hvorfra man har billeder, der kan dokumentere, at man har været dér og dér. Den ældste historie bliver derimod kun behandlet stedmoderligt.

De sidste par års institutionshistorier fra Østjylland bærer præg af dette. *”50 års jubilæumsskrift. Rudolf Steiner-Skolen i Århus 1955-2005”* (red. af Per Rønnow, 64 s., ill.) og *”Hundrede År Ung. Festskrift for Skt. Johannes Kirke, Århus 1905-2005”* (red. af Merete Ørskov, 155 s., ill.) er karakteristiske eksempler på dette. I sidstnævnte kan man dog følge kirkens historie på en tidslinje nederst på siderne. Men ellers er der ikke meget, der vil blive stående ud over øjeblikket.

En god undtagelse fra denne tendens er *”Bogen om Århus Friskole”* (Forlaget Klim, 239 s., ill.), der udkom i 2005 i kølvandet på 50 års jubilæet i 2002. Forsøg på at lave

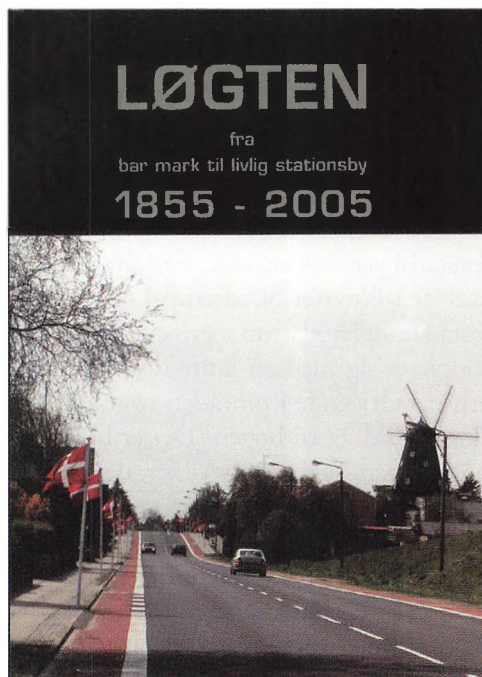
Bogen om Århus Friskole er velillustreret med vægt på det tidstypiske. Da der sidst i 1970'erne var fokus på basisdemokrati, måtte målsætningen revideres. Her forsiden af den færdige målsætningspjece fra 1979, trykt af lærerne og et par forældre på Husets trykkeri.

en bog i forbindelse med tidligere jubilæer løb ud i sandet, men i 2000 gik de to forfattere, Bodil Nygaard og Karen Klitgaard Povlsen sammen med læreren Ivalo Falk om at løfte opgaven, sidstnævnte som konsulent. Det er blevet en flot og meget ærlig historiefortælling, der kombinerer de lange linjer med illustrative eksem-

pler, medtager konflikter og modsætninger samt tolker og perspektiverer skolens udvikling i relation til samfundet.

Drivkraften bag etableringen var veluddannede og progressive forældre, der bl.a. var præget af mellemkrigsårenes reformpædagogik. Med udgangspunkt i oprettelse af en eksperimentalklasse på Møllevangsskolen i 1950 fortælles indgående historien om skolen og dens udvikling. Der berettes om skolebygningerne (flytninger og udvidelser), konflikterne (f.eks. mellem lærerne og forældrene), lærerafskedigelse, pædagogiske slagsmål, grupperinger ("gul, blå og rød gruppe" efter alder), strukturændringer, mødekultur, værksteder, teater, lejrskoler, fester og meget andet. Mange interne forhold og oplevelser kommer til at stå som et spejl af tiden, og derfor bliver fortællingen også vedkommende for andre end blot skolens gamle elever, lærere, forældre og støtter. Som et eksempel på de gode tidstypiske perspektiveringer kan det nævnes, at ungdomsoprøreren Finn Ejnar Madsen i begyndelsen af 1970'erne angreb skolen, idet han mente, "at man på Århus Friskole ikke lavede andet end at dyrke blå blomster og spille guitar" (s.111). Det passede selvfølgelig ikke. Følger vi dog billedet lidt til dørs, så er denne bog et fornemt eksempel på en god institutionshistorie – kreativt og musikalsk tilrettelagt med et fyldigt indhold, som man fornemmer gengiver skolens ånd og karakter gennem årene. Bogen er afgjort værd at konsultere for andre, der søger inspiration til at skrive en god institutions- eller foreningshistorie.

Forsidebilledet på Løgten-historie er velvalgt og ganske illustrativ for de flestes oplevelse af byen.

Løgten i 150 år

I Århus Kommune er der 22 lokalarkiver, primært knyttet til de gamle sognekommuner. Aktivitetsniveauet er meget vekslende, bl.a. med hensyn til hjemmesider på Internettet. Det er kun i Viby, at der udgives en egentlig årbog. Derimod er der enkelte lokalarkiver (Åby-Åbyhøj, Solbjerg, Tilst-Kasted, Lystrup-Elsted-Elev, og Todbjerg-Mejlby), som årligt udgiver en kalender, der indeholder gode historier fra det respektive lokalområde.

Af og til er der imidlertid anledning til at gøre noget særligt. Det skete i Løgten i 2005. Byen bliver nok af de fleste anset for at være en lille gennemfartsby på tærsk-

len til Djursland. I 2005 fejrede man dog her byens 150 års jubilæum. På initiativ af egnsarkivets leder blev der i den anledning udsendt en lille bog om Løgtens historie. *"Løgten fra bar mark til livlig stationsby 1855-2005"* (Forlaget idsign, 99 s., ill.) er et godt bud på, hvorledes en byhistorie om forstadsbyer kan skrives. Forfatterne, der især er tilknyttet Skødstrup-Løgten Fællesråd samt Skødstrup sogns egnsarkiv, har suppleret sig med en journalist og et par erhvervsdrivende i området, som alle har skrevet bidrag til bogen. Det er blevet til nogle interessante småstykker, der samlet set nok vil medvirke til at sænke farten gennem Løgten, men så heller ikke meget mere. Den lille bys udvikling er bevidst beskrevet i et stort landspolitisk perspektiv, og det er naturligvis fint, selvom perspektiveringerne er lidt for overdrevne. Andre gange er det modsat, f.eks. i beskrivelser af de enkelte huse op og ned ad Grenåvej. Et medlem af den lokale frimærkeklub har skrevet "Om postvæsenet, befordringsvæsenet og jernbanen", men fortaber sig i poststempler. Initiativet i Løgten er al ære værd, men et krav til forstadshistorier, hvortil der utvivlsomt er en stor og voksende målgruppe, må være en mere gennemskreven og veldisponeret historie end eksemplet fra Løgten. Det hjælper jo heller ikke, at det ikke fremgår, hvorfor Løgtens "dåbsår" netop er 1855.

Gammel Estrup – museum i 75 år

Den 29. januar 1930 underskrev Kong Christian X fundatsen for et "Jysk Nationalhistorisk Museum" på Gammel Estrup. Det blev startskuddet til Jyllands

Herregårdsmuseum. 75 års jubilæet i 2005 blev markeret med en stor udstilling om herregårdsjagt gennem 500 år, bogudgivelser og en stor skattejagt på det gamle inventar, der var blevet solgt på en auktion i 1926. Jubilæumsbogen *"Herregårde, jordegods, herlighed. Tanker fra Gammel Estrup"* (red. af Britta Andersen og Helene Kjærboel. 2005, 200 s., ill.) er en gedigen bog, der både rækker frem og tilbage i tiden. I første kapitel er der bl.a. gode artikler om Gammel Estrups bygningshistorie i middelalderen og renæssancen, om den nyligt renoverede barokhave fra 1720'erne, herunder orangerierne, om adelsslægterne Brock og Skeel samt om tjenestefolkene i de sidste år. Museumsinspektør fra 1981 til 2000 Vibeke Nielsen har desuden skrevet om museets udvikling gennem 75 år. Bogens øvrige kapitler indeholder en række interessante bidrag om dansk herregårdsforskning. Denne dimension skal ses i lyset af, at Gammel Estrup i slutningen af 2004 blev hjemsted for Dansk Center for Herregårdsforskning, der blev etableret i samarbejde med bl.a. Aarhus Universitet.

Centralt i forbindelse med jubilæet er fortællingen om herregårdens overgang til museum. Dette er emnet for en anden jubilæumsbog. Kunsthistorikeren Helene Kjærboel har forestået en publicering af fotos fra tre private fotoalbums fra midten af 1920'erne. I bogen *"Gaven fra Uttental. Fotografier fra Gammel Estrup og Uglemose 1927"* (2005, 76 s., ill.) gengives bl.a. interiører og eksteriører fra Gammel Estrup lige før herregårdens overgang til

Efter en godsspekulant i 1926 købte Gammel Estrup, blev hovedparten af herregårdens inventar solgt ved en auktion på Charlottenborg i København. Det gamle herregårdskomfur med dobbeltovn er aldrig blev genfundet. Gammel Estrup – Jyllands Herregårdsmuseum lavede i forbindelse med 75-års-jubilæet i 2005 en "skattejagt" med det formål at genfinde noget af det gamle inventar. Måske nogle af årbogens læsere genkender ovnen? Eller kender til andre effekter fra Gammel Estrup?

Foto fra bogen "Gaven fra Uttental".

museum. I kølvandet på 1. Verdenskrig var grosserer-sønnen, tekstilfabrikanten Valdemar Uttental, blevet en af datidens nyrige, og i 1920 blev han gift med Ingeborg Scheel, en datter af den sidste greve på Gammel Estrup, Christen Scheel, der døde i 1926. Med lens afløsningsloven i 1920 kunne ingen af arvingerne i slægten videreføre herregården, der efter 600 års ejerskab i stedet blev solgt til en godsspekulant. Herefter blev en stor del af inventaret solgt ved auktion. Men så trådte Uttental til. I 1928 købte han Gammel Estrup og skænkede i 1930 ho-

vedbygningen, haven og orangerierne til museum. Skoven lagde han sammen med Løvenholm Gods, som han købte i 1929. Forinden havde han ladet opføre landsstedet Uglemose i Ordrup ved København, hvorfra der også er fotos i bogen.

Den lette løsning ville have været "at lade billederne tale for sig selv". Den model blev heldigvis ikke valgt. Helene Kjærboel giver en indsigtfuld analyse af de tre fotoalbums og deres tilblivelse som gave til svigerfamilien Scheel. Med hendes kyndige kommentarer til de mange fotos åbnes der for nye dybder i dem, her-

under f.eks. Uttentals selvscenesættelse som den helt korrekte arvtager i Scheel-slægten. En pragtfuld bog.

En tredje udgivelse i jubilæumsåret var *"Historier fra Herregården"* (redigeret af Asser Amdisen, udg. af Thanning og Appel og Jyllands Herregårdsmuseum. 2005, 104 s., ill.). Bogen, der indeholder 29 småhistorier knyttet til genstande på Gammel Estrup, er et resultat af en fortællerfestival på museet i efterårsferien i 2004. Idéen var historieformidling på en ny måde, idet en lang række forskere gennem ugen fortalte om udvalgte genstande. Det blev en succes, men de mange historier stod i fare for at blive glemt igen. For at råde bod på dette er fortællingerne nu samlet i denne bog, hvor der er noget for enhver smag: Historier om munkesten, østersskaller, skospænder, porcelæn, bestik, kaffekander, ismaskine, natstol, ure, sybord, bøger, ridderbrev, dagbøger, fotografier m.m.

Traditionelle årbøger: Viby – Galten – Grenå

Det er tre vidt forskellige byer. Forstad, "stationsby" og købstad. Alle byer er dog selvbevidste nok til at have egentlige lokalhistoriske årbøger, der samlet set fremstår meget traditionelle, men alligevel er vidt forskellige. Ressourcerne spiller tydeligvis ind.

I Viby har man udsendt en årbog siden 1990. *"Vibybogen 2005"* (udg. af Viby lokalhistoriske Forening, red. Tove Glud Rasmussen m.fl., 72 s., ill.) følger traditionen fint med 8 artikler, der overvejende er erindringer. Der er dog også medtaget

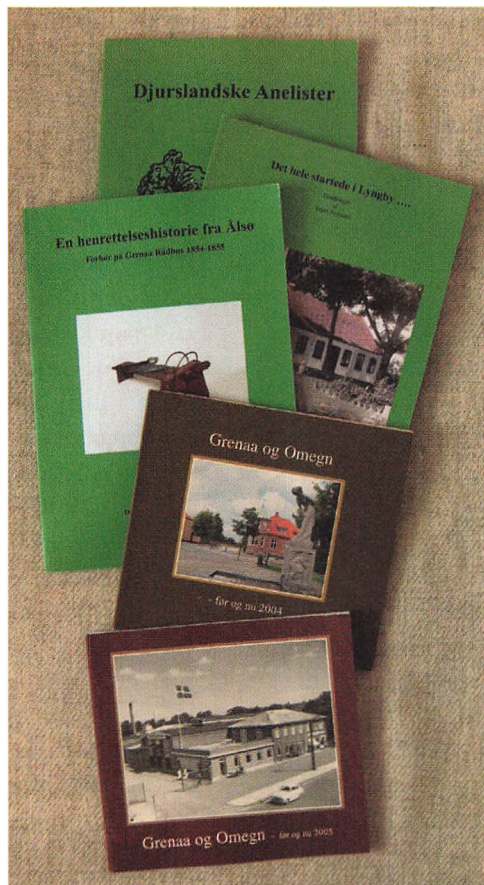
otte sider med kommenterede fotos fra befrielsesdagene i maj 1945, ligesom der lidt usædvanligt også er et debatindlæg vedrørende en artikel i 2004-årbogen. En grundig forskningsbaseret artikel er der også blevet plads til. Den handler om murermester A.P. Gjerrild, der fra begyndelsen af 1900-tallet til sin død i 1940 satte sit markante præg på udbygningen af Viby. Gjerrild opkøbte grundarealer og lod opføre adskillige villaer, beboelseskarréer m.m. Med rette bliver han i artiklen, der er forfattet af Tove Glud Rasmussen, kaldt Vibys byggematador.

I Galten er årbogen også i god gænge. *"Annales"* (Galten Egnsarkivs Årsskrift", nr.14, 2004 og nr. 15, 2005, begge 104 s., ill.) indeholder som tidligere årgange en spredt vifte af erindringer, interviews og artikler. Blandt erindringerne er der flere barndomserindringer, og fra arbejdslivet er der erindringer af bl.a. en brugsudleder, en møbellærling, en vognmand og en fabrikant. Lada-forhandleren i Galten er desuden blevet interviewet. Der er også et godt lille landsbyportræt (Sjelle), hvortil kommer artikler om gårdhistorie, indvandrerhistorie, spejderhistorie og pengeinstitutternes historie. I sidstnævnte får vi den oplysning, at Danmarks første væbnede bankrøveri fandt sted i Århus Privatbanks afdeling i Galten 18. juli 1954 – gad vidst, om den oplysning holder ved nærmere eftersyn? *"Annales"* er som helhed en meget traditionel årbog, men uden den store idérigdom i artiklerne. Det er dog flot, at det år efter år lykkes mindre byer som Galten og Viby overhovedet at udsende en årbog.

"Grenaa og Omegn – før og nu" er gen-

nem mange år redigeret af Børge Kjær, Grenaa Egnssarkivs leder siden 1982. Efter Kjærs død i marts 2004 er den gedigne årbog heldigvis fortsat. "Grenaa og Omegn – før og nu" (2004, 96 s., ill.) blev redigeret af Inge Larsen og indeholdt hovedsageligt artikler skrevet af Børge Kjær. Artiklerne spænder vidt, bl.a. om skulpturen Gredanapigen, der blev sponsoreret af Grenaa Dampvæveri og opstillet på H.P. Rosenvinges Plads i 1954, om jagten Guldringens forlis tæt ved Djurslands kyst i 1822, om filmatiseringen i 1920 af "Præsten i Vejlbj" samt om henrettelsen i 1856 af den 36-årige Gjertrud Marie Hansdatter fra Ålsø. Den sidste af Børge Kjærs artikler er et fint "signalement" af lokalhistoriens udvikling i Grenaa. Endelig bringes en spændende beretning om jyske mormoners udvandring til Amerika i 1868, forfattet af en af egnssarkivets brugere, John Bils, Lyngby. Fælles for alle artiklerne er, at de bygger på en solid research i både trykte og utrykte kilder. Derved er der en helt anden tyngde end i de førstnævnte årbøger, hvor erindringerne nok vægtes lidt for højt.

"Grenaa og Omegn – før og nu" (2005, 93 s., ill.) er redigeret af Egnssarkivets nye leder, Trine Grejsen, der er uddannet historiker fra Aarhus Universitet. Det traditionelle afsnit om "Set og sket" er kommet til at fylde en tredjedel mere end året før, men ellers holdes kursen med grundige studier. Forskellige forfattere behandler f.eks. rockmusikkens indtog i Grenå i 1950-60'erne, Grenaa's biografdrift 1906-58, træskærerarbejderne fra 1600-tallets første halvdel på prædikestolen i Grenaa

Der er grøde i det historiske miljø i Grenå, hvilket bl.a. ses i udgivelserne fra byen.

Kirke (pragtfuldt gengivet på farvefotografier) og arkæologiske udgravninger i Vogels Have i Ågade. Blandt de længere bidrag er også en erindring fra mælkeudsalget i Lillegade. Overraskende er biografhistorien, hvor man kan læse om den kommunale biografdrift fra 1947 til 1987. Grenaa Kommune tjente kort sagt penge på at drive Kino. Indtægterne blev anvendt til kulturelle formål, men rakte dog ikke til opførelsen af et nyt folkebibliotek,

sådan som det oprindeligt var planen.

Den gode årbog fra Grenaa står ikke alene. I 1996 blev Det Historiske Udgiverværksted i Grenaa etableret i samarbejde med Slægts- og Lokalhistorisk Forening for Østdjursland. Hensigten er i små oplag at udgive erindringer, der ikke kan bære en egentlig publicering i trykt form. Det er blevet til over en halv snes af slagsen, beskedent publiceret på A4-papir, men pænt indbundne. I 2003 rummede serien for første gang et kildehæfte, nemlig publicering af retsreferaterne i den spændende sag mod Gjertrud Hansdatter fra Ålsø, der som nævnt beskrives i årbogen fra 2004. Kildeskiftet hedder *"En henrettelseshistorie fra Ålsø. Forhør på Grenaa Rådhus 1854-1855"* (2003, 86 s.). I anledning af den slægts- og lokalhistoriske forenings 25 års jubilæum blev det året efter til en fin samling *"Djurlandske Anelister"* (2005, 135 s.), der er pænt systematiseret efter fornavn. Efter Achton Friis følger Anders Fogh Rasmussen, hvis ældste djurslandske aner er dateret til ca. 1530. og statsministeren har da også skrevet forordet.

Historier fra Randers

Efter et par års pause udkom i maj 2006 *"Historier fra Randers 4"* (udg. af Randers Amts Historiske Samfund og Randers Lokalhistoriske Arkiv, red. Poul Larsen og Tina Knudsen Jensen, 116 s., ill.). Der er især tale om artikler, der er forfattet af medarbejdere ved Randers Lokalhistoriske Arkiv og tidligere har været publiceret i Randers Amtsavis. Det gør ikke noget. Tværtimod er den lille bog særdeles perspektivrig. Den rummer 25 mindre, men

meget fine historier, hvoraf enkelte er blevet til i samspil med amtsavisen og dens læsere. En efterlysning i avisen om motivet på et industrikompleks har f.eks. ført til en god artikel om Skandinavisk Agar Industri, der blev startet i 1958 for at producere agar (et stivelsesmiddel af tang).

Ellers er det arkivets medarbejdere, der har dykket ned i arkiver og aviser for at finde gode historier frem. I bred byhistorisk sammenhæng er der en udførlig indledningsartikel om bydelen Strømmen efterfulgt af historien om den store oversvømmelse i Randers i 1921. Erhvervs-historien bliver tilgodeset med artikler om dampbrænderierne, spritfabrikkerne, handskefabrikken, gasværket, et damekonditori samt sparekasse- og bankhistorie. Kulturhistorien er bl.a. repræsenteret med historier om Herman Bangs og Bjørnstjerne Bjørnsons besøg i byen. Der er også flere bidrag med skolehistorie. En overraskende artikel handler om de russiske dampbade i Randers i sidste halvdel af 1800-tallet. Endelig er der blevet plads til nogle biografiske artikler om musikdirektør Søren Telling, Skovbakkens grundlægger Vilhelm Schaldemose og den radikale redaktør Magne Nøhr. Arkivar Tina Knudsen Jensen runder af med løst og fast fra arkivets virke, herunder en spøjs historie fra USA. På en mindetavle i Texas over det berømte slag ved Alamo i 1836 står der nemlig "Charles Zanco, Denmark". Da man i Texas mener at vide, at denne Zanco, der altså var blandt frihedskæmperne mod Mexico, var født i Randers i 1808, får lokalarkivet mange henvendelser om ham og hans familie.

Desværre kan man ikke hjælpe – men det er der måske nogle af denne årbogs læsere, der kan?

”Historier fra Randers 4” er en fin lille bog med gode og velskrevne historier. Bogen er også pænt trykt med en nydelig billedgengivelse. Vi må håbe, at de gode Randers-folk bag udgivelsen vil fortsætte denne skriftrække.

Lokalhistorier fra Silkeborg-egnen

Det må vi også i Silkeborg, hvor de dog må revses lidt for de små pjevsede hæfter fra Lokalhistorisk Arkiv i Silkeborg (*”Syn for Sogn. Lokalhistorier fra Silkeborgegnen”*, 2004 og 2005, 55 s. og 56 s., ill.), der er udgivet af Silkeborg Biblioteks Forlag og trykt hos Silkeborg Kommunes Indkøbskontor. Layout, trykkvalitet og billedgengivelser er så simpelt udført som næsten overhovedet muligt, og det tager noget af fornøjelsen ved læsningen af de ellers udmærkede historier. Det er ikke blot synd for de mennesker, der lægger et stort arbejde i artiklerne og billedfremfindning mv., men en lokalhistorisk årbog er også et vindue udadtil, og af en stor og relativ rig by som Silkeborg kan man godt forvente en årlig publikation i bedre tryk-kvalitet. Og så i ”Drewsens by”!

”Syn for Sogn 2004” rummer 10 mindre artikler fra Silkeborg og omegn. Fremhæves må artikler om arbejdet på Silkeborg Gasværk samt om Funder Vogn- og Karosserifabrik, der blev etableret som karetmagervirksomhed ca. 1905 og lukkede i 1977. Nævnes må også et portræt af Erik Eiersted, der var praktiserende læge i Lemming fra 1946 til 1974. Det er ret

usædvanligt med lægehistorier – i dette tilfælde et portræt af en karismatisk læge med hang til kvikke bemærkninger, så det er blevet en ganske morsom skildring forfattet af en af lægens tidligere patienter.

Spørgsmålet om et ”kongeslot” i Krage-lund (nordvest for Silkeborg) fra 1400-tallet, der blev nedbrudt i 1583, er emnet for en lille artikel på kun to sider. Der synes at have været tale om et ”jagthus”, anvendt af Kong Hans, Christian 2, Christian 3 og Frederik 2., hvoraf sidstnævnte lod ”slot-tet” nedrive. Det er overraskende læsning, og der kan kun opfordres til yderligere forskning i denne historie, der bekræftes i Trap (1.udg. 1859). Det kongelige jagt-hus har dog næppe lignet Neuschwanstein i Bayern, som det, måske humoristisk, antydes ved en illustration! Men måske Kragelund-historien kommer til at indgå i en solid bog om Silkeborg Slot i forlængelse af udgravningerne her i 2005?

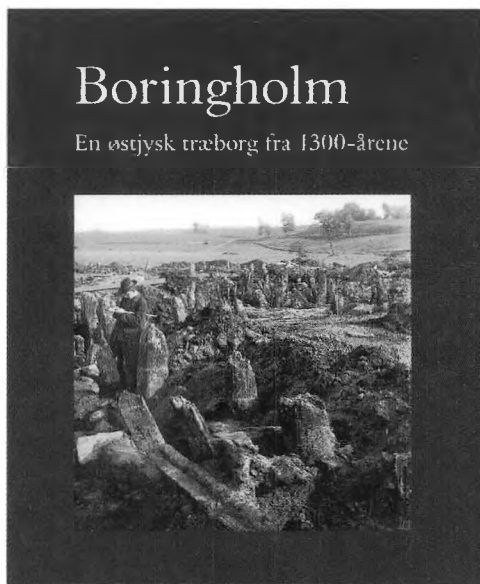
I anledning af 200-året for Fredskovs-forordningen af 27. september 1805 er *”Syn for Sogn 2005”* et temanummer om skoven. Som året før er det blevet til 10 mindre artikler, denne gang om forskellige sider af Silkeborgskovens historie. Fremhæves kan bl.a. Bjarne Harboes glimrende gennemgang af 1805-forordningens baggrund og betydning samt flere artikler om erhverv i tilknytning til skovene. Det gælder bl.a. Kurt N. Christensens artikel om træimpregneringsfabrikker, der opstod efter 1. Verdenskrig for at afhjælpe det stigende behov for ledningsmaster og telefonpæle. I denne artikel er der i øvrigt et godt fokus på arbejdsmiljøet, et emne, der generelt savner

at blive historisk belyst. I mellemkrigsårene foregik imprægneringen med blåsyre, og først når den giftige syre havde fortrængt træets cellesaft kunne arbejderne gå i gang med at fjerne bark, knaster og rester af grenstumper. Herunder pådrog arbejderne sig ofte forgiftninger og udslæt. Handsker anvendtes ikke – men leddelen sørgede dog for, at der på toiletet blev hængt et skilt op med teksten: ”Husk at vaske hænder før toiletbesøg”.

Boringholm – træborg fra 1300-tallet

I landsbyen Boring vest for Horsens lå i 1300-tallet en træborg i et sumpet område. I starten af 1900-tallet blev Boringholm udgravet af museumsinspektør Chr. Axel Jensen fra Nationalmuseet, og skønt fragmenter har været offentliggjort tidligere, er det først her 100 år senere, at resultaterne er blevet grundigt analyseret og publiceret i et digert værk redigeret af Jan Kock og Else Roesdahl: *”Boringholm – en østjysk træborg fra 1300-årene”* (Jysk Arkæologisk Selskab 2005, 383 s., ill.). Det er bl.a. sket på baggrund af flere specialer fra Middelalderarkæologi ved Aarhus Universitet, men også nye undersøgelser vedrørende borgens datering, de såkaldte dendrokronologiske undersøgelser.

Et helt centralt emne er borgens alder. Med støtte i skriftlige kilder daterede Chr. Axel Jensen opførelsen til 1320’erne eller 1330’erne. Dette tidspunkt bliver nu med sikkerhed forkastet. De dendrokronologiske undersøgelser viser, at borgen blev opført i årene 1368-71, og at den gennemgik en stor udvidelse i 1380, hvor borgen fik

Bogen om Boringholm er én af dem, der ægger til en forårstur.

sin endelige form. Det yngste materiale er fra ca. 1400, hvor borgen blev opgivet. De præcise dateringer bekræftes af de skriftlige kilder, der er blevet gransket af professor Erik Ulsig. Det viser sig, at Boringholms opførelse og funktionstid passer fint med de urolige tider i Valdemar Atterdags sidste år, hvor en inden- og udenlandsk koalition (bl.a. den jyske adel) gik til angreb på kongemagten. Efter Valdemar Atterdags død i 1375 var kongemagten stækket – det forklarer udvidelsen i 1380 – også selv om det ikke er muligt at afgøre, om borganlæggets tilblivelse skyldes kongemagtens modstandere eller tilhængere. Efterhånden fik Margrete I styrket sin magtposition, og opgivelsen af borgen hænger fint sammen med det af hende i 1396 udstedte forbud mod, at adelen befæstede deres ejendomme. Pro-

fessor Ulsigs glimrende kapitel 14 herom er et gedigent mesterstykke i fortolkning af datidens skriftlige kilder.

Naturligvis er der meget andet i bogen end dette. Bygningsmaterialer- og konstruktioner, tekstiler, reb, snor, fodtøj og andre genstandsfund bliver grundigt analyseret. Boringsholms funktion og indbyggere bliver sat i perspektiv til andre af 1300-tallets træborganlæg osv. Bogen er også velforsynet med flotte udgravningsfotos fra starten af 1900-tallet.

Det skal også nævnes, at Skov- og Naturstyrelsen i 2006 markerede borgens omkreds med et rækværk, etablerede adgang til borgområdet via en træbro og sørgede for parkeringsplads, informationstavle m.v. Så opfordringen må lyde: Læs bogen i vinter, besøg borgen til foråret.

Horsens' guldsmede 1500-1900

Overdådigt og monumentalt. Horsens Museum har udgivet et storværk med titlen "*Horsens – købstaden og guldsmedene*" (stort format, 340 s., ill.). Værket er skrevet af Bent Knie-Andersen, tidl. direktør i Alm. Brand og forfatter til en lang række bøger om økonomiske og samfundsmæssige forhold. Nu er det så blevet til et grundigt studium af guldsmede i Horsens. Deres liv og virke i købstadens ses på baggrund af en solid indledning, der gennemgår Horsens' historie indtil 1900 (s.11-56). Den lange indledning, der er fornemt illustreret med gamle kort, prospekter, fotos, tegninger og grafik, kan læses for sig selv som en god byhistorie. Herefter følger en introduktion til guld- og sølvsmedehåndværket, herunder

de mange forskellige stilarter i perioden (s.57-77). Guldsmedene i Horsens, deres antal, bolig- og skatteforhold m.v. samt deres placering i købstadssamfundet (herunder borgerlige hverv) analyseres på baggrund af et bredspektret kildemateriale (s.78-132). Værkets egentlige hoveddel følger herefter med biografier af de enkelte guldsmede (s.133-302). Resten af bogen består af noter, kilder, register m.v.

I perioden 1500-1900 har der virket 71 guldsmede i Horsens, mellem to og ni på samme tid. Horsens' voksende status som en betydende østjysk købstad skabte samtidig grobund for udviklingen af byen som en af de væsentligste byer for guld- og sølvvarehåndværket. Nogle af Danmarks bedste guldsmede i tidens løb stammer fra Horsens. I værkets centrale del er der korte biografier om de enkelte guldsmede, fra én til fem sider lidt afhængig af, hvor mange oplysninger der har ladet sig finde. Ofte er biografierne suppleret med fotos, der viser eksempler på deres arbejder, ældre fotografier af deres huse, og naturligvis med gengivelse af deres mærker. De ca. 170 sider med biografier er således ligesom de indledende afsnit illustreret på smukkeste vis med mange lokalhistoriske fotografier, gengivelser af malerier, kort etc. Selv om man ikke interesserer sig for strøskeer, fiskespader, flødekander, lysestager og andre guld- og sølvsmedearbejder, er bogen om Horsens og guldsmedene bestemt et bekendtskab værd.

Salling i 100 år

Den 19. oktober 1906 åbnede Ferdinand Salling butikken "Aarhus Ny kontante

Strøget i Århus omkring 1906. De lave huse til højre i billedet måtte siden rives ned for at give plads til stormagasinet Salling. Postkort gengivet i »Vi mødes hos Salling«.

Manufakturforretning” på Søndergade 34. Forretningen med stedse flere varegrupper fik hurtigt succes med deraf følgende vokseværk. Fra 1914 opkøbte Salling ejendomme på den anden side af gaden, og i 1932 blev en ny og større butik indviet dér. I 1930-40’erne købte han endnu flere omkringliggende ejendomme op, og i årene 1948-53 blev stormagasinet Salling bygget i etaper. Ferdinand Salling døde i juni 1953, men efterlod sønnen Herman Salling en markant forretning. Ved 50 års jubilæet omfattede stormagasinet ca. 400 ansatte i 28 afdelinger fordelt på fire etager. Senest er der i 2005 foretaget en udvidelse og modernisering af det kendte stormaga-

sin på Strøget. Herman Salling døde i maj 2006 og nåede således ikke at opleve forretningens 100 års jubilæum.

Historien om Salling er både erhvervs-historie og Århus-historie. Forretningen har gennem alle årene været baseret på solidt købmandskab, dyb respekt for kunderne, gedigen marketing (f.eks. Sally-pigen i 1930’erne), stedse fokus på ændringer i forbrugeradfærd, bevidste ledelsesprincipper m.v. I forhold til Århus’ historie har ekspansionen på hjørnet af Østergade og Søndergade forandret byens hovedstrøg markant. For mange østjyder har Salling dog været mere og andet end blot et stormagasin. Nyskabelser som

tagrestaurant (1954), rullende trapper (1959), supermarked (1963) og meget andet har nærmest gjort Salling til en institution i Århus. Ikke alt er gået godt, f.eks. Sallings Rejsebureau (1959), men det meste er.

Den spændende historie om Sallings udvikling fra den lille manufakturhandel til vores dages internationalt-udseende stormagasin er i anledning af 100 års jubilæet blev fortalt i bogen *"Vi mødes hos Salling 1906-2006"* (forfattet af Henrik Fode, redaktion ved Jon Bloch Skipper - Det historiske Hus ApS, forord ved fhv. borgmester Thorkild Simonsen, layout ved Recommended Denmark A/S, udgivet af F. Salling A/S, 2006, 159 s., ill.). Som det ses, så har der været en hel del mennesker involverede i tilblivelsen af bogen. Forfatteren er tydeligvis blevet hyret til at skrive manuskriptet, men med den nævnte skare af folk, er det uklart, hvem, der i sidste ende er ansvarlig for teksten.

Hævet over al tvivl har bogens forfatter skrevet en velresearchet historie med gode perspektiveringer. Løbende ses bl.a. butiksudviklingen og forandringer i varesortimentet i et bredt perspektiv, f.eks. i forhold til konkurrenter og ændringer i forbrugsmønstre. Det er dog bemærkelsesværdigt, at bogen nærmest er klinisk rensat for økonomiske oplysninger. Enkelte byggepriser er nævnt (s.124 og s.142), men løbende omsætningstal, resultater mv. er totalt udeladt. Derved er det f.eks. vanskeligt at forstå baggrunden for den hurtige ekspansion efter besættelsesårene, en ekspansion, der står i dyb kontrast til samfundsudviklingen i almin-

delighed i de første efterkrigsår. Beskrivelsen af Sallings virksomhed i krigsårene er generelt noget tynd. Det fremgår dog, at Salling klarede sig igennem de hårde år ved genbrugs- og tuskhandel, der ikke var reguleret af pris- og avancelovgivningen.

Andre steder har reklamefolkene sat deres fingeraftryk. Om tagrestauranten, der i dag kaldes bistro og minder om ethvert andet varehus-cafeteria, hedder det f.eks. "I dag er bistroen i det smukke restaurationslokale stadig et populært spisested i Århus" (s.87). Om supermarkedet hedder det næsten enslydende, at det i dag er "et populært indkøbssted", og skønt "et slags madtempel" sælges der almindelige dagligvarer "til faste, lave priser" (s.114). Den nye facade med kobber, glas og "den kendte gule Salling-farve" spiller fint sammen "i en elegant helhedsløsning" (s.142). Reklamefirmaet har også stået for bogens layout, og det er ikke faldet heldigt ud. Illustrationsteksterne i kobberfarve eller som hvid tekst på kobberfarvet baggrund gør det mange steder besværligt at læse disse – især dem, der ikke er i "fed skrift". Gode fotografier af facader, interiører, byggeri m.v. er desuden mange steder gengivet i "frimærkestørrelse", mens andre uinteressante billeder som f.eks. et par afdelingschefer, der prøver frakker i herreafdelingen i 1953, er blæst op på en helside (s.100). Havde reklamebureauet forstået opgaven, nemlig historieformidling, ville de formentlig have prioriteret anderledes.

Tinghuset og juristerne

Tinghuset i Århus kunne også holde 100 års jubilæum i 2006. I bogen *"Retten på*

Arrestbygningen er søgt gemt bag Tinghuset, men som følge af størrelsen er den alligevel ikke ti at overse i bybilledet. Også indvendigt er den monumental, her fotograferet af Tommy Jervidal Illustration fra »Retten på Bakken«.

bakken. Ting- og Arresthuset i Århus gennem 100 år" (Af Henrik Fode, Århus Byhistoriske Fond. 2006, 80 s., ill.) gives et kalejdoskopisk indblik i stort og småt vedrørende bygningen gennem årene. Der lægges ud med selve byggeriet og dets baggrund, herunder referater fra de mange taler ved rejsegildet og indvielsen. Når Tinghuset blev så stort, skyldtes det bl.a., at man håbede på, at Landsretten kunne huses der, men den blev som bekendt i Viborg. Vi får også et indblik i livet i arresten, pænt hengemt bag bygningen, herunder bespisningen og beskæftigelsen af arrestanterne. Fangeflugter omtales også ligesom forholdene under Besættelsen. I det sidste kapitel er der fokus på udviklingen i de seneste årtier med stadig større pladsmangel med deraf stigende anvendelse af lokaler andre steder i byen samt med omtaler af de senere års gennemgribende renovering og konsekvenserne af

domstolsreformen. Bogen er velillustreret, herunder med nye fotos af Tinghuset og Arresthuset set indefra.

Mange jurister har haft deres arbejdsplads eller deres gang i Tinghuset gennem årene. Forud for indvielsen af huset i 1906 havde byens sagførere etableret en juridisk forening efter københavnsk forbillede. Formålet var sammenkomster med foredrag og diskussioner samt selskabelighed. Foreningen eksisterer endnu, og i bogen *"Jurist i tiden – set fra Juridisk Forening i Århus"* (af Henrik Fode, Århus Byhistoriske Fond. 2006, 89 s., ill.) gives en fin lille beskrivelse af den i offentligheden ret upåagtede forening samt af det juridiske miljø i Århus, herunder bl.a. udviklingen i juristernes arbejdsopgaver.

PS: Bøger, der ønskes omtalt i kommende oversigter, bedes indsendt til redaktionen.

Red.

Historisk Samfund 2005-2006

Beretning

På generalforsamlingen d. 8. marts 2005 blev de 3 bestyrelsesmedlemmer, der var på valg, Ole Koefoed Nielsen, Lisbeth Ruby Vedel-Smith og Holger Garner, igen indvalgt i bestyrelsen, og der var genvalg af Henning Spure Nielsen som bestyrelsessuppleant og Ivan Madsen som revisor. Bestyrelsen konstituerede sig efterfølgende med en uændret fordeling af posterne, således at Erik Korr Johansen fortsatte som formand, Ole Koefoed Nielsen som næstformand og Lisbeth Ruby Vedel-Smith som kasserer.

Efterårets foredragssæson indeholdt 3 arrangementer.

Den blev indledt den 20. september på Erhvervsarkivet, hvor vi havde besøg af Allan Frandsen, den nye inspektør i Den Gamle By, der havde kaldt sit foredrag: Den Gamle By uden bindingsværk. Allan Frandsen er ankermand på den nye afdeling af museet, der skal belyse bybygningskulturen mellem 1870 og 1970. De omkring 40 deltagere fik et spændende indblik i, hvilke ideer og inspirationskilder der ligger bag planerne om den nye bydel, og Allan fortalte også om nogle af de konkrete huse, man havde i kikkerten, og om de spændende historier, der lå bag. Han lagde dog heller ikke skjul på, at det bliver et stort og dyrt projekt, hvis realisering vil strække sig over mange år.

Lørdag den 8. oktober kl. 10 – 16 deltog en række af Samfundets medlemmer i den fælles temadag ”Østjyske vandringer”, som vi for 3. år arrangerede på Viby Bibliotek sammen med de øvrige historiske institutioner (foreninger og arkiver) fra det østjyske område. Også denne gang blev vi helt overvældet af tilslutningen (mere end 80 deltagere), der hørte oplæg om – som overskriften lød – *arbejds- og tjenestefolk, soldater, jøder – og deres billeder*. Det blev en god dag med mange diskussionsindlæg og spørgsmål til oplægsholderne: Museumsinspektør Annette Hoff, Horsens, Henning Hall, Randers, Rigmor Mogensen, Purhus, og Torben Aastrup, Århus.

Novemberrødet var med museumsdirektør Christian Fischer fra Silkeborg Museum. Mere end 50 medlemmer hørte om, hvordan de første industrimaskiner, vandmøllerne, holdt deres indtog i det middelalderlige Østjylland. Det blev til spændende udredninger om, hvordan mølledele blev fundet i jorden – eller genfundet i museernes gemmer, og fundene blev koblet til en sammenhængende historie om, hvordan mølleteknikken vandt indpas i Danmark – med munke og klostre, og udnyttet af konger og stormænd.

Efter nytår fortsatte foredragsarrange-

menterne 24. januar, hvor emnet var skabelsen af det moderne Århus. Foredragsholderne var Jeppe Norskov fra Centret for Byhistorie og Jens Toftgaard Jensen fra Odense Museum, på baggrund af deres nyudkomne bog *Købstadens metamorfose – byudvikling og byplanlægning i Århus 1800-1920 (2005)*, berettede om, hvordan fundamentet til det moderne Århus blev skabt fra 1800 og godt 100 år frem. Med industrialiseringen blev der dannet nye kvarterer, forskydningen mellem de sociale grupper blev mere markant, egentlige industrikvarterer skød op osv. Samtidig blev den offentlige regulering intensiveret på en lang række områder. De viste bl.a., hvorledes man ved hjælp af kortmateriale og databaser kan udnytte kildematerialets – bl.a. folke- fabriks- og industritællinger - ofte detaljerede geografiske oplysninger ved undersøgelser af forandringerne af byens fysiske og rumlige forhold. 2005-årbogen udkom som sædvanlig omkring årsskiftet med en række artikler fra det østjyske. Idrætslivet på Skanderborg-Silkeborgegnen mellem 1930 og 1970 var emnet for en større artikel, og fra områdets ”modsatte” side berettedes om de mange planer og problemer, der førte frem til, at Tirstrup nu – og endnu

– er hjemstedet for Østjyllands lufthavn. Fra 1940’ernes og 1950’ernes Århus blev der fortalt barndoms- og håndværkerindringer, mens forstæderne Åby og Vejlbj var genstand for en undersøgelse omkring byplanlægningen og bevarelsen af de gamle landsbyers kulturmiljøer. Efter mindre artikler om en spansk soldat ved Øm og ”den skotske kvinde”, der endte sit liv i Harlev, afsluttedes årbogen med en oversigt over de sidste par års arkæologiske udgravninger og nye historiske fund i det østjyske område.

Generalforsamling og årsmøde blev holdt den 21. marts på Bymuseet i Århus. Efter godkendelse af beretning og regnskab genvalgtes Erik Korr Johansen, Claus Navntoft og Leif Dehnits til bestyrelsen. I stedet for Bitten Lybek, der ikke ønskede at fortsætte, indvalgtes den hidtidige suppleant Henning Spure Nielsen, mens Jeppe Norskov, der er ph.d.stipendiat på Center for Byhistorie, blev ny suppleant. Som revisor genvalgtes Ivan Madsen.

Efter generalforsamlingen var der rundvisning på Bymuseets udstillinger og værksteder, og museumsinspektør Connie Jantzen fortalte om museets visioner og planer for forskning og udstillinger i de kommende år.

Regnskab 2005

Resultatopgørelse

Indtægter: Kontingenter	44,200	
Salg af ældre bøger og særtryk	5.543	
Renteindtægter	123	
Deltagerbetaling ture/møder	1.640	
Tilskud fra Århus Kommune	4.700	
Portorefusion	7.900	
Diverse indtægter	480	64.586
Udgifter: Trykning af årbog 2004	44.244	
Kontingent DLF og Fortid og Nutid	0	
Kontorhold, administration	805	
Ture/Møder	2.503	
Køb af porto	10.742	58.294
Årets resultat		6.292

Balance

Aktiver:

Beholdninger: Kasse.....	8.087	
Bank /Giro	127.962	136.049

Passiver:

Egenkapital pr. 1.1.2005	116.527	
Overskud i 2005	6.292	
Modtagne tilskud vedr. 2006	5.300	
Kontingent 2006	7.930	136.049

Foranstående regnskab har vi revideret. Revisionen har ikke givet anledning til bemærkninger.

Århus, den 3. marts 2006

Ivan Madsen, Statsaut. revisor

Medlemstilbud

Historisk Samfund har et oplag af de fleste årgange af ældre årbøger og andre udgivelser - herunder særtryk -, der sælges til medlemmer til følgende nedsatte priser pr. bind (+ forsendelse):

Årgang 1924-1973	20 kr.
Årgang 1974-1985	40 kr.
Årgang 1986-1994	60 kr.
Årgang 1995-1999	80 kr.
Årgang 2000-2005	100 kr.

Følgende årgange er udsolgt: 1908-1923, 1925-1928, 1932, 1934, 1953, 1955, 1956.

Register til årbøgerne 1908-1984 ..... **40 kr.**

Århus Amt 1827/1982 ..... **40 kr.**
(J. H. Bredsdorffs amtsbeskrivelse, udsendt af Det Kgl. Danske Landhusholdningsselskab 1827, Genoptrykt 1982)

Amtsbeskrivelser, øvrige amter ..... **40 kr.**
(Af disse er Samfundet i besiddelse af få eksemplarer fra de fleste amter).

Grete Tuxen Andersen: Redningsvæsenet på Anholt ..... **30 kr.**

Svend Aage Bay: Menigheden i Horsens 1820-1920 ..... **60 kr.**

Årbogens forfattere

Aage Andersen, f. 1948, cand. mag. i historie og middelalderarkæologi fra Århus Universitet. Har udgivet et bind i et forskningsrådsprojekt om de danske middelalderlige købstæders alder og topografiske udvikling; senere et par bind af Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs mammutprojekt *Diplomatarium Danicum* med oversættelse i *Danmarks Riges Breve*. Senest er færdiggjort bind 4 af *Den danske Rigslovgivning 1523-1558*.
Adresse: Hersegade 24, 2, 4000 Roskilde.

Ole Bech Knudsen, f. 1948, bachelor i historie fra Århus Universitet, siden 1979 arkiv- og dokumentationsmedarbejder i Ingeniørfirmaet APV, Silkeborg. Er med i redaktionen af »Slægten«, medlemsblad for S sammenslutningen af Slægtshistoriske Foreninger (SSF).
Adresse: Jyllands Allé 2, 3.tv., 8000 Århus C.

Viggo Lovdal, f. 1935, pensioneret fra DSB, medarbejder ved Galten Egnsarkiv. Har skrevet historiske artikler til bl.a. *Jernbane Tidende*, *Østjysk Hjemstavn* og *Annales*, Galten Egnsarkivs årsskrift.
Adresse: Frejasvej 22, 8464 Galten

Morten Oddershede, f. 1982, siden 2003

historie- og oldtidskundskabsstuderende på Århus Universitet. Primære interesseområde er antikhistorie samt byhistorie. Har skrevet bacheloropgave om Mølleengkvarteret i Århus.

Adresse: Edouard Suensons Gade 4 F 2, 8200 Århus N

Kirstin Nørgaard Pedersen, f. 1929, uddannet som tegner fra Kunstværkerskolen i København. Har siden 1980 beskæftiget sig med slægts- og lokalhistorie, ofte på grundlag af undersøgelser i tingbøger og andet lokalt kildemateriale fra 16- og 1700 årene. Har udgivet bl.a. *Mesing by 1458-1767*, 1995, og *Herredsfogedslægten I-II*, 2004, samt skrevet artikler i denne og andre lokal- og slægtshistoriske årbøger.
Adresse: Agernevej 95, 8330 Beder.

Peter Sørensen, f. 1943, cand. phil. i historie og seniorforsker ved Institut for Ledelse, Handelshøjskolen i Århus, hvor han siden 1995 har undervist i nyere dansk erhvervshistorie. Har skrevet bogen: *Palsgaard. Gods og Industri* (2003) samt en lang række artikler, kronikker m.v. om dansk erhvervshistorie. Er desuden medforfatter til bøgerne: *Pioneren Otto Mønsted* (1998), *Ford i Europa* (2003) og *Philip W. Heyman* (2005). Arbejder for tiden på projekter om udenlandske inve-

steringer i Danmark 1945-72 samt om de danske slagteriers udvikling siden 1960.
Adresse: Hasselhaven 66, 8520 Lystrup.

Kenn Tarbensen, f. 1964, cand. phil. i historie 1994, ph.d. 2000, arkivar og seniorforsker ved Erhvervsarkivet siden 2001.

Har bl.a. skrevet Århus og Junigrundloven (1999) og Julemærket – til gavn for børn (2003) samt en række artikler og anmeldelser om nyere dansk erhvervs- og lokalhistorie i bl.a. Erhvervshistorisk Årbog og Den jyske Historiker.
Adresse: Ellebrinken 38, 8520 Lystrup.

INDHOLD

PETER SØRENSEN

Aarhus Motor Compagni A/S
– den største Ford-forretning i Europa

VIGGO LOVDAL

Århus har haft tre banegårde

MORTEN ODDERSHEDE

Mølleengen
– et indflytterkvarter i Århus 1925

AAGE ANDERSEN

Omkring Hans Stygges erhvervelse af Holbækgård i 1540'erne

KENN TARBENSEN

Lystrup-fabrikanten G.A.L. Thorsen
– værnemager, industrimand og jordspekulant

OLE BECH KNUDSEN/KIRISTIN NØRGAARD PEDERSEN

Den skotske kvindes dødsår
- En kommentar/- og en replik

KENN TABERSEN

Udvalgt litteratur om Østjylland 2005-06

Historisk Samfund 2005-2006

Årbogens forfattere

ISSN: 0108-7940

ISBN: 87-990541-2-4